

АГРОСВІТ

№9-10 травень 2021

Науково-практичний журнал

ISSN 2306-6792

9 772306 679204

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Васильєва Наталя Костянтинівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри інформаційних систем і технологій, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Вініченко Ігор Іванович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: Кучеренко Г. Б.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Андрющенко Катерина Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та підприємництва, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Безус Роман Миколайович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Гончаренко Оксана Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Добровальська Олена Володимирівна, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця)

Крючко Леся Станіславівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Кураташвілі Альфред Анзорович (Тбілісі, Грузія), доктор економічних, філософських і юридичних наук, професор в галузі суспільних наук, професор Грузинського технічного університету в області Публічного права (Факультет Права і Міжнародних відносин), науковий керівник Інституту Бізнесу і Права факультетів Права і Міжнародних відносин і Бізнес-технологій ГТУ, завідувач відділом економічної теорії Інституту економіки імені П.Гугушвілі Тбіліського державного університету імені Іване Джавахішвілі

Лозинський Дмитро Леонідович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Державний університет «Житомирська політехніка»

Павлова Галина Євгенівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку, оподаткування та управління фінансово-економічною безпекою, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Самойленко Алла Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та туристичного бізнесу, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Сардак Сергій Едуардович, доктор економічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пантелеєва Наталія Миколаївна, доктор економічних наук, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи, Черкаський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»

Трусова Наталя Вікторівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Таврійського державного агротехнологічного університету, Таврійський державний агротехнологічний університет

Федоренко Станіслав Валентинович, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища КНУБА, академік академії будівництва України

Халатур Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Череп Олександр Григорович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки, Запорізький національний університет

Чирва Ольга Григорівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Шабатура Тетяна Сергіївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії і економіки підприємства, Одеський державний аграрний університет

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 9—10 травень 2021 р.

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»).

Наказ Міністерства освіти і науки України

№ 975 від 11.07.2019 р.

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

— Index Copernicus (IC);

— SIS;

— Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23728-13568ПР від 27.12.2018 року

ISSN 2306-6792

Передплатний індекс: 21847

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.agrosvit.info

Засновники:
Дніпровський державний аграрно-економічний університет, ТОВ "ДКС Центр"

Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Дніпровського державного аграрно-економічного університету 20.05.21р.

Підписано до друку 20.05.21 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 9,2.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2005/3.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© АгроСвіт, 2021

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 9—10 травень 2021 р.

УНОМЕРІ:

<u>Будзяк В. М., Будзяк О. С.</u> Додана вартість у сільськогосподарському землекористуванні	3
<u>Гарбар Ж. В., Майбородюк К. С.</u> Інноваційний менеджмент як базис інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств	11
<u>Кириченко С. О., Ружицький А. В., Тульчинська С. О., Салоїд С. В.</u> Концептуальні засади організації системи антикризового управління підприємством в умовах макроекономічної нестабільності	18
<u>Шарій Г. І., Нестеренко С. В., Москаленко А. В.</u> Подолання економічного підпілля земельних відносин в Україні	24
<u>Таран-Лала О. М., Сорока Ю. С.</u> Сутність та основні види систем мотивації на підприємстві	31
<u>Рудік Н. М.</u> Історичний аспект розвитку сільськогосподарської кооперації	38
<u>Кириченко Н. В., Аleshchenko Л. О.</u> Методичні основи формування системи ризик менеджменту аграрних підприємств	46
<u>Заволока Ю. М., Івко А. В., Сідненко М. В.</u> Вплив рецесії, викликаной пандемією COVID-19, на стан безробіття та ринок праці	53
<u>Юрчук Н. П., Кіпоренко С. С.</u> Розвиток технологій Big Data в умовах цифрових трансформацій	60
<u>Самофал О. В.</u> Вплив пандемічної кризи на систему маркетингу дрібнотоварних виробників сільськогосподарської продукції в Україні	69

№ 9—10 / 2021

CONTENTS:

<u>Budziak V., Budziak O.</u> ADDED VALUE IN AGRICULTURAL LAND USE	3
<u>Harbar Zh., Maiborodiuk K.</u> INNOVATIVE MANAGEMENT AS A BASIS FOR INNOVATIVE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES	11
<u>Kyrychenko S., Ruzhytskyi A., Tulchynska S., Saloid S.</u> CONCEPTUAL PRINCIPLES OF ORGANIZATION OF THE SYSTEM OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE	18
<u>Sharyi G., Nesterenko S., Moskalenko L.</u> OVERCOMING THE ECONOMIC UNDERGROUND OF LAND RELATIONS IN UKRAINE	24
<u>Taran-Lala O., Soroka Y.</u> THE ESSENCE AND MAIN TYPES OF MOTIVATION SYSTEMS IN THE ENTERPRISE	31
<u>Rudik N.</u> A HISTORICAL ASPECT OF AGRICULTURAL COOPERATION DEVELOPMENT	38
<u>Kyrychenko N., Aleschenko L.</u> METHODICAL FUNDAMENTALS OF FORMATION OF THE RISK SYSTEM OF AGRICULTURAL ENTERPRISES MANAGEMENT	46
<u>Zavoloka Yu., Ivko A., Sidnenko M.</u> THE INFLUENCE OF RECESSION CAUSED BY THE COVID-19 PANDEMIC ON UNEMPLOYMENT AND LABOUR MARKET	53
<u>Yurchuk N., Kiporenko S.</u> DEVELOPMENT OF BIG DATA TECHNOLOGIES IN THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATIONS	60
<u>Samofal O.</u> THE INFLUENCE OF THE PANDEMIC CRISIS ON THE MARKETING SYSTEM OF SMALL-SCALE AGRICULTURAL PRODUCERS IN UKRAINE	69

УДК 332.3

В. М. Будзяк,
 д. е. н., професор,
 Київський національний торговельно-економічний університет
 ORCID ID: 0000-0002-2142-1416
 О. С. Будзяк,
 д. е. н., професор,
 Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління
 ORCID ID: 0000-0003-3690-1735

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.9—10.3

ДОДАНА ВАРТІСТЬ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОМУ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННІ

V. Budziak,
 Doctor of Economic Sciences, Professor,
 Kyiv National University of Trade and Economics
 O. Budziak,
 Doctor of Economic Sciences, Professor,
 State Ecological Academy of Postgraduate Education and Management

ADDED VALUE IN AGRICULTURAL LAND USE

У статті проведено аналіз особливостей оцінювання доданої вартості в сільському господарстві та в сільськогосподарському землекористуванні. Обґрунтовано актуальність та необхідність розрахунків щодо доданої вартості на різних ланцюгах її формування в сільському господарстві. Виявлено основні ланцюги формування доданої вартості під час використання сільськогосподарських угідь. Зроблено акценти на основних напрямках оцінювання доданої вартості в Україні та в розвинутих країнах світу. Відмічено основні види доданої вартості та її роль у оцінці загальної ефективності роботи промислових та сільськогосподарських підприємств. Визначено місце доданої вартості в формуванні інтегрованих форм господарювання.

Поглиблено сутність поняття "додана вартість" як у сільському господарстві, так і в промисловості. Вперше сформульовано тлумачення доданої вартості в сільськогосподарському землекористуванні. Запропоновано три основні складові формування доданої вартості в землекористуванні. Перша складова пов'язана із земельною рентою та амортизацією земель, друга — із обсягами та якістю вкладеної праці у використання земель, згідно з його сільськогосподарським призначенням, а третя — із зростанням доходу від здачі земель в оренду. Розглянуто основні відмінності у формуванні доданої вартості у фермерських господарствах, в особистих селянських господарствах та у великих орендних господарствах. Запропоновано встановити диференційований підхід в оподаткуванні різних форм господарювання.

Досліджено природу формування доданої вартості та рівень виснажливості у різних формах господарювання. Запропоновано зміни в оподаткуванні різних форм господарювання в залежності від величини доданої вартості, яку вони створюють. Відмічено сучасну концепцію доданої вартості як концепцію управління витратами. Методологічно оцінено вимоги щодо формування максимальної величини доданої вартості в сільськогосподарському землекористуванні. Обчислено показник доданої вартості в сільському господарстві в розрізі областей України. При цьому встановлено, що найбільша величина доданої вартості спостерігається у Київській, Вінницькій та Полтавській областях. Це зумовлено застосуванням більш прогресивних та інноваційних технологій сільськогосподарського виробництва.

Запропоновано три шляхи збільшення доданої вартості в сільському господарстві окремих областей України. Обґрунтовано необхідність повної компенсації рентних доходів у сільськогосподарському землекористуванні, а також амортизації земель. Запропоновано амортизацію земель визначати через рівень її корисності. Встановлено основні рівні корисності та показники їх оцінювання. Проаналізовано місце диференційної та абсолютної земельної ренти при визначенні доданої вартості в сільськогосподарському землекористуванні. Розглянуто поняття екологіч-

на рента землекористування та встановлено її значення для збільшення величини доданої вартості. Обчислено додану вартість у сільськогосподарському землекористуванні за двома основними підходами в розрізі областей України. Запропоновано шляхи збільшення величини доданої вартості в сільськогосподарському землекористуванні.

The article analyzes the peculiarities of value added valuation in agriculture and agricultural land use. The relevance and necessity of calculations on value added on different chains of its formation in agriculture are substantiated. The main chains of value added in the use of agricultural land are identified. Emphasis is placed on the main areas of value added assessment in Ukraine and in developed countries. The main types of value added and its role in assessing the overall efficiency of industrial and agricultural enterprises are noted. The place of added value in the formation of integrated forms of management is determined.

The essence of the concept of "added value" is deepened both in agriculture and industry. For the first time the interpretation of value added in agricultural land use is formulated. Three main components of value added in land use are proposed. The first component is related to land rent and land depreciation, the second — to the volume and quality of labor invested in the use of land according to its agricultural purpose and the third — to the growth of income from land lease. The main differences in the formation of value added in farms, in private farms and in large leased farms are considered. It is proposed to establish a differentiated approach in the taxation of different forms of management.

The nature of value added formation and the level of depletion in various forms of management are studied. Changes in the taxation of different forms of management depending on the value added they create are proposed. The modern concept of added value as the concept of cost management is noted. The requirements for the formation of the maximum value added in agricultural land use are methodologically assessed. The value added indicator in agriculture in terms of regions of Ukraine is calculated. It was found that the largest value added is observed in Kyiv, Vinnitsa and Poltava regions. This is due to the use of more advanced and innovative technologies of agricultural production.

Three ways to increase value added in agriculture in some regions of Ukraine are proposed. The necessity of full compensation of rent incomes in agricultural land use as well as land depreciation is substantiated. It is proposed to determine the depreciation of land through the level of its usefulness. The main levels of usefulness and indicators of their evaluation are established. The place of differential and absolute land rent in determining value added in agricultural land use is analyzed. The concept of ecological rent of land use is considered and its value for increase of value added is established. Value added in agricultural land use is calculated according to two main approaches in terms of regions of Ukraine. Ways to increase the value added in agricultural land use are proposed.

Ключові слова: сільське господарство, сільськогосподарське землекористування, додана вартість, корисність землекористування, земельна рента.

Key words: agriculture, agricultural land use, added value, usefulness of land use, land rent.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Вже багато років на розвиток сільського господарства України покладаються значні надії в системі національної економіки. Особливо великими є сподівання, що сільське господарство стане локомотивом розвитку всієї економіки країни в нинішніх умовах всесвітньої пандемії (COVID-19). І дійсно експорт сільськогосподарської продукції з України з кожним роком зростає а в умовах пандемії таке зростання лише прискорилося. Натомість експортується переважно сільгосппродукція з низькою доданою вартістю. Водночас вітчизняна сільгосппродукція з високою доданою вартістю витісняється навіть на внутрішньому ринку. В цих умовах важливим є розуміння причин та наслідків зазначеної ситуації.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Більшість наукових публікацій торкаються лише поверхово питання оцінки доданої вартості в сільському господарстві [1]. Натомість домінують публікації, які розкривають класичні або сучасні європейські підходи щодо методології оцінювання доданої вартості створеної або в промисловості або на окремих підприємствах [2]. Окремі наукові роботи зосереджені на особливостях формування доданої вартості в умовах вертикальної інтеграції сільгосппідприємств в сфері тваринництва [3, с. 114]. Також є велика група науковців, які переважно поглиблюють сутність поняття додана вартість [4]. Крім цього, є значна кількість публікацій, які розкривають світовий та євро-

Таблиця 1. Показник доданої вартості в сільському господарстві станом на 2017 р.

Область	Чистий прибуток (збиток), тис. грн	Витрати на оплату праці, тис. грн	Відрахування на соціальні заходи, тис. грн	Амортизація, тис. грн	Додана вартість грн/га
Україна	89128793,2	15638387,8	3480087,3	14153493,3	6403
Вінницька	7868840,5	1181258,2	264874,3	1138436,0	8653
Волинська	982906,8	223361,1	50373,6	258243,0	6234
Дніпропетровська	4938865,6	972310,3	213391,2	844943,4	5419
Донецька	1992536,1	552806,0	123102,9	373460,9	4434
Житомирська	2371627,9	312902,4	71471,0	307578,2	4727
Закарпатська	173275,1	48573,7	10876,3	31393,6	8253
Запорізька	4537547,6	700980,6	156632,3	652597,8	5231
Івано-Франківська	-152990,8	170856,1	35866,7	271614,4	1869
Київська	6017469,1	1566691,5	347519,1	1228773,3	10122
Кіровоградська	6560511,6	786203,4	178895,4	811216,7	6884
Луганська	2175123,6	301735,0	67717,0	238253,4	4403
Львівська	807916,1	298176,8	63103,4	296154,5	4014
Миколаївська	3607050,1	567038,9	122536,3	782302,8	5099
Одеська	5106776,0	654647,8	153313,4	629675,8	4924
Полтавська	11139334,6	1525429,2	332021,3	880850,4	10650
Рівненська	1207293,9	171700,6	38144,3	234325,6	6071
Сумська	4128848,1	642473,5	140865,0	752112,1	6000
Тернопільська	905072,2	424293,6	93582,5	422444,5	3254
Харківська	5324727,7	875003,1	206054,7	973820,0	5738
Херсонська	4243352,4	629631,1	139294,2	595787,6	6605
Хмельницька	3579681,0	580355,1	127651,6	585201,3	5366
Черкаська	6038252,6	1234155,6	280244,7	824698,3	8864
Чернівецька	94349,6	97692,0	22263,9	112070,8	2742
Чернігівська	4301457,7	832371,1	180631,5	574202,9	5656

Джерело: розрахунки авторів на основі [6].

пейський досвід визначення та застосування поняття "додана вартість" [5].

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз та оцінка величини доданої вартості не лише в сільському господарстві, але й у сільськогосподарському землекористуванні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Додана вартість землекористування — це вартість, яка додається на кожній стадії вирощування сільгосппродукції і яка підвищує її споживчі властивості та якість. Загалом можна виділити три основні складові формування доданої вартості в землекористуванні. Перша складова пов'язана із земельною рентою та амортизацією земель. Друга складова пов'язана із обсягами та якістю вкладеної праці у використання земель, згідно з його сільськогосподарським призначенням. Третя складова пов'язана із зростанням доходу від здачі земель в оренду.

Існують значні відмінності в обсягах створеної доданої вартості між особистими селянськими, фермерськими господарствами та агрохолдингами. Власне особисті селянські господарства найбільше додають у вартості землекористування, далі йдуть фермерські гос-

подарства і найменше доданої вартості створюють агрохолдинги.

Власне не ефективно працюючі агрохолдинги, як правило, додають затрат, а отже, і збільшують собівартість сільгосппродукції та собівартість землекористування. Це пов'язано з тим, що вони не вкладають кошти в амортизацію земель та не компенсують одержану ними земельну ренту. Фермерські господарства у своїй більшості не вкладають кошти у підвищення якості вкладеної у землекористування праці, а ті господарства, які мають у своєму розпорядженні орендовану землю ще й не компенсують земельної ренти. Натомість особисті селянські господарства, звичайно, в межах своїх можливостей, створюють додану вартість у всіх трьох складових.

Оскільки в Україні існує податок на додану вартість та певна процедура повернення коштів окремим виробникам за саме цей сплачений податок, то слід розглянути сьогоденне трактування доданої вартості загалом. Так, під доданою вартістю розуміють вартість додану товару (продукції), яка формується в процесі обробки, переробки, зберігання та реалізації продукції на підприємстві. Тобто додана вартість включає витрати на оплату праці, амортизаційні відрахування, податки та прибуток. Водночас повинна відбуватися економія трансакційних витрат.

По суті сучасна концепція доданої вартості — це концепція управління витратами, в якій відповідні витрати досліджуються на всіх етапах (ланцюгах) власне створення вартості продукції. В загальному значенні додана вартість — це вартість прирощена до вартості вже готового продукту чи товару.

У землекористуванні такою початковою вартістю може слугувати вартість насіння сільгоспкультур. Натомість кінцевою продукцією буде слугувати вартість вирощених сільгоспкультур. В той час як ланцюгами доданої вартості є витрати на власне посіви, обробіток, догляд та збір сільгоспкультур. Крім цього сюди слід включати витрати на рентні платежі та на амортизацію земель. У випадку зберігання, обробітку, посіву, догляду та збору урожаю сільгоспкультур повинна виконуватися така нерівність (формула 1):

$$\Delta B_{\text{сг}} (\text{max}) = 3\Delta - \text{ПВ} \quad (1),$$

де $\Delta B_{\text{сг}}$ — додана вартість в сільському господарстві;

3Δ — загальний дохід;

ПВ — проміжні витрати на працю, сировину та матеріали.

Тобто додана вартість буде збільшуватися, якщо зростатиме загальний дохід та зменшуватимуться проміжні витрати. В свою чергу в класичному розумінні додана вартість включає такі складові як одержаний чистий дохід (прибуток), амортизаційні відрахування, відрахування на оплату праці та податки і соціальні відрахування (табл. 1).

Досягти цього можна трьома шляхами: збільшувати загальний дохід при сталих витратах; зменшувати загальні витрати при сталому доході або ж одночасно збільшувати загальний дохід та зменшувати загальні витрати. Оскільки в заявлені види робіт закладається і оплата праці, то це повною мірою стосується економії витрат на оплату праці та підвищення її продуктивності (формула 2 і 3).

$$\Delta B_{\text{сг}} (\text{max}) = \text{ПП} (\text{max}) \quad (2),$$

де $\Delta B_{\text{сг}}$ — додана вартість в сільському господарстві;

ПП (max) — збільшення продуктивності праці.

$$\Delta B_{\text{сг}} (\text{max}) = \text{ЕП} (\text{min}) \quad (3),$$

де ЕП (max) — зменшення витрат на працю (економія витрат праці).

У випадку із земельною рентою необхідно забезпечити повну компенсацію рентних доходів при землекористуванні (формула 4).

$$\Delta B_{\text{сг}} (\text{opt}) = \text{РП} = 3\text{Р} (\text{opt}) \quad (4),$$

де $3\text{Р} (\text{opt})$ — земельна рента;

РП — рентний платіж.

Аналогічна ситуація повинна спостерігатися і у випадку амортизації земель (формула 5)

$$\Delta B_{\text{сг}} (\text{opt}) = \text{АЗ} = \text{ЕП} (\text{opt}) \quad (5),$$

де $\text{АЗ} (\text{opt})$ — величина амортизації земель;

ЕП — екологічний платіж.

Водночас амортизацію земель (екологічний платіж) повинні сплачувати лише орендарі, а земельну ренту лише землекористувачі, які безпосередньо використовують землю. Натомість земельний податок повинні сплачувати безпосередні землевласники.

Втім, якщо розглядати три основні групи землевласників, а саме особисті селянські господарства, фермерські господарства та агрохолдинги, то величина земельного податку для цих груп землекористувачів повинна бути різною. Найнижчим він повинен бути для особистих селянських господарств, оскільки вони, крім економічної функції, виконують ще й певну екологічну та особливо соціальну функцію землекористування.

Наступну групу в рівні оподаткування повинні складати середні господарства, а саме фермерські господарства, які виконують певну соціальну та продовольчу функцію. І найбільша ставка оподаткування повинна бути для агрохолдингів, які здебільшого працюють лише на збільшення власних доходів.

Іншими словами ставка оподаткування повинна залежати від площі земель, які використовуються не залежно чи то на правах власності, чи то на правах оренди, а також у залежності від соціально-екологічних функцій, які виконують відповідні землекористувачі. Відповідно і компенсація податку на додану вартість аграрним виробникам повинна залежати від об'єктивної величини реально вкладених цими виробниками коштів на відповідних етапах (ланцюгах) живлення.

Європейський досвід землекористування вже не одне десятиліття базується на мотивації не стільки збільшення прибутковості у землекористувачів скільки на мотивації збереження земель та забезпеченні її соціальних функцій у відповідній громаді. Зокрема, на ці цілі виділяються дотації, 1/3 з яких направлена на амортизацію земель і 2/3 на компенсацію економії затрат праці чи підвищення її продуктивності. У результаті таких капіталовкладень отримує зиск не лише землекористувач, але й відповідна громада.

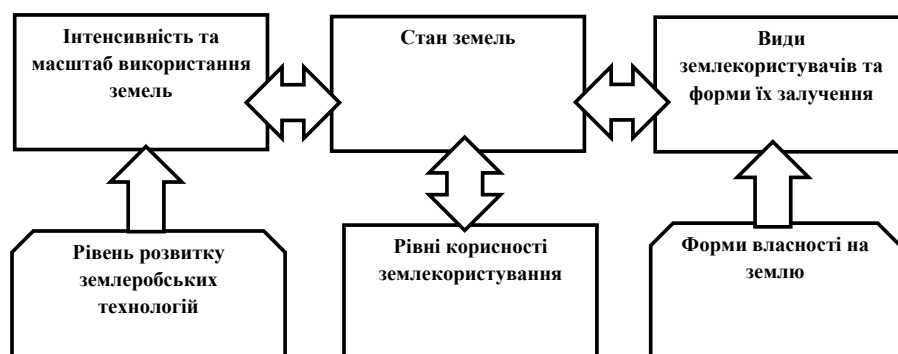

Рис. 1. Структура загальної корисності у сільськогосподарському землекористуванні

Таблиця 2. Рівні корисності у землекористуванні

Рівень корисності	Стан земель	Основний показник оцінювання
Достатній	Засмічення	Коефіцієнт засмічення
Значний (добротний)	Псування	Бал бонітету ґрунту
Середній	Забруднення та ґрунтовтома	Коефіцієнт рівня забруднення
Низький	Деградація	Ерозійний коефіцієнт
Мінімальний	Порушення	Вартість робіт з рекультивациі земель

Джерело: авторські розробки.

Існуюча нині в Україні практика пільгового оподаткування землекористувачів себе вичерпала, оскільки з'явилися законодавчі можливості здобувати статус землекористувачів-пільговиків не маючи на це відповідних підстав. Власне тому слід переходити до конкретної адресної допомоги тим, хто реально вкладає в землю не лише з метою швидкого і максимального прибутку свою працю, знання та кошти, але й для збереження власне землі майбутнім поколінням.

Розглянемо більш детально такі важливі показники землекористування, як амортизацію земель та земельну ренту. Нині в податковій системі України немає положення про власне амортизацію земельних ділянок, тобто не встановлено терміни корисного використання власне земель. Аналогічно немає і положення про граничні строки використання природних ресурсів.

Визначати граничну корисність використання земель потрібно не лише для оцінки конкретних антропогенних впливів та впливів природного погодження, але й вплив загальнопланетарних явищ і процесів. Продовження деградаційних та інших руйнівних для земель процесів та явищ як природного, так і антропогенного походження в подальшому вимага-

тиме і розгляд саме в такому контексті питання корисності земель.

Власне тому розглянемо корисність окремих земель (земельних ділянок) виходячи із нинішньої ситуації в землекористуванні. Корисність або не корисність земельної ділянки слід пов'язувати із таким її станом, за якого її використання не приносить очевидної користі. Якщо ми говоримо за користь людині, то її можна визначати в залежності від фактичного використання та фактичного стану власне земельної ділянки.

Довести земельну ділянку до повного стану не корисності практично неможливо. Тому доцільно визначати певні рівні корисності або не корисності в землекористуванні (рис. 1).

Водночас у кожній сфері чи навіть у кожному напрямі використання земель будуть свої рівні корисності або не корисності. Розглянемо рівні корисності для сільськогосподарського використання земель.

Очевидно, що першим рівнем зниженої корисності земельної ділянки саме в сільськогосподарському землекористуванні буде стан засмічення земель, далі псування земель, забруднення, деградація, ґрунтовтома та їх порушення (табл. 2).

Корисність землекористування у разі засмічення земель має визначатися наявністю на території земельних ділянок сторонніх предметів і матеріалів [7].

Корисність землекористування за такого рівня, як порушення природного стану земель або їх псування повинно визначатися ступенем обґрунтованості проектних рішень щодо режиму використання власне земель [8].

Корисність у разі забруднення земель повинна визначатися гранично-допустимими рівнями концентрації забруднюючих речовин у ґрунті, тобто максимально допустимою кількістю забруднюючих речовин у ґрунтах, яка не зумовлює негативних екологічних наслідків для

**Таблиця 3. Показники доданої вартості
у сільськогосподарському землекористуванні станом на 2017 р.**

Область	Диференційна земельна рента грн/га*	Амортизаційні витрати на збереження корисності земель, грн/га	Додана вартість за I підходом, грн/га	Додана вартість за II підходом, грн/га
Україна	4537,9	816,8	1047	-360
Вінницька	3379,8	608,4	4665	2479
Волинська	3510,7	631,9	2091	-1022
Дніпропетровська	3708,9	667,6	1043	-86
Донецька	2367,0	426,1	1641	480
Житомирська	2768,8	498,4	1459	-195
Закарпатська	966,3	173,9	7113	4202
Запорізька	2713,4	488,4	2030	1019
Івано-Франківська	3058,1	551	-1740	-3891
Київська	4839,1	871	4412	1941
Кіровоградська	4707,3	847	1330	223
Луганська	1385,3	250	2768	1699
Львівська	3944,3	710	-640	-3007
Миколаївська	2791,4	503	1805	291
Одеська	2365,6	426	2133	245
Полтавська	10054,7	1810	-1215	-1487
Рівненська	6029,9	1085	-1044	-2539
Сумська	6788,0	1222	-2010	-2818
Тернопільська	4510,0	812	2068	-4077
Харківська	3995,2	719	1024	-285
Херсонська	4052,8	730	1823	889
Хмельницька	5899,3	10629	-1595	-3056
Черкаська	7487,2	1348	29	-1144
Чернівецька	3082,5	555	-895	-2277
Чернігівська	6225,5	1120	-1690	-3071

Джерело: розрахунки авторів та дані [10].

їх родючості, загального стану довкілля, якості сільськогосподарської продукції та здоров'я людини [8].

Корисність у разі ґрунтовтоми повинна визначатися ступенем порушення біоенергетичного режиму ґрунтів та різкого зниження урожайності сільськогосподарських культур внаслідок їх беззмінного вирощування або частого повернення на попереднє поле сівозміни, що призводить до погіршення якісного стану ґрунтів та накопичення у ґрунтах шкідників і бур'янів [8].

Корисність землекористування у разі деградації земель (ґрунтів) має визначатися на основі втрати природних властивостей земель та родючості ґрунту внаслідок впливу природних чи антропогенних факторів [8].

Корисність землекористування у разі такого рівня, як порушення земель має визначатися ступенем втрати земельною ділянкою своєї господарської та екологічної цінності через порушення ґрунтового покриву внаслідок виробничої діяльності людини або дії природних явищ [8].

Водночас найбільшою проблемою визначення корисності земель, а значить і строку її корисності є те, що одночасно можуть відбу-

ватися кілька процесів погіршення стану земель, тобто її корисності. Кожен із цих процесів проходить з різною швидкістю, а тому терміни корисності по кожному процесу будуть змінюватися. В цьому випадку, очевидно, потрібно використовувати максимально тривалу корисність. Визначивши мінімальний рівень зменшення корисності від початкового стану земель та врахувавши існуючі тенденції щодо втрати ними корисності, слід визначити і дату остаточної втрати власне корисності землекористування і, як наслідок, термін досягнення цього стану, тобто термін амортизації земель та відповідної земельної ділянки.

Наступною важливою складовою, яка хоча й не входить безпосередньо у саму величину доданої вартості землекористування, але яку необхідно враховувати при її обчисленні, є земельна рента. У загальному вигляді виділяють диференційну та абсолютну земельну ренту. Абсолютна земельна рента пов'язана із монопольним володінням землями а у нашому випадку сільськогосподарськими угіддями. Оскільки сьогодні найбільшим власником сільськогосподарських угідь залишається держава, то вона і отримує цю частину ренти.

Диференційна земельна рента має різні форми в залежності від залучення тих чи інших факторів виробництва (виращування) сільськогосподарських культур. Середнє значення абсолютної земельної ренти по Україні становить 1,6 ц зернових культур з гектара а диференційної — 7,4 ц/га. Власне ці дві величини при обчисленні доданої вартості у землекористуванні потрібно враховувати, але з поправкою на кожну область (регіон) України.

Отже, слід виділити два основні підходи щодо тлумачення доданої вартості в сільськогосподарському землекористуванні. Перший підхід пов'язаний із визначенням амортизації земель тобто величини втрат її корисності. В цьому випадку додана вартість в сільськогосподарському землекористуванні обчислюватиметься за формулою 6 і до неї не входить величина диференційної земельної ренти та величина амортизаційних відшкодувань втрат якісних характеристик земель.

$$\Delta B_{сз} = \Delta B_{сг} - (\Delta ZP + AB_z) \quad (6),$$

де $\Delta B_{сз}$ — додана вартість в сільськогосподарському землекористуванні, грн/га;

ΔZP — диференційна земельна рента, грн/га;

AB_z — амортизаційні витрати (витрати на збереження корисності земель) при землекористуванні грн/га.

Основою другого підходу щодо визначення доданої вартості в сільськогосподарському землекористуванні буде визначення екологічної ренти землекористування через обчислення абсолютної земельної ренти в органічних землекористувачів [9, с. 29]. У цьому випадку додана вартість обчислюватиметься за формулою 7:

$$\Delta B_{сз} = \Delta B_{сг} - (\Delta ZP + A_{3P}) \quad (7),$$

де A_{3P} — абсолютна земельна рента, грн/га.

Водночас другий підхід доцільно використовувати для виробників органічної продукції, в той час як перший для всіх інших землекористувачів.

Для обчислення величини доданої вартості у сільськогосподарському землекористуванні за наведеними вище формулами скористаємось розрахунками Бурая Р.І. та інших [10, с. 13] щодо величини диференційної земельної ренти. Натомість для одержання показника загальної земельної ренти до величини диференційної земельної ренти додамо величину абсолютної земельної ренти, яка згідно з офіційними даними є однаковою по всіх регіонах України. Під час визначення диференційної земельної ренти використаємо дані про урожайність зернових культур, родючість ґрунту та ціну реалі-

зації відповідних сільгоспкультур. Одним із недоліків такого оцінювання є лише опосередковане врахування у величині диференційної ренти рівня використаних сільськогосподарських технологій та інновацій.

Отриманні показники з доданої вартості в сільськогосподарському землекористуванні за обома підходами занесемо в таблицю 3.

Результати обчислення доданої вартості в сільськогосподарському землекористуванні свідчать про ведення практично по всіх областях України виснажливого землекористування більшістю землекористувачами. Виключення становлять переважно органічні землекористувачі. Оскільки їхня кількість по областях України є незначною, то навіть використання другого підходу при обчисленні доданої вартості у сільськогосподарському землекористуванні вказує на загальне виснажливе використання земель сільськогосподарського призначення.

Водночас найбільш виснажливим сільськогосподарське землекористування є у західних регіонах України а саме: Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька та Хмельницька області а також у північних регіонах таких: Рівненська, Чернігівська та Сумська області. Натомість найменш виснажливим є землекористування у Закарпатській, Київській та Вінницькій областях, що частково можна пояснити, з одного боку, обмеженими площами сільгоспугідь, а з іншого — більш повним дотриманням технологій вирощування сільгоспкультур.

ВИСНОВКИ

Отже, величина доданої вартості в сільськогосподарському землекористуванні є значно нижчою порівняно із доданою вартістю в сільському господарстві України. При цьому в західних та північних областях країни спостерігається від'ємне значення доданої вартості в землекористуванні яке свідчить про виснажливе використання сільськогосподарських угідь. Натомість збільшити додану вартість у сільськогосподарському землекористуванні допоможе, по-перше, прискорений розвиток органічного землеробства, а по-друге, стимулювання розвитку найбільш екологічно орієнтованих землекористувачів та розробка і реалізація довгострокової державної стратегії підтримки найбільш ефективних землевласників. Крім цього, доцільно стимулювати створення найбільш оптимальної логістичної мережі доставки сільгосппродукції від виробника-землекористувача до безпосереднього споживача.

У зв'язку з цим найбільш перспективними в подальшому є дослідження окремих ланцюгів доданої вартості в сільськогосподарському землекористуванні та по окремих видах сільгоспкультур.

Література:

1. Ландіна Т., Бондаренко О. Використання показників EVA і MVA для оцінки ефективності формування структури капіталу промислово-фінансової групи. Ефективність державного управління. 2008. Вип. 161/7. С. 414—421.
2. Рудь В.В. Оптимізація доданої вартості для підприємств м'ясопереробної галузі в умовах вертикальної інтеграції. Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. "Економічні науки". Вип. 11. 2015. С. 55—58.
3. Мороз Ю.Ю. Обліково-інформаційна система моніторингу економічного потенціалу підприємства: монографія. Житомир: ПП "Рута", 2011. 352 с.
4. Михайліцька Н.Я. Застосування показника доданої економічної вартості як критерію приросту ринкової вартості підприємства. Науковий вісник НЛТУ України. 2009. Вип. 19. С. 204—210.
5. Варченко О.М. Зарубіжний досвід диверсифікації діяльності маркетингових кооперативів. Вісник аграрної науки. 2012. № 1. С. 74—78.
6. Витрати на виробництво продукції сільськогосподарства в сільськогосподарських підприємствах за 2016 рік. Статистичний бюлетень. К.: ДСС, 2017. 23 с.
7. Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища № 171 від 27.10.1997 "Про затвердження Методики визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0285-98#Text>
8. Постанова КМУ № 1098 від 17 грудня 2008 р. "Про визначення розміру збитків, завданих унаслідок не проведення робіт з рекультивації порушених земель". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1098-2008-%D0%BF#Text>
9. Шарий Г.І., Тимошевський В.В. Охорона ґрунтів: екологічна рента як стимул органічного землеробства. Економіка АПК. 2019. № 10. С. 26—33.
10. Буряк Р.І., Аврамчук Б.О. Сучасна методика капіталізації рентного доходу в сільському господарстві України. Агросвіт 2017. № 15—16. С. 11—16.

References:

1. Landina, T. and Bondarenko, O. (2008), "The use of EVA and MVA indicators to assess the effectiveness of the formation of the capital structure of the industrial-financial group", *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia*, vol. 161/7, pp. 414—421.
 2. Rud, V.V. (2015), "Optimization of added value for meat processing enterprises in terms of vertical integration", *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Economic Sciences"*, vol. 11, p. 55—58.
 3. Moroz, Y.Y. (2011), *Oblikovo-informatsiyna systema monitorynhu ekonomichnoho potentsialu pidpryyemstva: monohrafiya* [Accounting and information system for monitoring the economic potential of the enterprise: monograph], PP "Ruta", Zhytomyr, Ukraine.
 4. Mikhailitska, N.Y. (2009), "The use of value added economic value as a criterion for increasing the market value of the enterprise", *Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*, vol. 19, pp. 204—210.
 5. Varchenko, O.M. (2012), "Foreign experience in diversifying the activities of marketing cooperatives", *Bulletin of Agricultural Science*, vol. 1, pp. 74—78.
 6. State Statistics Service of Ukraine (2017), *Vytraty na vyrobnytstvo produktii sil's'koho hospodarstva v sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstvakh za 2016 rik*. *Statystychnyj biuleten'* [Expenditures on agricultural production in agricultural enterprises in 2016, Statistical bulletin], State Statistics Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
 7. Ministry of Environmental Protection (1997), Order o "On approval of the Methodology for determining the amount of damage caused by pollution and littering of land resources due to violations of environmental legislation", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0285-98#Text>
 8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2008), Resolution "On determining the amount of damages caused as a result of failure to rehabilitate disturbed lands", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1098-2008-%D0%BF#Text> (Accessed 20 March 2021)
 9. Shary, G. I. and Timoshevsky, V.V. (2019), "Soil protection: ecological rent as an incentive for organic farming", *Economics of agro-industrial complex*, vol. 10, pp. 26—33.
 10. Buryak, R.I. and Avramchuk, B.O. (2017), "Modern methods of capitalization of rental income in agriculture of Ukraine", *Agrosvit*, vol. 15—16, pp. 11—16.
- Стаття надійшла до редакції 25.04.2021 р.*

УДК 631.17.001.76

Ж. В. Гарбар,

д. е. н., доцент, професор кафедри аграрного менеджменту та маркетингу,

Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця

ORCID ID: 0000-0003-3492-9224

К. С. Майбородюк,

аспірант кафедри аграрного менеджменту та маркетингу,

Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця

ORCID ID: 0000-0003-0803-6983

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.9—10.11

ІННОВАЦІЙНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ЯК БАЗИС ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Zh. Harbar,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department
of Agricultural Management and Marketing, Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsia

K. Maiborodiuk,

Postgraduate student of the Department of Agricultural Management and Marketing,
Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsia

INNOVATIVE MANAGEMENT AS A BASIS FOR INNOVATIVE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

У статті з'ясовано сутність та роль інновацій як джерела інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. Узагальнено та систематизовано аспекти визначення сутності інноваційного менеджменту як науки та мистецтва, як виду діяльності, як процесу управління. Визначено мету, основні завдання управління інноваціями аграрних підприємств. Доведено, що стратегічне управління інноваціями є ефективною складовою інноваційного менеджменту. Наведено класифікацію стратегій інноваційного розвитку та особливості їх застосування. Зазначено, що успішність управління інноваційним розвитком значною мірою залежить від виваженості системи стимулювання інноваційної діяльності. Виокремлено низку чинників, які стимулюють та стримують інноваційну діяльність сільськогосподарських підприємств України, запропоновано шляхи вирішення даних проблем. Доведено, що ефективна інноваційна діяльність сільськогосподарських підприємств створенням динамічної і гнучкої системи управління, яка спирається на широке делегування повноважень тим рівням менеджменту, що можуть продукувати інноваційні ідеї і втілювати їх у процес виробництва.

The article clarifies the essence and role of innovation as a source of innovative development of agricultural enterprises. The search for effective organizational forms of innovation management requires increasing attention to innovation management as a set of certain organizational and economic methods and forms of management of all stages and types of innovation processes in the enterprise. Aspects of defining the essence of innovation management as a science and art, as a type of activity, as a management process are generalized and systematized. The purpose, the main tasks of innovation management of agricultural enterprises are determined. It is proved that strategic innovation management is an effective component of innovation management. An important condition for the effective functioning of agricultural production is the expanded reproduction, which occurs in the interaction of economic and natural-biological processes. Therefore at management of innovations it is necessary to consider requirements not only of economic laws, but also laws of the nature: equivalence, irreplaceability and set of vital factors, laws of a minimum, an optimum and a maximum. The classification of strategies of innovative development and features of their application are given. Strategic innovation management is an important component of innovation management, as it solves a wide range of issues of planning and implementation of innovation projects and programs. It is noted that the success of innovation development management largely depends on the balance of the system of stimulating innovation. A number of factors that stimulate and constrain the innovative activity of agricultural enterprises of Ukraine are identified, and ways to solve these problems are proposed. It is proved that effective innovative activity of agricultural enterprises is the creation of a dynamic and flexible management system, which is based on a broad delegation of authority to those levels of management that can produce

innovative ideas and implement them in the production process. Changing economic conditions require intensive innovation, increasing attention to the effective organization of research and development, the organization of innovations at all stages of the life cycle of agricultural products.

Ключові слова: інновації, інноваційний менеджмент, сільськогосподарські підприємства, інноваційний розвиток, стратегія, агропромисловий комплекс.

Key words: innovations, innovation management, agricultural enterprises, innovative development, strategy, agro-industrial complex.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний економічний розвиток неможливий без посилення наукоємності продукції. Сільське господарство не є виключенням, адже інновації сприяють модернізації та структурній перебудові, підвищенню конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств та ефективності виробництва. Тому, власне, виникає необхідність формування багаторівневої, організаційної форми управління нововведеннями на сільськогосподарських підприємствах.

Пошук ефективних організаційних форм управління нововведеннями вимагає підвищення уваги до інноваційного менеджменту як сукупності визначених організаційно-економічних методів і форм управління всіма стадіями сільськогосподарського виробництва та видами інноваційних процесів на підприємстві.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вивчення умов організації та форм управління інноваційною діяльністю сільськогосподарських підприємств є одним із найбільш значущих наукових завдань як для вітчизняних, так і для зарубіжних вчених і практиків.

Серед зарубіжних дослідників, які вивчали вплив інновацій на різні галузі економіки, слід назвати: Л. Абалкіна, І. Ансоффа, В. Василенко, Є. Добриніна, А. Дамодаран, П. Друкера, В. Ойкена, Р. Такера, А. Топіліна, А. Файоля, Р. Фатхутдінова, У. Шарпа, Ф. Шакірова, А. Шеремета, Й. Шумпетера та ін.

На формування концепції інноваційного розвитку значно вплинули дослідження провідних вітчизняних вчених, таких, а саме: В. Андрійчук, А. Гайдучий, Т. Дудар, М. Йохна, М. Кісіль, М. Коденська, М. Корецький, М. Кропивко, М. Крупка, В. Мельниченко, П. Микитюк, Г. Підлісецький, Т. Скрипко, В. Стадник, А. Чупіс, О. Шестопаля, В. Юрчишин, О. Яновська та ін.

Водночас, віддаючи належне науковим напрацюванням вітчизняних та зарубіжних вчених у дослідженні цієї проблематики, потрібно відзначити, що досі деякі питання потребують подальших наукових досліджень та пошуку шляхів їх вирішення.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення сутності та особливостей інноваційного менеджменту сільськогосподарських підприємств, обґрунтування проблемних аспектів та перспектив застосування цієї сфери управління на підприємствах України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Інноваційний розвиток будь-якої галузі національної економіки передбачає створення умов для позитивних тенденцій економічної динаміки, яка забезпечує створення й впровадження інновацій.

"Інновації" — термін, який широко застосовують як самостійно, так і для характеристики споріднених понять: інноваційна діяльність, інноваційний процес, інноваційний менеджмент, інноваційне рішення та ін.

Існують різні визначення поняття "інновація", у залежності від власного розуміння науковця (табл. 1). "Інновації" розглядаються вченими багатогранно — як система, зміна, процес чи результат упровадження.

Таким чином, інновація за своєю суттю — це застосування у тій чи іншій сфері суспільної діяльності результатів науково-технічного прогресу, інтелектуальної праці, нововведення у процес виробництва з метою підвищення ефективності функціонування підприємства, його конкурентоспроможності, розвитку загалом.

Слід відзначити, що у сільському господарстві процесу розробки інновацій та їхньому впровадженню притаманні певні особливості:

- головним засобом виробництва у сільському господарстві є земля;
- сільськогосподарське виробництво має сезонний характер;
- існує висока залежність від природної зони і клімату;
- здійснюється взаємодія людини з живою природою у вигляді тварин та рослин.

В агропродовольчій сфері, на відміну від інших сфер, інноваційний розвиток відбувається більш повільно, що вимагає особливої уваги.

Таблиця 1. Визначення поняття "інновація" науковцями

Автор	Визначення
Т. Дудар, В. Мельниченко [2, с. 14]	Кінцевий результат креативної діяльності, втілений у виведеному на ринок новому чи вдосконаленому продукті, технологічному процесі, що використовується у практичній діяльності, або новому підході до надання споживчих послуг
Ф. Ніксон [5, с. 12]	Сукупність технічних, виробничих та комерційних заходів, які зумовлюють появу на ринку нових та покращених промислових процесів та обладнання
Б. Санто [6, с. 7]	Такий суспільно-технічно-економічний процес, який через практичне використання ідей та винаходів приводить до створення кращих за своїми властивостями виробів, технологій та у випадку, якщо вони орієнтовані на економічну вигоду, прибуток; їх поява на ринку може принести додатковий успіх
Й. Шумпетер [10]	Зміна з метою впровадження і використання нових виглядів споживчих товарів, нових виробничих, транспортних засобів, ринків і форм організації в промисловості
В. Стадник, М. Йохна [8]	Кінцевий результат креативної діяльності, втілений у виведеному на ринок новому або вдосконаленому продукті, технологічному процесі, який використовується у практичній діяльності, або новому підході в наданні споживчих послуг

Інноваційна діяльність у сільському господарстві пов'язана переважно з новими сортами рослин, виведенням нових порід тварин, новими ресурсозберігаючими технологіями, новою технікою. Застосування інновацій у сільському господарстві, у більшості випадків, не призводить до появи нових видів продукції, а змінює характерні властивості сільськогосподарської продукції, що виробляється.

Основною умовою ефективного функціонування сільськогосподарського виробництва є розширене відтворення, яке відбувається у взаємодії економічних і природно-біологічних процесів. Тому при управлінні інноваціями потрібно враховувати вимоги не тільки еко-

номічних законів, а й законів природи: рівнозначності, незамінності та сукупності життєвих чинників, законів мінімуму, оптимуму й максимуму [1, с. 93].

Впровадження інновацій на сільськогосподарських підприємствах відбувається цілеспрямовано, з метою поліпшення умов функціонування підприємства, підвищення його конкурентоздатності, тому можна стверджувати, що інновація є цільовою зміною підприємства як системи.

На шляху вітчизняних сільськогосподарських підприємств України виникає безліч перешкод, вони не можуть конкурувати з діяльністю закордонних транснаціональних компаній. Сільськогосподарські підприємства не можуть собі дозволити новітні технології на рівні з закордонними сільськогосподарськими виробниками. Впровадження інновацій зводиться до купівлі нової закордонної техніки та технологій, але в більшості випадків тієї, що була у використанні, більшість сільгоспвиробників продовжують експлуатувати морально і фізично зношену техніку та технології [3, с. 97].

Ефективна інноваційна діяльність сільськогосподарських підприємств забезпечується створенням динамічної і гнучкої системи управління, яка спирається на широке делегування повноважень тим рівням менеджменту, що можуть продукувати інноваційні ідеї і втілювати їх у процес виробництва. Власне, саме такою системою є інноваційний менеджмент, який слід розглядати не лише як складову загального менеджменту, а і як одну із функціональних систем управління.

Інноваційний менеджмент являє собою самостійну галузь управлінської науки та професійної діяльності, яка спрямована на формування й забезпечення умов інноваційного розвитку будь-якої організації [4, с. 8].

На рисунку 1 наочно представлено аспекти визначення сутності інноваційного менеджменту.

Як наука і мистецтво управління інноваційний менеджмент базується на теоретичних положеннях загального менеджменту, серед яких визначальними є закони та закономірності динамічних систем, принципи, функції, форми й методи цілеспрямованої діяльності людей у процесі управління цими системами. Мистецтво як функціональний елемент інноваційного управління забезпечує повноцінне

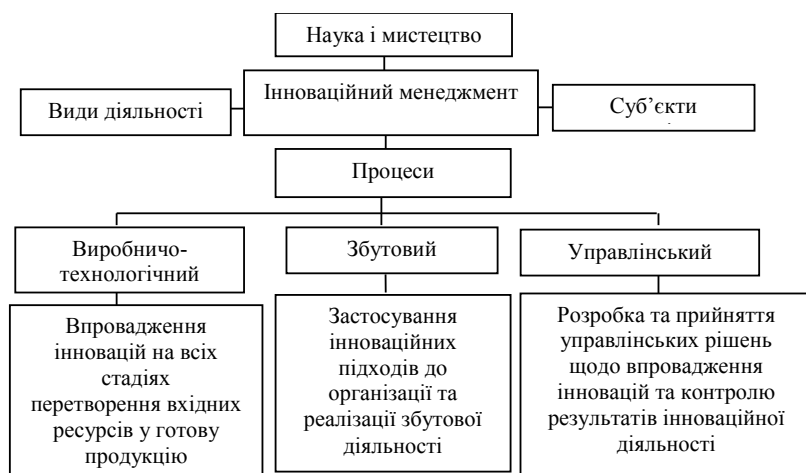

Рис. 1. Аспекти визначення сутності інноваційного менеджменту

використання знань, ідей, досвіду, прийняття творчих рішень керівниками і спеціалістами, розвиток ініціативи всіх учасників інноваційної діяльності в організації.

Як вид діяльності інноваційний менеджмент являє собою сукупність процедур, що утворюють загальну схему управління інноваційним процесом. Ця сукупність складається з відповідних функцій управління, кожна з яких розпадається на окремі види роботи (етапи), що пов'язані з багатогранною діяльністю підприємства і виконуються у відповідній послідовності [4, с. 10].

Таким чином, інноваційний менеджмент як процес розглядається як послідовне виконання управлінських функцій на всіх етапах реалізації інноваційної діяльності на підприємстві та стосується виробничо-технологічних, збутових і управлінських процесів.

Суб'єктами управління в інноваційному менеджменті можуть бути менеджери і спеціалісти різного рівня залежно від об'єкта управління.

Теоретичною основою інноваційного менеджменту є економічна теорія, що вивчає закони та закономірності динамічних систем, і теорія загального менеджменту організацій, яка формує принципи, функції, форми й методи управління цілеспрямованою діяльністю людей у процесі реалізації цілей функціонування і розвитку організації.

Отже, завданням інноваційного менеджменту сільськогосподарського підприємства є ефективне управління інноваційною діяльністю підприємства, що сприяє його здатності брати участь в інноваційних процесах, створювати чи залучати інновації, які забезпечують його розвиток, економічну стійкість, міцні конкурентні позиції, тривале та успішне функціонування на ринку.

Інноваційний менеджмент як апарат управління інноваціями передбачає створення певної ієрархічної організаційної структури, до складу якої входять спеціалізовані підрозділи управління, керівники різних рівнів, які наділяються повноваженнями на прийняття та реалізацію відповідних управлінських рішень і несуть відповідальність за їхні результати.

Специфіка інноваційних процесів як об'єктів управління припускає особливий характер праці менеджерів у цій сфері і вимоги, пропонувані до них. Праця менеджера носить творчий характер, вимагає різнобічних знань, припускає схильність особистості до аналітичної діяльності й уміння концентруватися у визначені моменти часу на конкретних проблемах на

конкретних проблемах. Оскільки основним предметом праці менеджера є науково-технічна й управлінська інформація, то обов'язковою умовою його ефективної роботи виступають знання сучасних інформаційних технологій в управлінні інноваціями та уміння користуватися ними [9, с. 17].

Також важливою складовою інноваційної діяльності є праця висококваліфікованих технологів, конструкторів, маркетологів, економістів, фінансистів, які виконують специфічні функції з технологічного проектування і конструювання новацій, забезпечення фінансами науково-дослідних і проектно-пошукових робіт, калькулювання витрат ресурсів, цінового проектування, просування на ринок тощо.

Слід зазначити, що цілі інноваційного менеджменту сільськогосподарських підприємств мають генетичну підпорядкованість щодо головної мети діяльності підприємства, а саме: задоволення суспільних потреб у продукції та послугах. Ця парадигма загальновизнана в економіці, соціології та інших науках.

Розробка значної частки інновацій в сільському господарстві має регіональний характер, оскільки характеристики об'єкту повинні відповідати особливостям природних та кліматичних умов та тісно пов'язані з екологією та збереженням природних ресурсів.

Інноваційна діяльність сільськогосподарського підприємства — це не тільки розв'язання технічних завдань зі створення нового продукту, нової технології чи удосконалення наявних, а й відбір перспективних науково-технологічних досягнень, своєчасне патентування винаходів, просування наукомістких товарів на ринок. Тому узгоджене вирішення цих завдань забезпечує поступальний, пропорційний, ефективний розвиток сільськогосподарських підприємств, їхню економічну стійкість.

Стратегічне управління інноваціями є складовою інноваційного менеджменту, оскільки вирішує широкий спектр питань планування та реалізації інноваційних проектів і програм, які розраховані на якісні зміни в діяльності організації на ринку, у виробництві або в соціальній сфері підприємства (табл. 2).

Необхідно проаналізувати стан розвитку науково-інноваційної сфери, види існуючих науково-інноваційних структур, напрями їхньої діяльності та можливість конкуренції між ними, перспективи розвитку. Для цього обираються фактори, що приймаються за основу для з'ясування інноваційної стратегії сільськогосподарського підприємства.

Таблиця 2. Стратегії інноваційного розвитку

Види стратегій	Підприємства, які її використовують	Ресурси, які необхідно мати	Мета стратегії
Стратегія наступу	Підприємства, які будують свою діяльність на принципах підприємницької конкуренції	Потужна науково-дослідна та проектно-конструкторська база, яка могла б не лише створити власні нові продукти, а й вдосконалити вже існуючі	Досягнення технічного та ринкового лідерства шляхом створення і впровадження нових продуктів
Стратегія захисту	Потужні високотехнологічні підприємства	Сформована науково-дослідна сфера	Утримання конкурентних позицій підприємства на вже існуючих ринках
Імітаційна стратегія	Фірми-імітатори, які придбали у фірми-піонера ліцензію на нововведення	Ліцензія на певні нововведення	Копіювання основних споживчих властивостей нововведень, та досягнення при їхньому виробництві певних переваг
Залежна стратегія	Великі компанії, які мають фірми-субпідрядники	Успіх у споживачів основного продукту головної («батьківської») фірми	Активна участь у світовому інноваційному процесі
Традиційна стратегія	Підприємства, що зайняли ринкову нішу завдяки унікальності їхнього продукту	Стале ринкове становище та споживчі переваги їхньої продукції	Удосконалення форм обслуговування традиційної продукції
Стратегія «за нагодою»	Підприємства зі швидким опануванням інформації й можливостей, які виникають у зовнішньому середовищі	Відсутність власної науково-технічної діяльності	Знаходження особливої ніші на ринках товарів і послуг, яка має споживача, а отже користується платоспроможним попитом
Змішана стратегія	Транснаціональні корпорації	Функціонування у різних сферах бізнесу і на різних ринках	Поєднання різних стратегій при реалізації декількох інноваційних проектів щодо різних видів продукції підприємства

Джерело: сформовано авторами на основі [2].

У загальному вигляді розробка стратегії інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств передбачає:

- прийняття стратегічних завдань, оцінку можливостей та ресурсів для їхнього виконання;
- аналіз альтернатив;
- підготовку конкретних програм, проєктів, бюджетів;
- оцінку сильних та слабких сторін діяльності сільськогосподарських підприємств із врахуванням обраних цілей.

Сильні та слабкі сторони сільськогосподарського підприємства, які стосуються безпосередньо інноваційної діяльності, дають змогу оцінити інноваційний потенціал підприємства, який формує його здатність створювати й використовувати інновації та в подальшому впливає на вибір і реалізацію інноваційної стратегії.

Критеріями ефективності інноваційних процесів є економічні показники, за допомогою яких можна визначити приріст економічного результату відносно витрат. При цьому прибу-

ток і дохідність інновацій виступають не як мета, а як важлива умова і результат здійснення інноваційної діяльності — створення нових продуктів, технологій, послуг, що впливають на рівень життя суспільства [4, с. 15].

Велике значення для підвищення ефективності інноваційного розвитку на сільськогосподарських підприємствах має комплекс використання таких принципів менеджменту:

- створення атмосфери творчості, яка стимулювала б пошук та освоєння нових ідей;
- націленість усієї інноваційної діяльності на потреби ринку сільськогосподарських товарів;
- визначення пріоритетних напрямів інноваційних змін, виходячи з цілей і завдань фірми;
- скорочення кількості рівнів в управлінській структурі з метою прискорення процесу;
- прийняття рішень у системі "дослідження — виробництво — збут".

Успішність управління інноваційним розвитком того чи іншого сільськогосподарського підприємства значною мірою за-

лежить і від виваженості системи стимулювання інноваційної діяльності. Вона має містити дієві стимули до інноваційної діяльності для всіх учасників інноваційного процесу, пробуджувати в них мотиви до творчої праці, створювати взаємовигідний економічний механізм регулювання їхніх взаємовідносин.

Відповідно, мотивація інноваційної поведінки становить собою сукупність потреб і мотивів, що спонукають працівника або до інноваційної діяльності задля створення й впровадження нових продуктів, технологій, послуг або, навпаки, до їхньої купівлі й використання у своїй діяльності та повсякденному житті. Тому мотивацію до інновацій можна розглядати двоюко: як мотивацію до їхнього створення й впровадження та мотивацію до використання інновацій.

Що стосується працівників, мотивувати (спонукати) їх до здійснення інноваційної діяльності сільськогосподарське підприємство може використовуючи:

— економічні (матеріальні) мотиви: розмір заробітної плати, система надбавок та премій, разові винагороди, доплати тощо;

— неекономічні мотиви: кар'єрний ріст, тренінги, стажування, соціальний пакет та ін.

Сільськогосподарське підприємство повинно мотивувати держава шляхом фінансової підтримки. Це можуть бути: інвестиції, дотації, пільгові кредити, податкова знижка тощо.

Досвід розвинених країн свідчить, що розвиток сільськогосподарських підприємств залежить від прямої державної підтримки. Зокрема, в ЄС на субсидії щорічно виділяється близько 40% усього бюджету Європейського Союзу. У структурі компенсаційних виплат 75% становлять виплати з розрахунку на земельну площу і поголів'я худоби.

У європейській практиці застосовують різні інструменти фінансового стимулювання сімейних фермерських господарств, серед яких:

— компенсація частини витрат на сплату відсотків за кредитами;

— створення дієвої системи земельно-іпотечного кредитування;

— надання гарантій при кредитуванні, що зумовлює зниження відсоткової ставки за кредитами у зв'язку зі зменшенням ризику неповернення коштів;

— розвиток лізингу, що сприяє активізації інвестиційних вкладень;

— стимулювання інноваційної діяльності через діючі венчурні фонди;

— формування регіональних фондів кредитування суб'єктів аграрного підприємництва [7, с. 123].

Державна підтримка аграрного підприємництва в Україні знаходиться у фазі систематизації чинників розвитку, пошуку невикористаних резервів підвищення його ефективності у сімейних фермерських господарствах. Тому використання зарубіжного досвіду з урахуванням української специфіки набуває важливого значення для українських сільськогосподарських підприємств.

Таким, чином, мотивація є однією з головних функцій в інноваційному менеджменті, метою якої є підвищення ефективності функціонування сільськогосподарського підприємства на основі формування адекватної організаційної культури, мотивації інноваційної поведінки, розвитку лідерського потенціалу.

Звичайно, варто відмітити, що реалізація інновацій на ринку пов'язана з великим ризиком.

За даними американського економіста Е. Менсфілда, результати приблизно 60% на-

укових досліджень і розробок, що проводились 120 американськими промисловими фірмами, не потрапляли на ринок. З кожних десяти виробів, виробництво яких освоєно, п'ять не витримували ринкових випробувань, а з п'яти, що залишились конкурентоспроможними, виявлялись тільки два, тобто 8% від 100% наукових досліджень і розробок [4, с. 15].

Інноваційний менеджмент — система управління, яка має на меті координацію й узгодження функціонування та взаємодії внутрішніх і зовнішніх структурних елементів інноваційного процесу, гармонізацію розвитку інноваційного процесу на сільськогосподарських підприємствах.

Стратегія інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств має бути гнучкою і у разі ринкових змін здатною швидко трансформуватися в іншу. Стратегія інноваційного розвитку може бути складовою частиною стратегії підприємства і доповнювати функціональні стратегії або бути визначальною взагалі.

Позитивними змінами впровадження інновацій та новітніх розробок у виробництво мають стати:

— підвищення ефективності виробництва сільськогосподарських підприємств;

— підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на внутрішньому та зовнішніх ринках;

— підвищення якості продукції;

— впровадження енергозберігаючих та ресурсозберігаючих технологій;

— економізація виробничих процесів тощо.

Умовами й чинниками, що сприяють інноваційному розвитку сільськогосподарського виробництва, є перехід до ринкового способу господарювання, наявність природних ресурсів, значний науково-освітній потенціал, ємнісний внутрішній продовольчий ринок, можливість виробляти екологічно безпечні, натуральні продукти харчування.

У якості негативних умов слід назвати послаблення наукового потенціалу аграрної науки, своєрідність підходів і методів до управління інноваційними виробничими процесами, необхідність поєднання різних типів інновацій та посилення ролі держави в стимулюванні та просуванні інновацій, високий рівень ризиків інноваційних процесів у сільському господарстві.

До умов і чинників, що гальмують освоєння інновацій у сільському господарстві, відносяться також звуження внутрішнього попиту на продовольство, скорочення державної підтримки сільського господарства й державного фінансування науково-технічних програм, не-

розвиненість системи кредитування та високі ставки за кредитами, відсутність інноваційної інфраструктури та державної інноваційної політики й стратегії, недостатній рівень підготовки кадрового персоналу у сфері інноваційного менеджменту [1, с. 95].

Мінливі економічні умови вимагають інтенсивної інноваційної діяльності, підвищення уваги до ефективної організації досліджень та розробок, організації нововведень на всіх стадіях життєвого циклу сільськогосподарської продукції, зниження інноваційних ризиків, стратегічного управління в діяльності кожного підприємства.

Модель інноваційного розвитку України в сільському господарстві має забезпечити об'єднання зусиль державних органів, установ, організацій, закладів науково-технічної сфери, підприємницького сектора економіки на користь прискореного використання досягнень науки і технологій з метою реалізації стратегічних інтересів — як національних, так і підприємницьких.

ВИСНОВКИ

Інноваційний менеджмент — це сукупність економічних, мотиваційних, організаційних і правових засобів, методів і форм управління інноваційною діяльністю конкретного об'єкта управління з метою одержання найоптимальнішим шляхом економічних результатів цієї діяльності.

Інноваційний менеджмент націлений на забезпечення ефективного функціонування інноваційного процесу на підприємстві з метою створення можливості його конкурентоспроможності на ринку в довгостроковій перспективі.

Реалізація механізму управління інноваційними процесами в сільському господарстві є передумовою суттєвих радикальних рішень у сфері економічного, господарського та суспільного життя нашої країни.

Література:

1. Донець О. Інновація та її особливості в аграрному секторі економіки України. Економічний аналіз. 2013. № 12. Ч. 1. С. 92—97.
2. Дудар Т.Г., Мельниченко В.В. Інноваційний менеджмент: навч. посіб. Тернопіль: Економічна думка, 2008. 250 с.
3. Мартинюк М.А., Ратошнюк Т.М. Інновації в сільському господарстві. Наука й економіка. 2014. № 2 (34). С. 94—98.
4. Микитюк П.П. Інноваційний менеджмент: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 400 с.

5. Михайлова Л.І., Гуторов О.І., Турчина С.Г., Шарко І.О. Інноваційний менеджмент: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури. 2015. 234 с.

6. Плакіда В.Т., Богдан Н.М. Конспект лекцій з дисципліни "Інноваційний менеджмент". Харків: ХНАМГ, 2010. 76 с.

7. Русанюк В.В. Зарубіжний досвід державного регулювання аграрного підприємництва. Економіка АПК. 2020. № 4. С. 121—129.

8. Стадник В.В., Йохна М.А. Інноваційний менеджмент: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2006. 464 с.

9. Шепель Н.Г. Конспект лекцій з дисципліни "Управління інноваціями". Дніпродзержинськ: ДДТУ, 2013. 74 с.

10. Шумпетер Й. Теория экономического развития. Москва: Прогресс. 1982. 456 с.

References:

1. Donets', O. (2013). "Innovation and its features in the agricultural sector of Ukraine's economy", *Ekonomichnyj analiz*, vol. 12, no. 1, pp. 92—97.
 2. Dudar, T.H. and Mel'nychenko, V.V. (2008), *Innovatsijnyj menedzhment [Innovation management]*, *Ekonomichna dumka*, Ternopil', Ukraine.
 3. Martyniuk, M.A. and Ratoshniuk, T.M. (2014), "Innovations in agriculture", *Nauka i ekonomika*, vol. 2 (34), pp. 94—98.
 4. Mykytiuk, P.P. (2007), *Innovatsijnyj menedzhment [Innovation management]*, *Tsentr uchbovoi literatury*, Kyiv, Ukraine.
 5. Mykhajlova, L.I. Hutorov, O.I. Turchina, S.H. and Sharko, I.O. (2015), *Innovatsijnyj menedzhment [Innovation management]*, *Tsentr uchbovoi literatury*, Kyiv, Ukraine.
 6. Plakida, V.T. and Bohdan, N.M. (2010), *Konspekt lektsii z dysypliny "Innovatsiinyi menedzhment"*, [Lecture notes on the subject "Innovation Management"], *KhNAMH*, Kharkiv, Ukraine.
 7. Rusaniuk, V.V. (2020), "Foreign experience of state regulation of agrarian entrepreneurship", *Ekonomika APK*, vol. 4, pp. 121—129.
 8. Stadnyk, V.V. and Jokhna, M.A. (2006), *Innovatsijnyj menedzhment [Innovation management]*, *Akademvydav*, Kyiv, Ukraine.
 9. Shepel', N.H. (2013), *Konspekt lektsii z dysypliny "Upravlinnia innovatsiamy"*, [Lecture notes on the subject "Innovation Management"], *DDTU*, Dniprodzerzhynsk, Ukraine, pp. 1—74.
 10. Shumpeter, J. (1982), *Teoriia ekonomichnoho rozvytku [Theory of economic development]*, *Prohres*, Moscow, Russia.
- Стаття надійшла до редакції 23.04.2021 р.*

УДК 330: 338.054.23

С. О. Кириченко,

к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки і підприємництва, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", м. Київ
ORCID ID: 0000-0001-7801-0181

А. В. Ружицький,

к. е. н., доцент кафедри менеджменту та публічного адміністрування, ЗВО "Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая", м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-5626-0616

С. О. Тульчинська,

д. е. н., професор, професор кафедри економіки і підприємництва, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-1409-3848

С. В. Салоїд,

к. е. н., доцент кафедри менеджменту, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-3294-2671

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.9—10.18

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ В УМОВАХ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

S. Kyrychenko,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics and Entrepreneurship,
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv

A. Ruzhytskyi,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management and Public Administration,
IHE "Academician Yuri Bugay International Scientific and Technical University", Kyiv

S. Tulchynska,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Economics and Entrepreneurship,
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv

S. Saloid,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management,
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF ORGANIZATION OF THE SYSTEM OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE

У статті обґрунтовано концептуальні засади організації системи антикризового управління підприємством. Встановлено, що економічні кризи — це цілком об'єктивна закономірність для будь-якої господарської діяльності. З'ясовано, що банкрутства підприємств — це не випадкові явища, а певна закономірність в економіці розвинених країн формування повноцінної системи антикризового управління підприємством є невід'ємною складовою його стабільного функціонування та розвитку, незалежно від поточного стану, оскільки така система надає можливість підприємству оперативно елімінувати існуючі загрози та формувати стратегію протидії ним на довгострокову перспективу. Системі антикризового управління підприємством, як і будь-якій іншій системі, притаманні відповідні їй об'єкт та

суб'єкти управління. Обґрунтовано завдання функціонування системи антикризового управління підприємством. До головних принципів системи антикризового управління підприємством віднесено принципи: системності, комплексності, безперервності, адекватності, керованості та структурованості управління, оптимізації та інноваційності. Виокремлено загальні функції системи антикризового управління підприємством, до яких відносяться: планування, організування, координування, мотивування, регулювання та контролювання. До специфічних функцій системи антикризового управління підприємством віднесено функції: діагностичну, стабілізаційну, індикативну, моніторингову, превентивну та мобілізаційну.

The article substantiates the conceptual principles of the organization of the crisis management system of the enterprise. It has been established that economic crises are a completely objective regularity for any economic activity. It was found that corporate bankruptcies are not accidental phenomena, but a certain pattern in the economy of developed countries, the formation of a full-fledged system of crisis management is an integral part of its stable operation and development, regardless of the current state, as this system allows the company to quickly eliminate existing threats and formulate a strategy to counter them in the long run. The system of anti-crisis management of the enterprise as well as any other system has its corresponding object and subjects of management.

It is substantiated that the functioning of the anti-crisis management system of the enterprise involves ensuring the implementation of the following tasks: the organization of effective crisis forecasting processes and ensuring appropriate measures for its timely prevention; operational diagnostics and adjustment of the system of continuous monitoring of the state of functional systems of the enterprise; avoidance and timely taking measures to reduce the risk of loss of solvency of the enterprise; identification of potential sources of attracting additional financial resources, as part of optimization measures to balance the structural parameters of the capital of the enterprise; development of contractual and partnership relations with contractors; implementation of receivables management measures; monitoring the timeliness of execution or restructuring of debt obligations of the enterprise; formation of a system of resource provision for crisis management; evaluation of the effectiveness of the implementation of anti-crisis measures and the functioning of the system as a whole. The main principles of the crisis management system of the enterprise include the principles of: system, complexity, continuity, adequacy, manageability and structure of management, optimization and innovation. The general functions of the anti-crisis management system of the enterprise are singled out, which include: planning, organization, coordination, motivation, regulation and control. The specific functions of the anti-crisis management system of the enterprise include functions: diagnostic, stabilization, indicative, monitoring, preventive and mobilization.

Ключові слова: системи антикризового управління підприємством, принципи, функції, задачі, економічна криза, банкрутство.

Key words: systems of anti-crisis management of the enterprise, principles, functions, deliveries, economic crisis, bankruptcy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Беззаперечним є той факт, що велика кількість кризових явищ, що виникає на підприємствах незалежно від галузі або сфери діяльності у великій мірі спричинена прямою дією факторів зовнішнього походження, які для підприємства у більшості своїй залишаються некерованими, тобто вплив підприємства на них є обмеженим або взагалі відсутній. Однак кризі як явищу притаманний двоїстий характер, що відповідним чином виявляється у амбівалентності характеру причин її виникнення: криза спричиняється не лише унаслідок зовнішніх впливів, але й по причині об'єктивної неспроможності внутрішніх ресурсів та можливостей підприємства протистояти їй. Це та інше актуалізує проблему розроблення концептуальних засад системи антикризового управління підприємствами.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика дослідження теоретичних та прикладних аспектів організації системи антикризового управління підприємством була предметом дослідження великої кількості вітчизняних та іноземних наукових праць у сфері економіки та менеджменту. Потужну теоретико-методологічну базу відповідних досліджень представляють собою праці таких вчених: О. Апарова, Р. Біловол, О. Ващенко, А. Кочетков, В. Зайцев, В. Лігоненко, М. Павловський, Т. Пуліна, П. Рендовіч, С. Смерека, О. Чукурна, О. Ястремська.

Однак, попри високий рівень теоретичної проробки означеної проблематики, актуальним залишається дослідження прикладних аспектів забезпечення формування комплексної системи антикризового управління в умовах високо-

го ступеня мінливості та невизначеності зовнішнього економічного середовища.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є обґрунтування концептуальних засад організації системи антикризового управління підприємством.

Досягнення окресленої мети стало можливим завдяки вирішенню таких завдань:

- обґрунтувати необхідність формування повноцінної системи антикризового управління підприємством;
- визначити суб'єкти та об'єкти системи антикризового управління підприємством;
- окреслити основні завдання системи антикризового управління підприємством;
- обґрунтувати принципи функціонування системи антикризового управління підприємством;
- виокремити ключові функції та специфічні системи антикризового управління підприємством;
- виділити напрямів підготовки підприємства до реалізації системи антикризового управління підприємством.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Економічні кризи — це цілком об'єктивна закономірність для будь-якої господарської діяльності. Як показує світова практика, банкрутства підприємств — це не випадкові явища, а певна закономірність в економіці розвинених країн. Економічна криза, що є наслідком впливу несприятливих для підприємства чинників зовнішнього та внутрішнього походження, на підприємстві відбивається у фінансово-економічних показниках підприємства. А також негативно впливає на фінансовий потенціал організації, формуючи дисбаланси у рівнях кредиторської та дебіторської заборгованості, надходженнях грошових коштів, можливостях покриття короткострокових дефіцитів тощо.

Зазначені обставини обумовлюють високу чутливість підприємства до зовнішніх кон'юктурних коливань, негативний вплив яких в умовах прогресуючої внутрішньогосподарської кризи може спричинити його банкрутство та повну ліквідацію. Виходячи з цього, формування повноцінної системи антикризового управління підприємством є невід'ємною складовою його стабільного функціонування та розвитку, незалежно від поточного стану, оскільки дана система надає можливість підприємству оперативно елімінувати існуючі загрози

та формувати стратегію протидії ним на довгострокову перспективу.

Антикризове управління в широкому сенсі це збереження і зміцнення конкурентного становища підприємства. Це управління в умовах невизначеності і ризику. В цьому випадку антикризове управління застосовується на будь-якому підприємстві незалежно від його економічного становища і від його стадії життєвого циклу [1, с. 91].

Системі антикризового управління підприємством як і будь-якій іншій системі притаманні відповідні їй об'єкт та суб'єкти управління. Розглядаючи об'єкт антикризового управління, пропонуємо застосувати більш широке трактування цього поняття, визначаючи об'єктом управління саму діяльність підприємницької структури, яка може супроводжуватися виникненням певних негативних чинників, які не можуть бути віднесені до кризових явищ однак формують передумови їх виникнення та напряду слугують об'єктом управління згаданої системи.

Суб'єктами системи антикризового управління підприємством виступає прошарок осіб, які беруть участь у прийнятті управлінських рішень (менеджмент організації, власники), а також сукупність інших сторін зацікавлених у стабільному функціонуванні підприємства, що мають відповідні можливості для впливу на цей аспект (зокрема, інвестори, партнери, регуляторні органи, організації, що здійснюють кредитування підприємства).

Функціонування системи антикризового управління підприємством передбачає забезпечення виконання нею низки завдань до яких варто віднести наступні [4, с. 9; 5; 7, с. 26; 8, с. 88].

- організація ефективних процесів прогнозування криз та забезпечення відповідних заходів її своєчасної превенції;
- оперативна діагностика та налагодження системи безперервного моніторингу стану функціональних систем підприємства;
- уникнення та своєчасне вжиття заходів щодо зниження ризику втрати платоспроможності підприємства;
- ідентифікація потенційних джерел залучення додаткових фінансових ресурсів, у рамках оптимізаційних заходів стосовно збалансування структурних параметрів капіталу підприємства;
- розвиток договірних та партнерських відносин з контрагентами;
- реалізація заходів з управління дебіторською заборгованістю;

- моніторинг своєчасності виконання або реструктуризації боргових зобов'язань підприємства;

- формування системи ресурсного забезпечення управління кризовими явищами;

- оцінка результативності імплементації антикризових заходів та функціонування системи загалом.

Складність вирішення задач антикризового управління визначає складність самостійного створення ефективної системи антикризового менеджменту на кожному підприємстві [3, с. 18].

Виконання окреслених вище завдань вимагає наявності ряду принципів, які слугують базовими цільовими орієнтирами організації системи антикризового управління підприємством.

Під принципами антикризового управління прийнято розуміти правила поведінки, відповідно до яких здійснюються ті чи інші завдання управління, підвищується потенціал управління та удосконалюється організація відносин об'єкта управління із середовищем його функціонування [2, с. 266].

До головних принципів системи антикризового управління підприємством вважаємо за доцільне віднести такі:

1. *Принцип системності* передбачає забезпечення узгодженості функціонування та координації усіх елементів організаційної структури підприємства у відповідності до оперативних та стратегічних цілей антикризового управління з метою уникнення деструктивних суперечностей господарських процесів та досягнення синергійності їх взаємодій.

2. *Принцип комплексності* полягає у врахуванні усієї сукупності здійснюваних на підприємстві внутрішніх впливів, а також низки факторів регіонального, галузевого та національного рівня, що знаходяться поза контролем організації; розумінні специфіки їх взаємодії та потенційних наслідків відповідних впливів для підприємства.

3. *Принцип безперервності* полягає у забезпеченні перманентності здійснюваних моніторингових, контрольних та регуляторних заходів антикризового управління у частині застосовуваного підприємством інструментарію та відповідних механізмів, націлених як на стабілізацію внутрішнього середовища (на постійній основі), так і активній протидії кризових явищам (у конкретних специфічних умовах).

4. *Принцип адекватності* полягає у забезпеченні відповідності інструментарію та за-

ходів антикризового управління наявному у підприємства ресурсному потенціалу, поставленим цілям довгострокового розвитку та існуючим потребам у забезпеченні першочергових організаційних, фінансових та виробничих потреб.

5. *Принцип керованості та структурованості управління* передбачає раціоналізацію наявної структури, ієрархізації та розподілу функціональних повноважень з управління підприємством, що виступає однією з базових умов належної реалізації антикризових заходів, налагодженості інформаційних каналів внутрішньоорганізаційної комунікації.

6. *Принцип оптимізації* полягає в забезпеченні безперервності заходів з оптимізації господарських та управлінських процесів на підприємстві з метою уникнення непродуктивних витрат, ідентифікації та подальшої мобілізації наявних резервів зростання ефективності функціональних напрямків діяльності підприємства.

7. *Принцип інноваційності*. Науково-технічний процес в діяльності підприємства потребує постійного оновлення та розвитку для поліпшення якості продукції, а також спрямований на підвищення кваліфікації працівників підприємства [6, с. 86].

На основі видалених основних завдань та принципів системи антикризового управління підприємством доцільним є узагальнення ключових функцій на реалізацію яких покликане формування відповідної системи. Зазначимо, що загальні функції даної системи збігаються з базовими функціями управління, до яких відносяться:

- *планування* передбачає розробку оперативних тактичних та стратегічних планових показників діяльності підприємства, ресурсного забезпечення досягнення відповідних планів;

- *організування* формування управлінського механізму розподілу ресурсів та організаційно-адміністративного забезпечення імплементації антикризових заходів;

- *координування* забезпечує гармонізацію функціональних взаємодій різних підрозділів підприємства у відповідності до їх ролі у системі антикризового управління підприємством;

- *мотивування* відповідає за належне забезпечення вмотивованості діяльності усієї сукупності суб'єктів задіяних у антикризовому управлінні;

- *регулювання* передбачає здійснення прямих дій, націлених на підтримку або поновлення ключових показників стабільного функціонування організації;

— *контролювання* полягає у постійному відслідковуванні динаміки ключових показників діяльності підприємства та відповідності стадії та якості виконання антикризових заходів запланованим.

Окрім означених загальних функцій системи антикризового управління підприємством, варто також виокремити низку специфічних функцій, які якісно вирізняють дану систему з поміж традиційних управлінських підходів. Коротка характеристика специфічних функцій системи антикризового управління підприємством надано нижче.

Діагностична функція полягає у своєчасній ідентифікації наявних або потенційних джерел виникнення ризиків втрати стабільності функціонування або поглиблення існуючих кризових явищ, а також передбачає розробку відповідних заходів з управління відповідними ризик-факторами.

Стабілізаційна функція передбачає формування та підтримку стабільності внутрішнього середовища підприємства, розвитку адаптивних якостей організації, націлених на редукцію зовнішніх деструктивних впливів.

Індикативна функція полягає у значному інформаційно-аналітичному навантаженні, що несе у себе система антикризового управління підприємством, адже саме ефективність її реалізації слугує індикатором якості та рівня управлінського потенціалу підприємства, його можливостям до ефективного функціонування в умовах непередбачуваності змін середовища.

Моніторингова функція полягає в забезпеченні безперервності аналітичного дослідження потенційних факторів зовнішнього впливу, а також динаміки внутрішніх господарських процесів.

Превентивна функція полягає у формуванні та реалізації заходів з уникнення потенційних криз та обмеженості можливостей реалізації ризик-факторів.

Мобілізаційна функція передбачає ідентифікацію потенційних напрямків розвитку підприємства та залучення додаткових резервів зростання його ефективності, націлених, з одного боку, на стабілізацію та розвиток організації, а з іншого — на формування відповідних безпекових резервів.

Однак варто зазначити, що успішна реалізація системи антикризового управління підприємством вимагає попередньої підготовки організації до впровадження відповідних змін, що стосується як відповідного ресурсно-

го забезпечення, так і діяльності управлінського апарату, саме тому доцільним є виділення таких напрямів підготовки підприємства до реалізації згаданої системи:

— формування гнучкості та високих реактивних властивостей керівної ланки менеджменту по відношенню до раптових змін зовнішнього середовища або непередбачуваних подій на самому підприємстві;

— організація належного стратегічного забезпечення діяльності відповідно до наявних фінансово-господарських параметрів організації та кон'юктурних можливостей;

— організація якісного інформаційного забезпечення апарату антикризового управління підприємством;

— планування ресурсного забезпечення антикризового управління в контексті відповідних витратних статей;

— інформування та доведення системи антикризових цілей управління до усього персоналу підприємства незалежно від його місця в організаційній структурі.

Таким чином, можна стверджувати, що формування системи антикризового управління підприємством залежить насамперед від готовності підприємства до впровадження цілого комплексу організаційних заходів та забезпечення виконання основоположних принципів даної системи.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження було здійснено розгляд концептуальних засад організації системи антикризового управління підприємством, визначено, що відповідна система охоплює не лише комплекс заходів з подолання кризових явищ, але й передбачає реалізацію ряду заходів стабілізації та підтримки нормального функціонування підприємства. Виокремлено головні завдання системи антикризового управління підприємства та її загальну та специфічні функції. Встановлено, що успішне впровадження досліджуваної системи потребує забезпечення ряду організаційних передумов їх якісної імплементації, що охоплюють не лише виключно управлінські аспекти, але й частково інформаційні, кадрові та ресурсні.

Подальших досліджень вимагає апробація запропонованих концептуальних засад системи антикризового управління підприємством на практики із урахуванням економічного розвитку країни, глобальних тенденцій та модернізаційних засад розвитку конкретних галузей економіки.

Література:

1. Давыдова Ю.Ю. Проблемы антикризисного управления предприятием. Символ науки. 2016. № 9-1. С. 91—93.

2. Єпіфанова І.Ю., Оранська Н.О. Сутність антикризового управління підприємства. Економіка і суспільство. 2016. № 2. С. 265—269.

3. Камнева А.В. Дослідження існуючих інструментів та моделей антикризового управління на підприємстві. Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі. 2014. № 4. С. 15—27.

4. Кнаус Р.Р. Сущность и принципы антикризисного управления. Новое слово в науке: перспективы развития. 2016. № 4-2. С. 112—115.

5. Кривда О.В., Кириченко С.О., Дубенець В.П. Концептуальні засади стратегічного управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства. Ефективна економіка. 2019. Вип. 5. — URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7078> (дата звернення 27.05.2020).

6. Кузнецова Є.С. Сутність антикризового управління та принципи його здійснення. Ефективна економіка. № 10. 2012. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1488> (дата звернення 14.01.2021).

7. Тульчинська С.О., Солосіч О.С., Тульчинський Р.В. Дослідження напрямів мінімізації впливу ризик-факторів на діяльність комунальних підприємств соціальної сфери м. Києва на прикладі комунального підприємства "Промінь". Агросвіт. 2020. Вип. 5. С. 25—30.

8. Тульчинська С.О., Чорний Б.П. Діагностика основних компонент стратегічного потенціалу підприємств розподілення електроенергії. Економічний вісник НТУУ "КПІ". 2016. Вип. 13. С. 85—93.

References:

1. Davydova, Yu.Yu. (2016), "Problems of anti-crisis management of the enterprise", Simvol nauki, vol. 2, pp. 91—93.

2. Epifanova, I.Y. and Oranskaya, N.O. (2016), "The essence of crisis management of the enterprise", Ekonomika i suspil'stvo, vol. 2, pp. 265—269.

3. Kamneva, A.V. (2014), "Research of existing tools and models of crisis management at the enterprise", Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy mashynobudivnoi haluzi, vol. 4, pp. 15—27.

4. Knaus, R.R. (2016), "The essence and principles of crisis management", Nove slovo v nauke: perspektivy razvytiya, vol. 4-2, pp. 112—115.

5. Kryvda, O.V. Kirichenko, S.O. and Dubenets, V.P. (2019), "Conceptual principles of strategic management of foreign economic activity of the

enterprise", Efektyvna ekonomika, vol. 5, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7078> (Accessed 27 May 2020).

6. Kuznetsova, E.S. (2012), "The essence of crisis management and the principles of its implementation", Efektyvna ekonomika, vol. 10. available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1488> (Accessed 14 January 2021).

7. Tulchynska, S.O. Solosich, O.S. and Tulchynsky, R.V. (2020), "Research of directions of minimization of influence of risk factors on activity of the municipal enterprises of social sphere of Kiev on an example of the municipal enterprise "Ray", Ahrosvit, vol. 5, pp. 25—30.

8. Tulchynska, S.O. and Chorniy, B.P. (2016), "Diagnosis of the main components of the strategic potential of electricity distribution companies", Ekonomichnyj visnyk NTUU "KPI", vol. 13, pp. 85—93.

Стаття надійшла до редакції 28.04.2021 р.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

УДК 349.414

Г. І. Шарий,

д. е. н., доцент, директор Навчально-наукового інституту архітектури, будівництва та землеустрою, професор кафедри автомобільних доріг, геодезії, землеустрою та сільських будівель, Національний університет "Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка", м. Полтава, Україна
ORCID ID: 0000-0001-5098-2661

С. В. Нестеренко,

к. т. н., доцент, доцент кафедри автомобільних доріг, геодезії, землеустрою та сільських будівель, Національний університет "Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка", м. Полтава, Україна
ORCID ID: 0000-0002-2288-3524

Л. В. Москаленко,

студентка, Національний університет "Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка", м. Полтава, Україна
ORCID ID: 0000-0003-2158-8379

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.9—10.24

ПОДОЛАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПІДПІЛЛЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

G. Sharyi,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Director of the Educational and scientific institute of architecture, construction and land management, Professor of the Department of Highways, Geodesy, Land Management and Rural Buildings, National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic", Poltava, Ukraine

S. Nesterenko,

PhD in Technical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Highways, Geodesy, Land Management and Rural Buildings, National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic", Poltava, Ukraine

L. Moskalenko,

student, National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic", Poltava, Ukraine

OVERCOMING THE ECONOMIC UNDERGROUND OF LAND RELATIONS IN UKRAINE

Проведення земельної реформи в Україні шляхом запозичення та імпорту інститутів і формування бюрократичного апарату земельного управління, що затяглося на три десятиліття, сформувало корупцію в земельній сфері та вивело частину земельних відносин в тіньову економіку.

Для протидії корупції в Україні прийнято низку антикорупційних законів та інших нормативних актів, запроваджено проведення антикорупційних організаційних і практичних заходів. Проте прийняті закони та вжиті заходи не змінили ситуації в земельних відносинах на краще, не викорінили корупцію і не сприяли детінізації земельних відносин.

Якщо в західних країнах корупція формується тіньовим капіталом для самозбереження, то в Україні, навпаки, корупційну вертикаль формує влада і державний посадовець. Вартість посади визначається сферою впливу щодо можливості привласнення і безоплатно-тіньового використання національного багатства, використання природних ресурсів, а особливо земель, бюджетних коштів, а також можливістю сформувати елементи тіньової економіки та здійснювати надання послуг населенню за корупційними схемами, підкоряючи корупції систему державного управління і кадрову політику.

Забезпечення продовольчої безпеки вимагає формування системи раціонального і ефективного управління виробничими ресурсами, що задіяні у виробництві сільськогосподарської продукції, і, особливо, земельними. Соціально-збалансоване управління земельними ресурсами дозволяє створити умови для розвитку підприємництва на селі та нарощування виробництва продукції сільського господарства, стимулюючи соціально-економічний розвиток

сільських територій, надходження в повній мірі коштів до місцевих бюджетів від використання сільськогосподарських земель, збереження й відновлення природних властивостей угідь, але лише в умовах детінізації земельних відносин і подолання корупції в земельній сфері.

У статті указано на головні проблеми та визначено шляхи викоринення корупції та подолання інституційних пасток в земельній сфері України.

Carrying out the land reform in Ukraine by borrowing and importing institutions and forming a bureaucratic apparatus of the land management, which lasted for three decades, formed corruption in the land sphere and brought part of the land relations into the shadow economy.

To counteract corruption in Ukraine, a number of anti-corruption laws and other regulations have been adopted, and anti-corruption organizational and practical measures have been introduced. However, the adopted laws and measures taken did not change the situation in the land relations for the better, did not eradicate corruption and did not contribute to the de-shadowing of the land relations.

If in Western countries corruption is formed by shadow capital for self-preservation, while in Ukraine, on the contrary, the corruption vertical is formed by the government and public officials. The cost of the position is determined by the sphere of influence on the possibility of appropriation and the free and shadow use of national wealth, the use of natural resources, especially land, budget funds, as well as the ability to form elements of the shadow economy and provide services to the public through corruption schemes subjugating the system of public administration and personnel policy to corruption.

Ensuring food security requires the formation of a system of rational and effective management of production resources involved in the production of agricultural products, and especially land. The socio-balanced land management allows to create conditions for a rural development and increase agricultural production, stimulating the socio-economic development of rural areas, the full receipt of funds in local budgets from the use of agricultural land, the preservation and restoration of natural lands, but only in the conditions of de-shadowing of the land relations and overcoming corruption in the land sphere.

In the article it is pointed out the main problems and identified ways to eradicate corruption and overcome institutional traps in the land sector of Ukraine.

Ключові слова: земельні відносини, економічне підпілля, корупція, інституційні пастки, тіньова економіка, ринок земель, земельні платежі.

Key words: land relations, economic underground, corruption, institutional traps, shadow economy, land market, land payments.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Земельні питання актуальні, як і в минулому, так і в сучасному світі. Держави світу та землевпорядні служби для вирішення земельних проблем і регулювання земельних відносин діють суспільно виважено, обираючи прогресивні шляхи, захищаючи суспільні інтереси широких соціальних груп населення, особливо молоді та селян, а не проводять земельні реформи, імпортуючи інститути, розтягуючи реформу на десятиліття, формуючи корупційні вертикалі, заганняючи земельні відносини в тіньовий сектор економіки.

У селах України сотні тисяч покинутих садиб, тисячі — господарських дворів. Постійне користування державною землею суб'єктами господарювання загнало в тінь фактичне використання земель у межах господарюючих суб'єктів. Безоплатна приватизація землі піднесла на вершину суспільної піраміди тіньовий обіг землі, ввела його в ранг суспільних норм. Безоплатна приватизація на підставних

осіб — джерело збагачення чиновників. Садиби у селах скуповуються за безцінь в одні руки, без обмежень, особливо на Київщині, зі змінами в народі назв сіл на прізвища покупців [6].

У земельній службі України переважають на керівних посадах службовці, які за основною базовою освітою не землевпорядники і які до призначення на посади відношення до кадастру і землеустрою не мали. Корупція сформувала не прозорий розвиток земельних відносин в Україні, який у більшості залежить від хабарництва.

Одним із головних чинників успішної України є викоринення корупції. Для протидії корупції в Україні прийнято низку антикорупційних законів та інших нормативних актів, запроваджено проведення організаційних і практичних заходів. Проте прийняті закони та вжиті заходи не змінили ситуації в земельних відносинах на краще, не викоринили корупцію і не сприяли детінізації земельних відносин.

Корупція проявляється в земельній сфері в різних аспектах: прийняття на роботу у земельну службу (продаж посад); при отриманні сертифікатів інженера-землевпорядника та інженера-геодезиста; при наданні права власності чи користування на земельні ділянки; при затягуванні часу оформлення права власності та користування на земельні ділянки, затримуючи видачу відповідних документів і погоджень у різних інстанціях; неправомірна земельна експертиза; занижена оцінка земель; необ'єктивний контроль за станом земель; викривлення просторової реєстрації земельних об'єктів.

Ситуація формується штучно посадовими особами, що і провокує громадян до вирішення і прискорення процедур незаконними шляхами, та стимулює перехід землекористувачів у економічне підпілля.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вчені-економісти світу і України приділяють певну увагу проблемі тінювих (сірих) економічних відносин економіки країн світу.

Так, науковий колектив під керівництвом Тишук Т. у складі Хазазішвілі Ю., Іванова О. та інших ще у 2011 році проаналізував проблеми тінізації економіки, як джерела загроз і ризиків для економічного розвитку, визначив пріоритети та шляхи детінізації [1].

Вивченню тінювої економіки увагу приділяли вчені Третяк А., Біла С., Єщенко П., Шелудько Н. [2], Баранов С. [3], Скорук О. [4], Тіссен У., Турчинов О. та інші. Але тінювий обіг земель і питання корупцій в земельній сфері досліджено недостатньо, робота і розглядає указану наукову проблему і шляхи розв'язання.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті: запропонувати дієві механізми протидії і викорінення корупції в земельній сфері та шляхи детінізації земельних відносин в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сформувавшись у далекі історичні часи, корупція у земельній сфері України плавно переходить із однієї суспільно-історичної форми в іншу. Але в сучасних умовах корупція у земельній сфері набула особливих гіпертрофованих форм, набувши системності, ставши суспільним інститутом, елементом існуючої державної машини, яка підміняє цивілізовані економічні й адміністративно-управлінські відно-

сини та загання в підпілля 50 % економіки країни та земельних відносин. Серед країн світу за розмірами тінювої економіки Україна посідає третє місце (46 %) [5].

Через тінюве використання земель потенційні втрати бюджету і недонадходження земельних бюджетних платежів тільки по Полтавській області станом на 2015 рік становили близько 1 млрд грн. П'ятнадцять років тому земельний аукціон у Кременчуці дав ціну 1 м² землі — 1000 грн (комерційне використання). З того часу аукціони не проводяться, а фактичні ціни проданих ділянок у містах обласного підпорядкування для комерції не перевищують рівень 500 грн за 1 м², заводячи більшу частину коштів від продажу в тінюві схеми отримання благ посадовими особами та депутатами, які приймають рішення про продаж. Експертна оцінка більшості земельних ділянок визначається як результат зговору між власником і потенційним покупцем, коли експерт тільки підганяє оцінку під визначений рівень, на що вказують факти співпадіння оцінки і ціни продажу земельних ділянок у 90 відсотків випадків.

Економічний обіг орних масивів державних земель вказує, що рівень договірної орендної плати становить лише десяту частину вартості права оренди приватних сільськогосподарських земель і більшість платежів найімовірніше також носять тінювий характер. На тих самих умовах здійснюється оренда комунальних земель, особливо для будівництва багатоквартирних житлових будинків.

Користуючись прогалиною в законодавстві, громадянам надавалися землі для фермерських господарств на умовах оренди, в обхід аукціонів і конкурсів та без просторових обмежень, коли "майбутні" фермери отримували по 500 і більше гектарів державних земель до 49 років в оренду та по тисячі гектарів для огородинства. За цим стоять тінюві схеми розподілу державного земельного фонду.

За нашими розрахунками, бюджетні втрати в результаті недосконалого податкового законодавства та тінювого обігу земель становлять близько 60 відсотків земельних платежів, а загальнодержавні щорічні бюджетні втрати земельних платежів можна оцінити в 27—30 млрд грн. Указане підтверджує, що тінюва діяльність перетворилася у визначальний фактор функціонування національної економіки [6].

Корупція в Україні цікава і унікальна. Якщо у західних країнах корупція формується тінювим капіталом та наркобізнесом для самозбереження, то в Україні, навпаки, корупційну вер-

тикаль формує влада і державний посадовець. Вартість посади визначається сферою впливу щодо можливості привласнення і безоплатно-тіньового використання національного багатства, використання природних ресурсів, бюджетних коштів, а також можливістю сформувати елементи тіньової економіки, здійснювати надання послуг населенню за корупційними схемами, підкоряючи корупції систему державного управління і кадрову політику.

Право оренди паїв селян перепродується подекуди вже в четверте і досягло ціни 8 тис. грн за 1 га, але здійснюються такі обороти тільки за сприяння, підтримки і прямого інтересу владних структур. Орендна плата, яка виплачується селянам, в 10 разів нижча за орендну плату в країнах Європи (430 грн проти 420 євро за 1 га орних земель в рік), що і дає таку унікально високу витребуваність пайових земель та ціну права оренди в тіньовому форматі.

Відбулася підміна суспільних цінностей, а окремі елементи корупції в земельній сфері влаштовують частину громадян і суспільство і не викликають суспільного супротиву.

У земельній сфері діяльності України диплом бакалавра, спеціаліста чи магістра нічого не вартий без сертифікату, який коштує в різних відомствах від 2 тис. дол. до 5 тис. дол. Державні стандарти і норми в більшості замінені на систему творчого "отримання" позитивних висновків, а авторське право в проектуванні і діяльності — на систему експертиз, коли виплати за проходження екологічної, містобудівної, технічної, землепорядкової експертизи досягли в тіньовому форматі, за словами виробників, до 15,0 % вартості об'єкта і в рази перевищує вартість проектних робіт.

В Україні діючий мораторій на купівлю-продаж сільськогосподарських земель з 21 липня 2021 року закінчиться. Забороняти продаж землі можна, але якщо земельна економіка потребує механізму пошуку ефективного і раціонального землекористувача, а тим більше власника, то тіньовий ринок землі існує і буде існувати. Тільки прийняття відповідних норм обігу земель припинить незаконне і тіньове використання сільськогосподарських земель, спекулятивні і тіньові операції, а суб'єкти земельних відносин агрофірми, селяни і фермери отримають нові можливості для економічної діяльності.

Необхідно ретельно оцінити орні землі України за новими методичними підходами, адже тільки об'єктивне визначення показників нормативної грошової (кадастрової) оцінки сіль-

ськогосподарських угідь дасть змогу економічно справедливо оцінити земельні ділянки, об'єктивно визначати орендну плату й удосконалити нормативну базу щодо оподаткування гірших та кращих земель. Об'єктивне і повне оподаткування забезпечить споживання частини земельної ренти суспільством, громадами і справедливий перерозподіл природної земельної та екологічної ренти.

Якщо сільгоспвиробники компенсують лише третину поживних речовин, що їх виносять товарні культури із ґрунту, то можна обрахувати присвоєний ними рентний дохід у результаті такого господарювання та недосконалого законодавчого регулювання в сфері земельних відносин і оцінити його по Україні від 20 до 40 млрд грн у рік.

Ринковий обіг сільгоспземель необхідно державою регулювати і формувати еколого-безпечне землепорядкування сільських територій, консолідувати земельні масиви та охороняти землі, недопускати ерозійні процеси на схиліх землях, удосконалювати порядок та систему ведення земельного кадастру й моніторингу земель, регулювати на законодавчому рівні доступ до земель фізичних і юридичних осіб, створювати консультативні центри з надання допомоги землевласникам і землекористувачам щодо раціонального й екологобезпечного землекористування. Недостатньо відкрити ліберальний ринок сільськогосподарських земель, а потрібно розробити порядок включення вартості землі в економічний актив, формувати економічний обіг земель та його правове і науково-методичне забезпечення [7].

Для логічного завершення земельної реформи, в першу чергу, потрібно не вносити щорічно безсистемні чергові зміни в кодекс, які за обсягом переважають існуючий закон, а прийняти новий Земельний кодекс.

Економічні відносини та правові інституції мають враховувати зональні та регіональні особливості розвитку аграрного сектору, традиційні інститути земельних відносин та соціально-економічний стан села.

Держгеокадастр — публічна установа й елемент єдиної державної системи, де задіяні системи сертифікації спеціалістів, державної землепорядкової експертизи. Кабінет міністрів України у зв'язку з розформуванням Державного агентства земельних ресурсів поклав його функції та повноваження на Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру 1 № 294-р від 31 березня 2015 року.

Обласні управління Держгеокадастру, наказами здійснюючи перерозподіл державних

сільгоспземель за межами населених пунктів, аж до приватизації і з персональною передачею "з рук у руки", у тому числі через Центри надання адміністративних послуг (ЦНАПи), маючи унітарне адміністрування з призначенням начальників районних, міських відділів безпосередньо головою Держгеокадастру, не завжди знаходять спільну мову з районними і обласними структурами органів виконавчої влади та самоврядування на місцях і в більшості ігнорують громадські інтереси, формуючи корупційну гіперцентралізовану вертикаль, а землекористувачів заганняючи на місцях у економічне підпілля.

Із 2013 року Держгеокадастр, провокуючи створення корупційного середовища, ввів необхідність формування земельних ділянок, за незначними винятками, тільки шляхом розроблення проєктів землеустрою щодо відведення земельних ділянок. Щоб отримати офіційно земельну ділянку, навіть ту, що десятки років перебуває у громадянина в користуванні, необхідно: звернутися до відповідного органу державної влади або місцевого самоврядування для отримання відповідного дозволу на розроблення проєкту (а одним із цих органів став Держгеокадастр); звернутися до органу Держгеокадастру для отримання переліку обмежень, отримання довідки зі статистичної звітності, проведення експертизи (якщо це передбачено законом); звернутися до Держгеокадастру та органів, визначених статтею 186-1 Земельного кодексу про погодження проєкту; звернутися до органу Держгеокадастру для реєстрації земельної ділянки; звернутися до відповідного органу державної влади або місцевого самоврядування для затвердження проєкту. Необхідність виконання другого та третього пунктів відпала, проте доводиться отримувати копії з публічної кадастрової карти, а за кожним пунктом стоїть можлива корупційна складова.

Фізичні особи, проживаючи десятиліття на земельній ділянці, на якій розташоване власне майно (об'єкт нерухомості), вимушені збирати роками дозволи і висновки. Ще складніше отримати нову ділянку. Так, щоб встановити й відкрити, наприклад, на території міста кіоск для торгівлі овочами, потенційному підприємцеві потрібно витратити майже рік: день на реєстрацію фізичної особи-підприємця в державного реєстратора; 10 днів на реєстрацію ФОП у ДФС (податковій інспекції); ще декаду на отримання дозволу на можливе розташування ТС (заява до органу місцевого самоврядування відділ архітектури та містобудування через ЦНАП); стільки само часу на виготовлення пас-

порта прив'язки; 30 днів на розгляд заяви ФОП в органах місцевого самоврядування про надання дозволу на розроблення технічної документації із землеустрою щодо встановлення меж частини земельної ділянки, на яку поширюється право сервітуту; 180 днів (6 місяців) на виготовлення технічної документації; 30 днів на затвердження технічної документації із землеустрою; 10 днів на складання договору сервітуту земельної ділянки; 15 днів на реєстрацію в реєстрі речових прав; 21 день на підключення об'єкта до електропостачання тощо.

Загалом оформлення документів займає до 12 місяців, і це за умови доброї волі та згоди учасників процесу: місцевих жителів, депутатів, державних службовців.

Встановлювати кіоски дозволено на певних територіях, у дворах багатоповерхових житлових будинків, а біля доріг заборонено.

Раніше молода сім'я в селі могла отримати земельну ділянку під забудову за декілька днів, а тепер їй потрібно витратити дев'ять місяців, а саме: два дні на вибір ділянки і копіювання; 30 днів на погодження сесії; 180 днів на виготовлення технічної документації; 14 днів ЦНАП кадастрова реєстрація; 30 днів на затвердження на сесії; 14 днів на реєстрацію речового права; 10 днів на винесення в натурі.

Що більше перешкод на шляху отримання землі й заснування власної справи створює чинна бюрократична система, то більше громадян переводять свій бізнес у тінь і живуть в економічному підпіллі. За офіційними даними, таких тіньовиків у країні нині 53%, а за неофіційними до 70 %.

У Держгеокадастрі з 2016 року скасували статистичні облікові документи, списуючи державні бюджетні кошти, витрачені на створення державної системи обліку земель та проведення інвентаризації. Навіть складно уявити, як можна формувати бюджети різних рівнів без статистичної інформації. Основний аргумент Держгеокадастру для скасування облікових документів начебто недостовірні дані, але якщо так, то чому посадові особи не понесли адміністративну відповідальність відповідно до статті 186-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення [5].

Спроби законодавців лібералізувати земельні відносини в частині зміни цільового призначення та використання землі — основного національного багатства — також шлях малоперспективний [8].

Необхідні системні заходи щодо:

— введення проєктів землеустрою, схем і планів розвитку території в ранг нормативів,

особливо щодо територій громад, приміських зон і курортів;

— завершення адміністративно-територіальної реформи пов'язати з урахуванням центрів економічного тяжіння і агломерацій, транспортного сполучення та самодостатності органів місцевого самоврядування, ментальності і бажань жителів;

— детінізація, виведення з підпілля та прозорий характер економічного обігу земель та поновлення в паперовому і електронному форматі земельної статистичної звітності;

— формування дієвих механізмів щодо суспільних потреб у сфері продовольчої безпеки, соціального сталого розвитку.

Прогресивний розвиток земельних відносин та землеустрій по удосконаленню системи концервації і меліорації земель, продуктивні та екологічні властивості яких у процесі сільськогосподарського використання погіршено, дозволить зберегти ґрунти і природні комплекси родючих земель від безпідставного переведення до інших категорій, що є одним із принципів формування сталої екологічної мережі та сприятиме недопущенню втрат природних і напівприродних територій для майбутніх поколінь.

Формування обігу землі доцільно розглядати в контексті "малої" та "великої" безоплатної приватизації в Україні протягом останніх тридцяти років, яка сприймається переважною більшістю громадян України насамперед як суспільне явище, що характеризується високою непрозорістю, корумпованістю, спрямованістю на задоволення інтересів окремих структур та осіб, наближених до влади, а отже, викликає соціальну напруженість у суспільстві, формує диференціацію громадян за рівнем матеріальних статків, коли більшість громадян не можуть використати право безоплатної приватизації землі згідно з нормами.

У молодих людей, що бажають жити в селі і займатися аграрною працею, повинна бути можливість одержати безоплатно земельні ділянки для особистого селянського господарства, тому безоплатну приватизацію необхідно зберегти виключно для молодих сільських сімей, що їдуть на село працювати, живуть у селах та особисто займаються сільським господарством і сільською працею.

Забезпечення продовольчої безпеки вимагає формування системи раціонального і ефективного управління виробничими ресурсами, що задіяні у виробництві сільськогосподарської продукції, і, особливо, земельними. Соціально-збалансоване управління земельними

ресурсами дозволяє створити умови для розвитку підприємництва на селі та нарощування виробництва продукції сільського господарства, стимулюючи соціально-економічний розвиток сільських територій, надходження в повній мірі коштів до місцевих бюджетів від використання сільськогосподарських земель, збереження й відновлення природних властивостей угідь, але лише в умовах детінізації земельних відносин і подолання корупції в земельній сфері.

Ключові засади розвитку системи управління земельними відносинами в аграрній сфері закладено в законодавчих актах, у яких агропромисловий комплекс визначено пріоритетним і стратегічно важливим сектором вітчизняної економіки. Крім новітнього Земельного кодексу, необхідно розробити і прийняти Аграрний кодекс України, згідно з яким подальший розвиток земельних відносин в аграрній сфері та підвищення ефективності використання сільськогосподарських земель здійснюватиметься у таких напрямках: продовження формування необхідної законодавчої та нормативної бази з питань аграрного землекористування (наприклад, встановити норматив робочих місць 1 працюючий на 15 га); удосконалення системи державного і територіального управління земельними ресурсами; створення правових і соціально-економічних механізмів ефективної реалізації прав власності на землі сільськогосподарського призначення (припинення мораторію); розмежування земель державної та комунальної власності реальне, а не декларативне з одночасною передачею територіальним громадам земель сільгосппризначення; розроблення порядків врегулювання земельних відносин щодо відумерлої спадщини та невитребуваних земельних паїв та багато іншого.

Удосконалення управління землями сільськогосподарського призначення, що перебувають у комунальній та державній власності за межами населених пунктів, полягає в проведенні інвентаризації земель за формами власності і суб'єктами господарювання. Вказане виявить землі, що незаконно використовуються, і забезпечить прозорий перерозподіл і перспективний розвиток території України.

ВИСНОВКИ

Подолати корупцію головна умова успішного завершення земельної реформи в Україні.

Корупцію в земельній сфері необхідно припинити декількома шляхами:

— провести децентралізацію системи управління: змінивши порядок призначень керівників

на рівні районів і областей та передавши районну і обласну ланку у місцеві структури — місцевим органам виконавчої влади;

— ліквідувати діючу систему сертифікації спеціалістів, передавши контроль якості підготовки фахівців навчальним закладам та громадським організаціям;

— ліквідувати землепорядні експертизи, розробивши держстандарты й еталони конкретних землепроектних робіт і вишукувань, а перевірку законності землепорядних дій передати спочатку державним реєстраторам, а потім здійснювати на загальних правових засадах;

— передати невластиві функції господарської діяльності держслужбовців щодо управління державними землями уповноваженій державній господарській структурі (на зразок Фонду держмайна) — Державному фонду земель, а державні землі сільськогосподарського призначення за межами поселень передати у комунальну власність громад з особливим громадським статусом земель;

— зосередити в ЦНАПах надання послуг населенню із внесенням змін до Закону "Про Державний земельний кадастр" та передати інформаційні ресурси і спеціалістів в юстицію.

В усі часи розвиток сіл та становище селян були неоднозначними. І сьогодні є безліч позитивних прикладів розвитку аграрного сектору, земельних відносин, соціально-економічного розвитку села та сталого розвитку сільських територій. Відродження села — процес не миттєвий, він важкий і складний як інституційно, так і адміністративно, але, враховуючи значну політичну підтримку суспільства і об'єктивну необхідність, економічно можливий і здійснений для України в реальному часі.

Література:

1. Тишук Т.А., Харазішвілі Ю.М., Іванов О.В. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання. Аналітична доповідь. За заг. ред. Я.А. Жаліла. К.: НІСД. 2011. 96 с.

2. Шелудько А. Проблеми тіньової економіки в Україні. Фінанси України. 2002. № 9. С. 80—86.

3. Баранов С.О. Тіньова економіка: сутність, причини, соціально-економічні наслідки та шляхи подолання в Україні. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2015. № 3. С. 47—55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2015_3_9.

4. Скорук О.В. Тіньова економіка: сутність, причини виникнення та шляхи подолання. Економіка та суспільство. 2017. Вип. 17. С. 127—131.

5. Шарий Г.І. Чому більшість українців перебувають в економічному підпіллі. Урядовий кур'єр. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/chomu-bilshist-ukrayinciv-perebuvayut-v-ekonomichn/>

6. Шарий Г.І. Про стан і перспективи розвитку аграрного сектору України. Землепорядний вісник. 2014. № 6. С. 10—14.

7. Sharyi H.I., Nesterenko S.V. Institutional mechanisms of land development management. Економіка і регіон. 2020. № 4 (79). С. 6—14.

8. Про внесення змін до Земельного кодексу України та інших законодавчих актів щодо планування використання земель: Закон України № 711-IX від 17.06.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/711-20#Text>

References:

1. Tyshchuk, T.A., Kharazishvili, Yu.M. and Ivanov, O.V. (2011), *Tinova ekonomika v Ukraini: masshtaby ta napriamy podolannia. Analitychna dopovid. Shadow economy in Ukraine: scales and directions of overcoming. Analytical report*, Zazh. red. Ya.A. Zhalila, Kyiv, Ukraine.

2. Sheludko, A. (2002), "Problems of the shadow economy in Ukraine", *Finansy Ukrainy*, vol. 9, pp. 80—86.

3. Baranov, S.O. (2015), "The shadow economy: the essence, causes, socio-economic consequences and ways to overcome in Ukraine", *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy*, vol. 3. pp. 47—55; available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2015_3_9 (Accessed 25 April 2021).

4. Skoruk, O.V. (2017), "The shadow economy: the essence, causes and ways to overcome", *Ekononika ta suspilstvo*, vol. 17, pp. 127—131.

5. Sharyi, H.I. (2020), "Why most Ukrainians are in the economic underground", *Uriadovi kurier*; available at: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/chomu-bilshist-ukrayinciv-perebuvayut-v-ekonomichn/> (Accessed 25 April 2021).

6. Sharyi, H.I. (2014), "On the state and prospects of development of the agricultural sector of Ukraine", *Zemlevporiadnyi visnyk*, vol. 6, pp. 10—14.

7. Sharyi, H.I. and Nesterenko, S.V. (2020), "Institutional mechanisms of land development management", *Economics and region*, vol. 4 (79), pp. 6—14.

8. Law of Ukraine "On amendments to the Land Code of Ukraine and other legislative acts on land use planning" (2020); available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/711-20#Text> (Accessed 25 April 2021).

Стаття надійшла до редакції 30.04.2021 р.

УДК 331.101.3:005.13:331.2]:005.936.3

О. М. Таран-Лала,

д. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту,

Вищий навчальний заклад Укоопспілки "Полтавський університет економіки і торгівлі"

ORCID ID: 0000-0002-7045-5129

Ю. С. Сорока,

бакалавр кафедри менеджменту, Полтавський державний аграрний університет

ORCID ID: 0000-0002-8625-1833

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.9—10.31

СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ ВИДИ СИСТЕМ МОТИВАЦІЇ НА ПІДПРИЄМСТВІ

O. Taran-Lala,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Management, University of UkrCoopUnion "The Poltava University of the economy and trade"

Y. Soroka,

Bachelor of the Department of Management, Poltava State Agrarian University

THE ESSENCE AND MAIN TYPES OF MOTIVATION SYSTEMS IN THE ENTERPRISE

Статтю присвячено обґрунтуванню ефективного управління персоналом на підприємстві з позицій розробки та застосування ефективних систем мотивації та оплати праці, досвіду господарювання іноземних компаній, а також розробка обґрунтованих заходів і рекомендацій щодо практичної реалізації ефективних мотиваційних механізмів підприємства на сучасному етапі його розвитку, які б відповідали пріоритетам формування соціально-орієнтованої ринкової економіки. Розглянуто традиційні форми матеріальної мотивації. Подано загальну процедуру порівняння між собою складності різних видів праці й умов їх виконання та диференціації заробітної плати працівників різних категорій та кваліфікацій на основі тарифної системи оплати праці. Пояснено з точки зору практичної реалізації застосування основних елементів тарифної системи оплати праці, як-от: тарифно-кваліфікаційні довідники; тарифні сітки; тарифні ставки; схеми посадових окладів. Розглянуто види преміювання як традиційні форми спеціальної грошової мотивації працівників підприємства. Показано взаємозв'язок нетрадиційних методів мотивації та підвищення продуктивності праці за рахунок матеріальної зацікавленості співробітника у його результатах. Визначено особливості системи грейдингу як одного з видів мотивації праці за знання і компетенції.

The article is devoted to substantiation of effective personnel management at the enterprise from the standpoint of development and application of effective systems of motivation and remuneration, experience of foreign companies, as well as development of reasonable measures and recommendations for practical implementation of effective motivational mechanisms at the present stage of its development. formation of a socially-oriented market economy.

Traditional forms of material motivation are considered. In the practice of modern enterprises, various incentives, levers or tools to influence people, which motivate them to intensify their activities, have become widespread. One of the most important incentives is motivation, which can take both monetary (material) and non-monetary (intangible) form and compensation. In this case, the main role in the incentive belongs to the monetary motivation, the main types of which are: wages, bonuses, various surcharges and allowances, dividends on shares, participation in profits and participation in income.

The general procedure of comparison of complexity of different types of work and conditions of their performance and differentiation of salaries of workers of different categories and qualifications on the basis of the tariff system of payment is given.

Explained from the point of view of practical implementation of the application of the main elements of the tariff system of remuneration, such as: tariff-qualification directories; tariff grids; tariff rates; salary schemes. Tariff and qualification directories are normative documents that contain qualification characteristics of works and professions, grouped by industries and types of work. The tariff grid is used to determine the ratio in the remuneration of workers of different qualifications who perform work of different complexity. It is a set of tariff categories and corresponding tariff coefficients. The tariff category characterizes the level of qualification of the worker and complexity of work. The tariff rate is the basic value for establishing the level of wages of workers, regardless of what forms and systems of remuneration are used in the enterprise.

Types of bonuses as traditional forms of special monetary motivation of employees of the enterprise are considered. The bonus is an additional (compared to salary) remuneration paid to the employee only in certain cases. In its content, the award is not an ordinary award, but an encouragement of special achievements. Awards are becoming increasingly popular in developed countries as a means of overcoming the shortcomings of the traditional compensation system.

The interrelation of non-traditional methods of motivation and increase of labor productivity at the expense of material interest of the employee in its results is shown. The knowledge fee makes the amount of remuneration dependent on the professional knowledge and skills acquired by the employee and, accordingly, stimulates the process of continuous professional development, increasing the potential productivity of employees and the competitiveness of the enterprise.

The peculiarities of the grading system as one of the types of work motivation for knowledge and competence are determined. Grading is a procedure or system of procedures for evaluating and ranking positions, as a result of which positions are divided into groups, or, in fact, grades, according to their value to the company. Each grade corresponds to a certain salary amount, or "salary fork", which can be reviewed periodically, but the grade system itself remains unchanged.

Based on the definition of the essence and main types of motivation and remuneration systems, it is determined that all types of motivation are divided into traditional and non-traditional. In turn, non-traditional systems of motivation are divided into systems of variable wages (among them — piecework), systems of group wages (group bonus) and systems of payment for knowledge and competencies (among them — the system of grades). Thus, the results of the above research will contribute to the development of effective motivational mechanisms of the enterprise and may be a further development of the methodology of modern management theory.

Ключові слова: мотивація, стимул, оплата праці, традиційні форми матеріальної мотивації, тарифна система оплати праці, тарифні сітки, тарифні ставки, нетрадиційні системи матеріальної мотивації, система мотивації, мотиваційний механізм, система зрейдингу.

Key words: motivation, incentive, wages, traditional forms of material motivation, tariff system of wages, tariff grids, tariff rates, non-traditional systems of material motivation, motivation system, motivational mechanism, grading system.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розвиток ринкових відносин в Україні призвів до еволюції управління працею, систем оплати праці, заснованих на ринковій вартості трудових ресурсів, оцінки ефективності робітників та їх кваліфікації. В умовах жорсткої конкуренції підприємств зростає роль трудових ресурсів як одного з ключових факторів успіху, що безпосередньо впливає на досягнення цілей підприємства. Для багатьох підприємств дефіцит персоналу є головним стримуючим фактором для зростання, оскільки потреби зростаючого бізнесу можуть випереджати пропозицію на ринку праці, тому що лише талановитий, навчений та мотивований персонал може створити конкурентну перевагу на підприємстві. У ринково-конкурентній боротьбі виживуть ті підприємства, для яких удосконалення системи мотивації буде не теоретичною абстракцією, а практичною справою, об'єктом номер один в повсякденних турботах.

Зазначені проблеми вимагають всебічного розуміння. Безпосереднє копіювання зарубіжного досвіду соціально-трудових відносин є

неприйнятним для України, яка має особливу соціально-економічну реальність. А це вимагає більш ретельного аналізу та узагальнення досвіду ринкової трансформації праці, більш повного врахування соціально-економічної реальності, вітчизняного менталітету, досвіду попередніх економічних реформ та закономірностей світового розвитку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Потужну базу для дослідження проблем мотивації та оплати праці в умовах ринкової економіки представляє вітчизняний науковий доробок [2; 3; 6—8 та ін.], в якому накопичений значний досвід дослідження таких наукових проблем, як потреби, економічні інтереси, стимулювання праці, відтворення робочої сили, використання трудових ресурсів, відносини між роботою та капіталом.

У західній економічній та соціологічній літературі значний вклад внесли науковці економісти, соціологи, психологи, спеціалісти з менеджменту, як-от: Х. Альберт, І. Браун, Г. Беккер, Дж.К. Гелбрейт, Ф. Герцберг, Дж. Грейсон,

П. Друкер, В. Зіберт, Я. Корнаї, Г. Кірхчесснер, А. Ланг, А. Маслоу, В. Майєр, Д. Макгрегор, Е. Мейо, К.А. Макконнелл, А. Розенберг, Г. Саймон, А. Файоль та інші, в роботах яких висвітлено результати дослідження моделі людини, механізму мотивації трудової діяльності.

Проте багато аспектів розвитку ефективних систем мотивації та оплати праці на підприємстві все ще залишаються слаборозвиненими. Спостерігається певна фрагментарність, недостатня системність у вивченні проблем механізму мотивації до праці. Цей факт переконує в тому, що дослідження проблем ефективного управління персоналом на підприємстві з позицій розробки та застосування ефективних систем мотивації та оплати праці на підприємстві до цього дня залишається надзвичайно актуальною.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Основною метою дослідження є обґрунтування ефективного управління персоналом на підприємстві з позицій розробки та застосування ефективних систем мотивації та оплати праці, досвіду господарювання іноземних компаній, а також розробка обґрунтованих заходів і рекомендацій щодо практичної реалізації ефективних мотиваційних механізмів підприємства на сучасному етапі його розвитку, які б відповідали пріоритетам формування соціально-орієнтованої ринкової економіки.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

На основі результатів, які було отримано в авторських роботах [1; 5], висвітлено основні аспекти ефективного управління персоналом на підприємстві з позицій розробки та застосування ефективних систем мотивації та оплати праці.

У практиці діяльності сучасних підприємств набуло поширення різноманітних стимулів, тобто важелів або інструментів впливу на людей, які спонукають їх до активізації діяльності. Одним із найважливіших стимулів є мотивація, що може мати як грошову (матеріальну), так і не грошову (нематеріальну) форму та компенсації. Водночас основна роль у стимулюванні належить грошовій мотивації, основними видами якої є: заробітна плата, премії, різні доплати та надбавки, дивіденди на акції, участь у прибутках та участь у доходах.

Традиційними формами матеріальної мотивації є тарифна система оплати праці та премії. Найпоширенішим на підприємствах є використання тарифної системи. Тарифна система дає

Таблиця 1. Таблиця посадових окладів (тарифних ставок) працівників бюджетної сфери, оплата праці яких здійснюється за Єдиною тарифною сіткою, на 2021 р.

Розряди	Коефіцієнт підвищення окладу	з 01.01. по 30.11.2021 р.	з 01. по 31.12.2021 р.
		Оклад (тарифна ставка) згідно розряду (грн)	Оклад (тарифна ставка) згідно розряду (грн)
1	1,00	2670	2893
2	1,09	2910	3153
3	1,18	3151	3414
4	1,27	3391	3674
5	1,36	3631	3934
6	1,45	3872	4195
7	1,54	4112	4455
8	1,64	4379	4745
9	1,73	4619	5005
10	1,82	4859	5265
11	1,97	5260	5699
12	2,12	5660	6133
13	2,27	6061	6567
14	2,42	6461	7001
15	2,58	6889	7464
16	2,79	7449	8071
17	3,00	8010	8679
18	3,21	8571	9287
19	3,42	9131	9894
20	3,64	9719	10531
21	3,85	10280	11138
22	4,06	10840	11746
23	4,27	11401	12353
24	4,36	11641	12613
25	4,51	12042	13047

Джерело: [4].

можливість порівняти складність різних видів робіт та умови їх виконання та, відповідно, диференціювати заробітну плату працівників різних категорій та кваліфікації [8, с. 57]. Основні елементи тарифної системи оплати праці: тарифно-кваліфікаційні довідники; тарифні сітки; тарифні ставки; схеми заробітної плати.

Тарифно-кваліфікаційні довідники — це нормативні документи, що містять кваліфікаційні характеристики робіт і професій, згруповані за галузями та видами робіт. В Україні використовується Єдиний тарифно-кваліфікаційний довідник кваліфікаційних характеристик професій робітників (ЄТКД). Він призначений для визначення складності різних видів робіт та їх ціноутворення, забезпечення кваліфікації робітників, а також для формування навчальних програм для робітників.

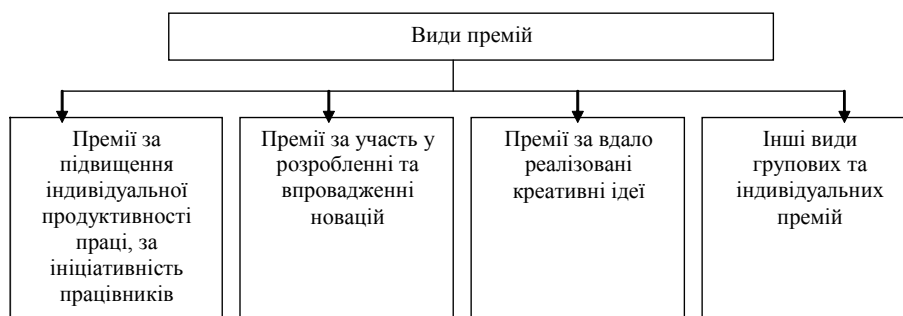

Рис. 1. Приклади премій, що стимулюють працівників

Джерело: [7, с. 104].

Тарифна сітка використовується для визначення співвідношення в оплаті праці робітників різної кваліфікації, які виконують роботи різної складності. Це набір тарифних розрядів та відповідних тарифних коефіцієнтів. Параметри тарифної сітки, встановленої в Україні, наведені в таблиці 1.

Тарифний розряд характеризує рівень кваліфікації робітника та складність роботи. Тарифна ставка є базовою величиною для встановлення рівня заробітної плати робітників, незалежно від того, які форми та системи оплати праці використовуються на підприємстві.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 20 січня 2021 р. № 29 "Деякі питання оплати праці працівників установ, установ та організацій окремих секторів бюджетної сфери" заробітна плата (тарифні ставки) з 1 січня 2021 р. розрахована виходячи із заробітної плати (тарифних ставок) працівника 1-го тарифного розряду — 2670 грн, з 1 грудня 2021 р. — 2893 грн.

Заробітна плата (тарифні ставки) за категоріями Єдиної тарифної сітки визначаються множенням заробітної плати (ставки) працівника 1-го тарифного розряду на відповідний тарифний коефіцієнт. У випадку, коли офіційна заробітна плата (тарифна ставка) визначається в гривнях з копійками, цифри до 0,5 відкидаються, від 0,5 і вище — округлюються до однієї гривні [4].

За допомогою кваліфікаційного довідника можна визначити обов'язки кожного працівника, правильно встановити розподіл праці між керівниками та спеціалістами підприємства.

Відповідно до чинного законодавства, суб'єкти господарювання мають повну незалежність в організації оплати праці всіх категорій персоналу. Підприємства самостійно встановлюють форми, системи, розміри ставок. Водночас державні тарифні ставки можуть бути орієнтиром у процесі організації заробітної плати.

Традиційною формою спеціальної грошової мотивації працівників підприємства є преміювання (рис. 1).

Премія — це додаткова (порівняно із зарплатою) винагорода, що виплачується працівникові лише в певних випадках. За своїм змістом премія — це не звичайна нагорода, а заохочення особливих досягнень. Призи стають дедалі популярнішими в розвинених країнах як засіб подолання двох недоліків традиційної системи компенсацій [2, с. 285]:

1) слабка залежність розміру винагороди від результатів праці працівника;

2) відсутність прямого зв'язку між розміром винагороди окремого працівника та результатами роботи підрозділу та підприємства. Таким чином, підприємства виплачують два основних види премій: результати роботи підприємства загалом та результати працівника.

Індивідуальне преміювання — це винагорода працівнику за виконання службових обов'язків, за внесок у реалізацію цілей підприємства, які він робить на своєму робочому місці. Індивідуальна премія — це не звичайна винагорода, а стимул за особливі досягнення та виплачується, як правило, за результатами роботи за рік. Регулярні виплати перетворюють премію на частину зарплати, позбавляють її ексклюзивності, а отже, стимулюючого ефекту. Дослідження показують, що премії стимулюють працівників більше, ніж щорічне збільшення зарплати. Якщо премія виплачується один раз, це істотно впливає на дохід працівника, тоді як річне збільшення зарплати розподіляється між щомісячними або двотижневими виплатами і не сприймається як суттєва винагорода.

Рішення про виплату премії та її розміру приймається на підставі оцінки результатів роботи працівника за минулий період. Ця оцінка проводиться керівником підприємства та підтверджується відділом управління персоналом. Як правило, підприємство використо-

Рис. 2. Нетрадиційні системи мотивації праці

Джерело: складено авторами за [2].

вує єдиний метод, за яким оцінюються всі працівники, які мають право на індивідуальну премію.

В останні роки все більше підприємств винагороджують своїх працівників залежно від прибутку як кінцевого результату роботи підприємства в цілому. Це так звана система розподілу прибутку, яка передбачає розподіл між працівниками (керівниками та іншими працівниками) певної частини прибутку підприємства, яка використовується для оплати персоналу за результати діяльності підприємства загалом. Тобто розподіл прибутку передбачає надання працівникам грошової винагороди на основі результатів роботи всього підприємства і не враховує їх індивідуальну продуктивність. Відповідно, працівники отримують щорічні премії, розмір яких визначається за певною "формулою", в якій основною змінною є сума прибутку підприємства, яка використовується для виплати персоналу. Однак оскільки прибуток підприємства залежить не тільки від внутрішніх, а й від зовнішніх факторів його діяльності, розмір винагороди кожного працівника за такою системою з року в рік може суттєво коливатися.

Таким чином, традиційна система мотивації є одним з найбільш важливих стимулів, за допомогою якого керівництво підприємства може заохотити працівників до активізації. Враховуючи той факт, що залучені працівники різних категорій, які мають власні потреби та робота яких має свої особливості, комплексна система оплати праці повинна включати різні види грошової та негрошової винагороди, що входять до зовнішньої винагороди працівників.

Нетрадиційними називають методи мотивації, які базуються на принципах, відмінних від принципів, що лежать в основі традиційної системи, тому використання цих методів дає змогу подолати певні недоліки традиційної системи компенсації. Нетрадиційні методи можна розділити на дві великі групи — плата за результати та плата за знання [2, с. 284].

Різні способи оплати результатів встановлюють пряму залежність між розміром винагороди та результатами працівника, його

підрозділу, підприємства в цілому. Застосування таких методів дає змогу підвищити продуктивність праці за рахунок матеріальної зацікавленості працівника в його результатах, пов'язати матеріальні інтереси працівника та підприємства.

Плата за знання робить розмір винагороди залежним від професійних знань та навичок, набутих працівником, і, відповідно, стимулює процес постійного професійного розвитку, підвищення потенційної продуктивності працівників та конкурентоспроможності підприємства.

Термін "нетрадиційний" цитується, оскільки багато з описаних нижче методів винагород існують давно (довше, ніж традиційна система компенсацій) і широко використовуються у всьому світі, їх "нетрадиційним" є те, що вони побудовані на принципах, які відрізняються від філософії традиційної системи і дають змогу подолати деякі властиві їй недоліки. Нетрадиційні методи компенсації поділяються на три основні групи — системи змінної заробітної плати, групові системи оплати праці, системи оплати праці за знання та компетенції (рис. 2).

На відміну від традиційних методів компенсації, у системі змінної заробітної плати розмір винагороди, яку отримує працівник, не фіксується протягом тривалого періоду, а варіюється залежно від різних факторів, насамперед результатів його роботи.

Існує кілька систем змінної заробітної плати, які широко використовуються; найвідоміша з них — відрядна. Принцип відрядної оплати простий — за кожну виготовлену одиницю працівник отримує фіксовану винагороду [2, с. 284]. Перевага відрядної оплати праці полягає, насамперед, у встановленні прямого зв'язку між результатами праці та розміром винагороди. Для підприємства використання відрядної роботи означає, що одна з найважливіших складових її витрат — витрати на оплату праці — стає змінною, тобто змінюється залежно від обсягу виробництва, що, безумовно, знижує рівень фінансового ризику. Відрядна форма оплати стимулює працівника збільшувати обсяг своєї продукції, тому, якщо підприємство зацікавлено, перш за все, у збільшенні обсягів,

Таблиця 2. Особливості видів грейдингу

Критерій	Грейдинг посад	Грейдинг працівників
Що оцінюється	Цінність посади для підприємства	Цінність конкретного працівника для підприємства
Критерії оцінки	Компенсаційні фактори, пов'язані з самою посадою: необхідний рівень кваліфікації, складність виконуваної роботи, ступінь відповідальності посади, ступінь незалежності, вплив на стратегічні цілі, аналітичне та комунікативне навантаження, умови праці тощо	Деякі компенсаційні фактори, такі як ступінь відповідальності та вплив на результати бізнесу, доповнюються критеріями оцінки працівника: його кваліфікація, результативність
Підприємства, для яких рекомендовано такий підхід	Підприємства з фіксованими та, бажано, чітко визначеними робочими функціями, де різні працівники можуть займати подібні посади та виконувати подібні функції	Підприємства, де функції та завдання, що виконуються працівниками, значною мірою залежать не від посади, а від кваліфікації та здібностей працівника

Джерело: [6].

найкращого рішення, мабуть, не знайдено. Крім того, цей спосіб оплати добре розуміється працівниками та цінується ними за їх об'єктивність.

Водночас відрядна система, при всій зовнішній простоті та привабливості, має багато недоліків. Передусім, як показує довга історія промислового виробництва, якість та відрядні роботи майже несумісні. Як тільки працівник починає отримувати винагороду за одиницю продукції, він орієнтується виключно на їх кількість. Для досягнення необхідного рівня якості керівництву доводиться створювати відділи технічного контролю (ТВК), які значно збільшують витрати, але, як правило, не досягають мети. Використання штучних виробів часто призводить до напруженої ситуації на підприємстві, оскільки відрядники чинять сильний тиск на майстрів та бригадирів, які займаються прийомом виготовленої продукції.

Одним із видів мотивації праці за знання і компетенції є система грейдингу. Грейдинг — це процедура або система процедур оцінки та ранжування позицій, в результаті яких посади поділяються на групи, або, власне, грейда́м, відповідно до їх вартості для підприємства. Грейд — це група позицій, які мають приблизно однакову цінність для підприємства. Кількість грейдів може варіюватися від 5—7 до 20. Кожний грейд відповідає певному розміру заробітної плати, або "вилці заробітної плати", яку можна періодично переглядати, але система грейдів залишається незмінною [3, с. 592].

Система грейдингу вперше з'явилася півстоліття тому в США на прохання урядових установ, які хотіли визначити, скільки платити працівникам одного професійного рівня, але які виконують різні роботи. У результаті була розроблена універсальна система, яка враховувала ряд факторів, які можна назвати компенса-

ційними, оскільки вони залежали від матеріальної компенсації за певну посаду. Це такі фактори, як рівень відповідальності, досвід, знання та вміння, результативність.

У практиці управління персоналом прослідковано використання терміну "грейдинг" для двох різних підходів: 1-й підхід: грейдинг посад чи робіт, коли їх ранжують та оцінюють, тобто розподіляють за "грейда́ми" посади, незалежно від того, який працівник обіймає цю посаду. Грейд посади залежить від цінності та важливості цієї посади для підприємства; підхід 2: грейд працівників, коли працівники оцінюються та розподіляються за грейда́ми особисто. При цьому береться до уваги загальна вартість виконаної роботи та вартість працівника, яка залежить від рівня його кваліфікації, досвіду, навичок та рівня розвитку його професійних компетенцій.

Другий підхід до грейдингу краще застосовувати на підприємствах, де функції та завдання, що виконуються працівниками, обсяг незалежності та відповідальності та інші параметри залежать більше не від посади, а від кваліфікації та здібностей працівника. Тобто можна сказати, що кожен працівник такого підприємства певною мірою унікальний, а функції та завдання, які він виконує, можна розглядати як окрему посаду. Таким параметрам відповідають, наприклад, консалтингові компанії або інші малі компанії, які мають високі вимоги до рівня освіти та кваліфікації працівників.

Види грейдів та їх особливості наведено в таблиці 2.

Отже, як бачимо, грейдинг працівників передбачає грейдинг посад і, власне, оцінку самих працівників. Однак слід сказати, що при грейдингу посад неможливо повністю відмови-

тись від оцінки працівників. Справа в тому, що "вилка" заробітної плати за кожний грейд, а отже, і за кожну посаду, пов'язану з цим грейдом, може бути досить широкою.

Отже, якщо говорити про практичну реалізацію ефективних мотиваційних механізмів підприємства на сучасному етапі його розвитку, які б відповідали пріоритетам формування соціально-орієнтованої ринкової економіки, то запровадження системи грейдів може суттєво підвищити ефективність управління фондом заробітної плати. Чим більше працівників на підприємстві, тим більші вигоди від впровадження такої системи. Як наслідок, впровадження запропонованих заходів дасть можливість оптимізувати продуктивність праці, тим самим підвищити ефективність діяльності підприємства, допомогти йому вийти на новий якісний рівень та стати прибутковим і рентабельним підприємством.

ВИСНОВКИ

З наведеного вище можна зробити такі висновки, що ґрунтуючись на визначенні сутності та основних видів систем мотивації та оплати праці визначено, що всі види мотивацій поділяються на традиційні та нетрадиційні. В свою чергу нетрадиційні системи мотивації поділяють на системи змінної заробітної плати (серед них — відрядна), системи групової заробітної плати (групової премія) та системи плати за знання і компетенції (серед них — система грейдів).

Таким чином, результати вищезазначених наукових досліджень сприятимуть розробці ефективних мотиваційних механізмів підприємства та подальшому розвитку сучасної методології управління.

Література:

1. Лала О.М. Оцінка якості системи управління підприємством: монографія. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. 165 с.
2. Леп'яхіна І.О. Методичні підходи до визначення мотивації ефективної трудової діяльності працівників підприємств машинобудування Запорізького регіону. Вісник Житомирського державного технічного університету. 2013. № 1 (63). С. 284—286.
3. Лозовський О.М. Впровадження системи грейдингу на вітчизняних підприємствах. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. 2009. № 647. С. 591—596.
4. Посадові оклади (тарифні ставки) працівників за Єдиною тарифною сіткою на 2021 рік.

URL: <http://www.zarplata.co.ua/?p=9682> (дата звернення: 15.03.2021).

5. Таран-Лала О.М. Функціонування соціально-економічних систем: теорія та практика: монографія. Полтава: ПУЕТ, 2016. 332 с.

6. Томілович Г.Г. Переваги та недоліки введення системи грейдів. Управління розвитком. 2012. № 6. С. 80—81.

7. Хоменко Л.М. Основні види винагород як найважливішого стимулу до підвищення інноваційної активності працівників підприємства. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2012. № 3. Т. 2. С. 102—109.

8. Щирба І. Тарифна система як основа оплати праці на підприємстві. Галицький економічний вісник. 2009. № 1. С. 57—64.

References:

1. Lala, O.M. (2008), *Otsinka yakosti systemy upravlinnya pidpryyemstvom: monohrafiya* [Quality assessment of enterprise management system: monograph], PUSKU, Poltava, Ukraine.

2. Lep'okhina, I.O. (2013), "Methodical approaches to determining the motivation of effective work of employees of machine-building enterprises of the Zaporozhye region", *Visnyk Zhytomyr's'koho derzhavnoho tekhnichnoho universytetu*, vol. 1 (63), pp. 284—286.

3. Lozov's'kyi, O.M. (2009), "Implementation of the grading system at domestic enterprises", *Visnyk Natsional'noho universytetu "L'viv's'ka politekhnika"*. Seriya: Menedzhment ta pidpryyemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennya i problemy rozvytku, vol. 647, pp. 591—596.

4. The official site "Salary" (2021). "Salaries (tariff rates) of employees under the Unified Tariff Grid for 2021", available at: <http://www.zarplata.co.ua/?p=9682> (Accessed 15 March 2021).

5. Taran-Lala, O.M. (2016), *Funktsionuvannya sotsial'no-ekonomichnykh system: teoriya ta praktyka: monohrafiya* [Functioning of socioeconomic systems: theory and practice: monograph], PUET, Poltava, Ukraine

6. Tomilovych, H.H. (2012), "Advantages and disadvantages of introducing a grading system", *Upravlinnya rozvytkom*, vol. 6, pp. 80—81.

7. Khomenko, L.M. (2012), "The main types of rewards as the most important incentive to increase the innovative activity of employees", *Marketing i menedzhment innovatsiy*, vol. 3, no.2, pp. 102—109.

8. Shchyrba, I. (2009), "Tariff system as a basis for wages at the enterprise", *Halyts'kyi ekonomichnyy visnyk*, vol. 1, pp. 57—64.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2021 р.

УДК 334.73

Н. М. Рудік,

к. с.-г. н., доцент, доцент кафедри загальноекономічної підготовки,

Херсонський державний аграрно-економічний університет, м. Херсон

ORCID ID: 0000-0002-6825-6729

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.9—10.38

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ

N. Rudik,

PhD in Agricultural Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department

of General Economic Training, Kherson State Agrarian and Economic University, Kherson

A HISTORICAL ASPECT OF AGRICULTURAL COOPERATION DEVELOPMENT

У статті проаналізовано особливості становлення та розвитку сільськогосподарської кооперації, умови, особливості формування та функціонування сільськогосподарських кооперативів, сучасний стан і тенденції розвитку кооперації в Україні. Виділено основні фактори зовнішнього і внутрішнього середовища, що обумовлювали розвиток сільськогосподарських кооперативів. Такими визначено: рівень добробуту населення, стан розвитку сільських територій, рівень соціальної стабільності, наслідки реформ в аграрній сфері, зростання конкуренції, глобалізація та мінливість економічного простору. Відмічено необхідність дослідження та врахування специфіки сільськогосподарської кооперації як форми господарювання. Обґрунтовано еволюційний характер розвитку кооперації в аграрному секторі та окреслено чинники, що актуалізували та обумовлювали його. Зазначено, що найбільш поширеною формою кооперації в аграрному секторі допоки залишаються кооперативи. Проаналізовано спроможність сільськогосподарських кооперативів забезпечити нарощування виробничої та збутової потужності дрібнотоварних виробників, підвищення їх конкурентоспроможності, вирішення соціально-економічних проблем розвитку сільських територій. Відзначена роль міжнародного кооперативного альянсу в формуванні та розвитку кооперативного руху. Встановлено, що динаміка розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні ускладнена особливостями нормативно-правового забезпечення, непослідовністю державної підтримки. Подальший розвиток та динаміка кооперативного руху в аграрній сфері в короткостроковій перспективі визначатиметься вдосконаленням законодавчої бази формування кооперативів та реалізації механізмів державної підтримки. Відзначено, що виважена національна стратегія подальшого розвитку сільськогосподарської кооперації повинна мати стратегічними пріоритетами: дотримання засадничих принципів кооперації, вдосконалення організаційно-правової бази; розвиток кооперативної освіти; розширення напрямів державної підтримки.

The paper analyzes the specifics of the formation and development of agricultural cooperation, the conditions and features of the functioning of agricultural cooperatives, the current state and tendencies of cooperation development in Ukraine. The research identifies basic factors of external and internal environments affecting the development of agricultural cooperatives. They are: the level of public welfare, the state of the development of rural territories, the level of social stability, the consequences of reforms in the agrarian sector, increasing competition, globalization and changeability of the economic space. The study highlights the necessity of examining and considering the specifics of agricultural cooperation as a type of economic activity. It substantiates evolutionary character of cooperation development in the agrarian sector and outlines the factors actualizing and affecting it. It mentions that cooperatives still remain the most common type of cooperation in the agrarian sector. The research analyzes the capability of agricultural cooperatives to ensure an increase in production and sales capacity of small commodity producers, to enhance their competitiveness, solve social and economic problems of the development of rural territories. It emphasizes the role of the International Cooperative Alliance in the formation and development of cooperative movement. The study determines that the dynamics

of agricultural cooperation in Ukraine is impeded by the specifics of regulatory and legislative support, inconsistency of the government assistance. In the short run further development will be determined by improvement of the legislative base for the formation of cooperatives and implementation of the mechanisms of government support. The paper highlights that a consistent national strategy for further development of agricultural cooperation must have the following strategic priorities: compliance with the fundamental principles of cooperation, improvement of the organizational and legislative base; development of cooperative education; expansion of the trends in the government support.

Ключові слова: кооперація, сільськогосподарський кооператив, еволюція, соціально-економічні відносини.

Key words: cooperation, agricultural cooperative, evolution, social and economic relations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Кооперація вважається феноменом європейської і світової цивілізації, що має невичерпний потенціал свого розвитку. Вона виникла як суспільна форма організації, на етапі розвитку суспільно економічних відносин, викликаних становленням капіталізму. Об'єднання в кооперативи в умовах переходу економіки до капіталізму та товарно-грошових відносин дозволяло пом'якшити соціально-економічні наслідки, викликані низьким матеріальним становищем осіб найманої праці, та великого про шарку малозабезпеченого міського й сільського населення, оскільки на засадах взаємодопомоги та взаємовиручки можна було покращити їх життєвий рівень. А в першій половині ХІХ ст. зародилися ідеї співпраці кооператорів різних країн, чому сприяла зростаюча конкуренція з боку приватного капіталу, та також протидія політичних сил, що відображали інтереси великого капіталу. Кооператори європейських країн, завдяки розвитку кооперації, сподівались розширити свою господарську діяльність за допомогою міжнародних кооперативних зв'язків, а прихильники християнського соціалізму, поширювати основні засади християнської моралі.

Зараз у всьому світі нараховують понад 700 мільйонів кооперативів. За даними Європейської Комісії (ЄК) у ЄС налічується близько 250 тисяч кооперативів, в яких зайнята третина від усього місцевого населення.

Світова практика демонструє результативність економічної, соціальної і екологічної функцій кооперації. Частка сільськогосподарських кооперативів на аграрному ринку ЄС становить 40—50%. Обсяг річного обороту 10 найбільших фермерських кооперативів становить понад 93 мільярди доларів, що майже дорівнює річному ВВП України [1].

Кооперативи та їх об'єднання, як форма самоорганізації та самодопомоги сільгоспвиробників, покликані підвищити ефективність господарюючих суб'єктів, збільшити їх доходи й зменшити витрати, зменшити кількість посередників у процесі просування продукції від виробника до споживача, полегшити формування товарних партій, що важливо натеper в умовах формування логістики.

В Україні процес становлення та розвитку сільськогосподарської кооперації, відбувався відповідно до трансформації економічної системи та під впливом змін світової економіки, а відтак динаміка її розвитку достатньо складна та нестабільна. Станом на початок 2020 року в Україні було зареєстровано 1207 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та 1005 сільськогосподарських виробничих кооперативів із яких не всі проводили свою діяльність [2].

На початок 2021 року в Україні зареєстровано 1269 сільськогосподарських кооперативів, з них реально працюють 735, однак їх частка на ринку сільськогосподарської продукції становить біля 1% [3].

Однак стан розвитку сільськогосподарської кооперації має визначальне місце в аграрному секторі, який характеризується найбільшими ризиками та займає провідне місце в формування продовольчої безпеки, має значну частку в формуванні експортного потенціалу країни, характеризує рівень соціальної стабільності, є вагомим чинником економічного стану реформованих територіальних громад. Реалізація кооперативної ідеї в аграрному секторі набуває великого значення в забезпеченні сталого розвитку сільських територій у сучасних умовах господарювання, та впливає на місце країни в економічній європейській спільноті.

Тому особливості зародження, становлення та розвитку сільськогосподарської кооперації в історичному розрізі та оцінювання, відповідно умов історичних періодів, формування та функціонування сільськогосподарських кооперативів, сучасний стан їх в Україні визначають актуальність цих дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні та практичні аспекти розвитку сільськогосподарської кооперації знайшли відображення в працях таких науковців: В. Зіновчук, Р. Корінець, П. Макаренко, М. Малік, О. Саковська, І. Томич та інших.

Проте потребують вивчення особливості становлення, розвитку сільськогосподарської кооперації як складової соціально-економічних відносин в умовах трансформаційних процесів макрорівня.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті було дослідження особливостей та специфіки становлення й розвитку сільськогосподарської кооперації з урахуванням національних та глобальних соціально-економічних факторів в історичному розрізі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Аналіз та оцінювання становлення й розвитку сільськогосподарських кооперативів дозволяє розглядати їх як найперспективнішу організаційно-правову форму з колективною власністю, добровільною працею, взаємодопомогою, гуманними, моральними відносинами; чинником підвищення життєвого рівня сільських мешканців; інструментом розвитку сільських територіальних громад, відродження сільських територій.

Зиновій Свереда, президент Українського кооперативного альянсу, наголошує, що утворення аграрного кооперативу означає не лише створення нової юридичної особи, а але й об'єднання громадян для розвитку власного села. Для розвитку власного кооперативу селяни мусять вчитись думати на перспективу, вчитись писати проекти розвитку своїх громад, аби залучити фінансування як і з обласного бюджету, так і із закордонних фондів [3].

Євроінтеграційний вектор розвитку економіки України зумовлює необхідність врахувати національні особливості, прогресивний світовий досвід ведення кооперативного бізнесу та особливості еволюційного розвитку кооперації для реалізації потенціалу сільськогос-

подарської кооперації, тому нагромаджений багатовіковий досвід, теоретичні надбання сприяють формуванню реалістичної наукової концепції розвитку сільськогосподарської кооперації.

Розвиток сільськогосподарської кооперації натеper потребує чітко визначеної стратегії, з урахуванням сучасного інституціоналізму, а відтак знання і розуміння її еволюції дозволить запропонувати обґрунтовані заходи, що сприятимуть стабільному розвитку кооперації. Погляди науковців на еволюцію кооперації, оцінку її природи, кооперативних принципів, факторів зовнішнього і внутрішнього середовища що актуалізували, обумовлювали й формували розвиток сільськогосподарських кооперативів, змінювалися.

Кооперація існувала в усіх економічних системах. На першому етапі зародження кооперації, що почався в епоху Відродження, на розвиток кооперації впливали соціалістичні та релігійно-етичні вчення. Так, ідея кооперації, як шляху побудови "справедливого суспільства", вперше була сформована в творах соціалістів-утопістів Т. Мора, Д. Уінстенлі, Т. Кампанелли ("Місто сонця"), які обґрунтовували необхідність соціальної перебудови суспільства. Ідеологом кооперативного руху вважають англійського соціаліста-утопіста XIX ст. Р. Оуена (1771—1858), йому належить і перше визначення терміну "кооперація", а саме — "спілка людей, мета якої знищити бідність і виховати дітей", він же й вказав на особливу відмінну рису кооперації — її господарська діяльність підпорядкована етичним ідеалам.

Першим теоретиком кооперації вважають У. Кінга, який розробив систему кооперативної самопомогі, яку виклав у 28 номерах журналу "Кооператор", що виходив з 1828 р. по серпень 1830 р. Перші ремісничі кооперативи створювали у Франції Ш. Фур'є, Ф. Бюше, Л. Блан. У Німеччині — Г. Шульце-Деліч організував закупівельні та кредитні кооперативи у містах. Представник школи християнського соціалізму Ф. Райффайзен ініціював створення сільських кредитних, закупівельних, збутових кооперативів [5].

Другий етап соціально-історичного розвитку був започаткований кількісними та якісними змінами у кооперативному русі, що відбулися наприкінці XIX ст., коли створювались гуртові товариства, спілки окремих видів кооперації, як наслідок започаткувався обмін досвідом кооперації, ідей та принципів діяльності, налагодження перших торговельних та еконо-

мічних зв'язків, а відтак зародження ідеї міжнародного об'єднання. Розвитку цих процесів сприяла зростаюча конкуренція з боку приватного капіталу та формування норм та інститутів міжнародного права, які регулювали діяльність міжнародних організацій.

У 1835 р. у Лондоні було засновано Асоціацію всіх класів і всіх націй, яка ставила собі за мету пропагувати кооперативні ідеї на міжнародному рівні.

Вперше в 1844 р. членами "Товариства справедливих новаторів Рочдейлу" — споживчого кооперативу міста Рочдейл, були запропоновані принципи кооперації: відкрите членство; демократичний контроль (одна людина — один голос); розподіл прибутку пропорційно сумі закуплених товарів; обмеження відсотку на пайовий капітал; політична та релігійна нейтральність; торгівля за готівковий розрахунок без можливості надання в кредит; сприяння освіті. В подальшому вони склали основу принципів світового кооперативного руху. Проте кооперативний рух в цілому залишався в стані становлення.

Зростання кількості кооперативних організацій в різних країнах започаткувало новий етап в розвитку кооперації та привело до створення в 1895 р. у Лондоні Міжнародного кооперативного альянсу (МКА), об'єднання кооперативних організацій Англії, Франції, Італії, Бельгії, Голландії, Швейцарії, Сербії, Данії, США, Австрії, Індії, Аргентини, Австро-Угорщини та Росії [6].

Саме на першому установчому Міжнародному кооперативному конгресі, за участі 207 представників різних кооперативних організацій з Австралії, Австро-Угорщини, Англії, Бельгії, Голландії, Данії, Італії, Сербії, США, Франції, Швейцарії та спостерігачі з Аргентини, Індії, Німеччини, Росії, який було скликано у Лондоні 19 серпня 1895 р., був започаткований Міжнародний кооперативний альянс. Кооперативний рух включився у сферу міжнародних відносин. Натепер до Міжнародного кооперативного альянсу входять 292 кооперативні організації з 95 країн.

Кооперативний рух налічує 200 років, і є в даний час інституціонально оформленим. Кооперативи є частиною інституційного механізму ринкової економіки.

Характерною ознакою світового розвитку кооперації є те, що в одній окремо взятій країні він відбувся відповідно до певної історичної ситуації, й водночас її поступ характеризувався сталістю кооперативних принципів, майже однакових для всіх країн [5].

Українська кооперація має свою 155-річну історію. Саме реформи С. Вітте і П. Столипіна стали інституційними передумовами подальшого еволюційного розвитку сільськогосподарської кооперації у відповідності до економічної системи Росії, вони уможливили розвиток кооперації й на початок XX ст. та сприяли створенню великої кількості кооперативних формувань.

Еволюційний розвиток сільськогосподарської кооперації як і кооперації загалом в подальшому розвивався в двох аспектах: ідеалізованому та ідеологізованому, які в різних економічних системах співіснують одночасно але у різних співвідношеннях. Сутність сільськогосподарської кооперації відображається в меті сільськогосподарського кооперативу — поліпшення матеріальних умов життя його членів, підвищення культурно-освітнього рівня кооператорів, а реалізується через діяльність, здійснювану на основі системи кооперативних принципів тому відповідно підлягає правовому регулюванню. Отже, кооперативні ідеї взаємодіють у конкретному соціумі з правовою ідеологією і втілюються в кооперативній діяльності, що відобразилось в ускладненому розвитку сільськогосподарської кооперації, оскільки трансформація економічних систем впливала на її становлення та розвиток.

На етапі становлення української кооперації в основу ідеології була покладена теза про злиття кооперативного руху в одне ціле з національно-визвольною боротьбою українського народу заради здобуття державної самостійності власними силами.

Першим вітчизняним організованим кооперативом було споживче товариство, засноване 1864 р. у Харкові, а в 1880 р. була створена перша в Україні загальна сільськогосподарська спілка. Першу хліборобську артіль в Російській імперії, заснував у с. Федвар на Херсонщині Микола Левитський у 1894 р. За статутом, який він розробив, вона була товариством спільного обробітку землі, у якому усупільнення засобів виробництва було умовним, а колективна праця мала сезонний характер. Хліборобське товариство "Сільський господар" створене у 1898 р. у м. Олеську на Львівщині до 1910 р. мало вже 85 філій, та 12500 членів і у своїй діяльності передбачало правовий захист селян державою і поміщиками, самоврядування, влаштування доповідей і курсів для селян, поширення найновіших знарядь праці.

До 1917 р. виробнича кооперація в Україні не мала масового поширення, проте відповідно історичних умов, відбулося формування

трьох головних видів селянської кооперації: споживчої, кредитної і сільськогосподарської, які попри спільність і об'єктивність умов, різнилися за природою виникнення.

Новий етап розвитку української кооперації започаткувало прийняття Кооперативного закону, виданого Українською Центральною Радою 20 березня 1917 р., який створив правову основу діяльності та проведенню з'їздів вітчизняних кооператорів. Лідером і теоретиком кооперативного руху на цьому етапі визнано професора М. Туган-Барановського, який став одним з організаторів першого з'їзду кооператорів, що забезпечив створення Українського центрального кооперативного комітету (УЦКК) з повноваженнями щодо організації та координації кооперативного руху в колишніх російських губерніях України. На другому кооперативному з'їзді, у 1917 р., було ухвалено постанову про заснування центральної фінансової установи всієї української кооперації — Українського кооперативного народного банку. І лише на третьому кооперативному з'їзді в травні 1918 р. було розглянуто можливість створення центральних спілок різних видів кооперації — кредитної, споживчої, сільськогосподарської та розмежування функцій між трьома видами кооперації. Проте з 252 кооперативних союзів наприкінці 1918 р. сільськогосподарських було лише 4.

З січня 1918 р керівним центром української сільськогосподарської кооперації стала Всеукраїнська спілка сільськогосподарської кооперації. Кооперація розглядалася як основний вид селянської кооперації, яка має сприяти сільськогосподарському товаровиробнику, а посередницькі операції кредитної і споживчої кооперації, що обслуговували сільське господарство, мали зосереджуватися виключно у сільськогосподарських товариствах. Для успішної діяльності сільськогосподарські товариства отримали інструкції, зразки статутів, різні посібники з практичними порадами, а при кооперативних товариствах почали створюватись школи та курси з метою пропаганди колективних форм господарювання.

Відомий економіст, міністр фінансів в уряді Української Центральної Ради, голова УЦКК М.І. Туган-Барановський став ініціатором організації вищого навчального закладу для підготовки кадрів кооперації, який 1 січня 1920 р. відкрився як Український кооперативний інституту (УКІ), й якому було присвоєне ім'я професора М.І. Туган-Барановського.

У 1920 р., визначальний вплив отримали ідеологічні чинники, кооперація контролюва-

лась державою і кооперативний рух був підпорядкований державним структурам. Масова примусова колективізація сільського господарства знищила останні осередки сільськогосподарської кооперації.

У період з 1921—1929 р. з проголошенням нової економічної політики (НЕП) відбувалось створення кооперативної системи, де первинною ланкою сільськогосподарської кооперації, її організаційно-правовою формою були кооперативні товариства, що передбачали добровільність вступу, земля та засоби виробництва залишалися у приватній власності членів кооперативу.

В умовах командно-адміністративної системи був започаткований період становлення нової кооперативної системи, де засадничими, були адаптовані до нових соціально-економічних умов, ідеологічні догми, а демократичні принципи розбудови кооперації були знівельовані, й сільськогосподарська кооперація зазнала глибинних змін, що зберегли свій негативний вплив і на теперішній час. Порушення принципів кооперації призупинило в державі сталий розвиток кооперативних відносин на тривалий період часу, та обумовило проблеми функціонування та розвитку сільськогосподарських кооперативів в перехідній та ринковій економічних системах України. На момент здобуття незалежності країна отримала у спадок кооперативи дискредитовані псевдо кооперативним рухом періоду 80—90 років та недовіру населення до кооперативних форм господарювання.

Прийняття Верховною радою України у 1997 р. Закону України "Про сільськогосподарську кооперацію" та 31 серпня 2000 р. "Програми становлення і розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як неприбуткових організацій" стимулювало зростання кількості сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, хоч їх динаміка, з різних причин, не завжди характеризувалась тенденцією до зростання.

Динаміка розвитку кооперативів в Україні у перехідній та ринковій економіці представлена на рис. 1.

В Україні кооперація, особливо сільськогосподарська, зберігає ускладнену динаміку розвитку. Кількість сільськогосподарських виробничих кооперативів з 2011 року зменшилась на 294 одиниці, натомість зросло число сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на 399 одиниць. З 2014 року відбулося зменшення кількості сільськогосподарських

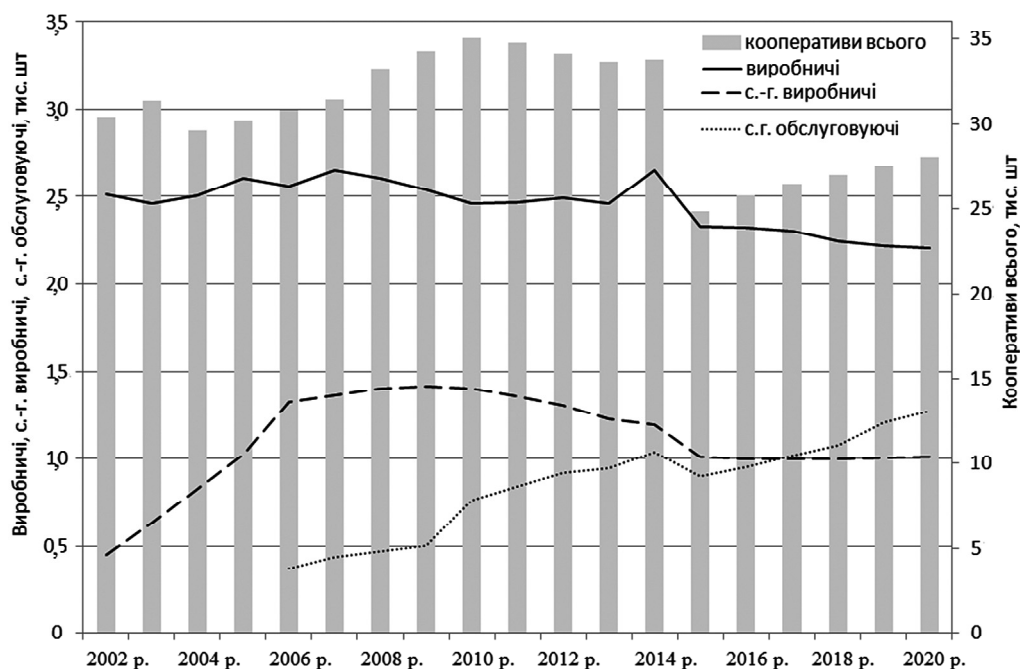

Рис. 1. Динаміка розвитку кооперативів в Україні

Джерело: сформовано автором за даними Державної служби статистики України [7].

кооперативів на 1125 одиниць. Збільшилась кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів з 2017 року, тоді як виробничих майже не змінювалась.

У структурі організаційно-правових форм господарювання питома частка кооперативів становить 25%, із яких сільськогосподарські становлять лише 8,7%.

Сільське населення і дотепер ототожнює кооперативи з колгоспами і в своїй більшості не бачить перспектив та потенціалу цієї форми господарювання. Тому вагомим чинником, що сприятиме розвитку сільськогосподарських кооперативів, слід розглядати просвітницьку діяльність.

На сучасному етапі кооперацію розглядають як досконалу, інноваційну форму діяльності, як процес співпраці людей, організаційно-правовою формою якого є кооператив, який є частиною інституційного механізму ринкової економіки.

Формування кооперативного сектору національної економіки уможливує реалізацію підприємницької ініціативи громадян, забезпечує зайнятість та посилює соціальний захист населення. В умовах розвитку ринкових відносин метою організації кооперативів у виробничій і сільськогосподарській галузях стали протистояння конкуренції і захист своїх економічних інтересів.

Значимість кооперативів у соціально-економічному розвитку та соціальній інтеграції

було відзначено на міжнародному рівні проголошенням Генеральною Асамблеєю ООН 2012 р. Міжнародним роком кооперативів з головним меседжем — "Кооперативні підприємства будують кращий світ". Одна із трьох проголошених цілей — заохочення урядів до розробки політики, законів і положень, що сприяють формуванню та стабільному зростанню кооперативів.

У сучасних умовах розвитку економіки України, актуальним залишається вивчення й узагальнення досвіду функціонування кооперації у сільському господарстві зарубіжних країн. В умовах незавершеності аграрної та земельної реформ, при наявності великої кількості дрібних товаровиробників та відсутності доступного для них кредитування, зниження рівня зайнятості та життєвого рівня населення сільської місцевості, сільськогосподарську кооперацію можна розглядати як найбільш перспективну форму підприємництва в аграрному секторі [8].

Законодавство України до 2021 року класифікувало сільськогосподарські кооперативи на виробничі та обслуговуючі. Їх частка є невеликою та станом на 2019 рік відповідно складає 4,0 та 4,7%, що є свідченням нерозвиненості кооперативного руху [8].

Кооперативи є важливою умовою успішного функціонування фермерського господарства шляхом об'єднання малих і середніх фермерських господарств [9].

Натепер адаптований до міжнародного законодавства Закон України "Про сільськогосподарську кооперацію" № 819-ІХ що вступив у дію з 15 листопада 2020 р. на законодавчому рівні закріпив єдину організаційно-правову форму — сільськогосподарський кооператив, принципи утворення і діяльності сільськогосподарських кооперативів, які відповідають загальноновизнаним принципам кооперації Міжнародного кооперативного альянсу [10].

Вплив законодавчих змін на формування та розвиток сільськогосподарських кооперативів, зокрема на їх кількісний показник, можна буде оцінити після перереєстрації їх та подальшого функціонування.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Історія кооперативного руху демонструє його еволюційний розвиток через поєднання впливу кооперативної ідеї та ідеології в різних співвідношеннях відповідно історичної ситуації. Створення кооперативних структур відбувалося за моделями "знизу" — за ініціативою селян і "зверху" — за сприяння держави.

Інституціональна зрілість кооперативного сектору України значно менша порівняно з зарубіжною. В аспекті еволюційного розвитку кооперація в Україні продовжує залишатися на етапі формування.

Реалізація кооперативної ідеї і дотепер має багато перешкод та потребує першочергово, як показує історичний досвід, дотримання кооперативних принципів, невтручання держави в кооперативну діяльність, сприяння розвитку співробітництва з Міжнародним кооперативним альянсом.

Дослідження тенденцій розвитку кооперативних форм показало, що основними чинниками, стримуючими її розвиток, лишаються: нестабільність соціально-економічних умов функціонування кооперації, непослідовна інформаційна та фінансова державна підтримка, правова неузгодженість інтересів учасників кооперації, нерозуміння переваг й психологічна неготовність та недовіра населення до такого виду підприємництва, відсутність кооперативних лідерів.

Етап становлення сільськогосподарської кооперації розтягнувся в часі і стратегія держави має бути вибудована на поверненні довіри до кооперування, поліпшенню макроекономі-

чних умов господарювання, розширення державних програми підтримки розвитку сільськогосподарської кооперації із додатковим залученням інших фінансових можливостей не державних фондів. Допомога держави має здійснюватися і в напрямі: дорадчі служби; зрозумілі та прозорі механізми отримання дотацій та компенсацій.

Кооперація може стало розвиватися лише у випадку, якщо стане пріоритетом державної аграрної політики, а найпотужнішим інструментом впливу держави на кооперативні відносини є подальше вдосконалення законодавства та розвиток кооперативної освіти.

Потенціал сільськогосподарської кооперації буде реалізованим, якщо розвиток її буде відбуватися еволюційним шляхом, з дотриманням законів економіки та базових принципів кооперації.

Література:

1. Сергій Лабазюк: Сільськогосподарська кооперація потребує перезавантаження: Agravery.com. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/sergij-labazuk-sogodni-v-ukraini-nemae-zodnogo-uspisnogo-silskogospodarskogo-kooperativu> (дата звернення 29.03.2020).
2. Рудік Н.М. Проблеми розвитку сільськогосподарської кооперації: макроекономічний аспект. "Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка". Вип. 5. 2021. С. 47—58. URL: <http://www.tnv-econom.ksauniv.ks.ua/index.php/journal/issue/view/5>
3. Разом до розвитку: чому інвестувати у кооперативи стає надійніше. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/razom-do-rozvitku-comu-investuvati-u-kooperativi-staenadijnise>
4. Децентралізація через кооперацію, або як громада замінює державу: Agravery.com. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/decentralizacia-cerez-kooperaciju-abo-ak-gromada-zaminue-derzavu>
5. Малік М.Й. Науково-методичне забезпечення розвитку кооперації в аграрній сфері економіки. Економіка АПК. № 12. 2010. С. 104. URL: http://eapk.org.ua/sites/default/files/eapk/2010/2010_12/10_12_22.pdf
6. Cobia, David W. Distribution of Net Income // Cooperatives in Agriculture Edited by David Cobia. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall, p. 221-242, 1989.
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukr-stat.gov.ua> (дата звернення 20.03.2021).

8. Рудік Н.М. Потенціал кооперації як системи соціально-економічних відносин та шляхи його реалізації. *Агросвіт*. 2020. № 7. С. 55—62. URL: <http://www.agrosvit.info/?op=1&z=3142&i=6> (дата звернення: 20.04.2021).

9. Аверчев О.В., Аверчева Н.О. Напрями підвищення ефективності використання земельних ресурсів у фермерських господарствах. *Економіка та держава*. 2020. № 5. С. 15—22. URL: <http://www.economy.in.ua/?op=1&z=4603&i=2>

10. Закон України "Про сільськогосподарську кооперацію" № 819-IX від 21.07.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-20#Text> (дата звернення 25.03.2021).

References:

1. Agravery (2020), "Serhii Labaziuk: Agricultural cooperation requires reloading", available at: <https://agravery.com/uk/posts/show/sergij-labazuk-sogodni-v-ukraini-nemaє-zodnogo-uspisnogo-silskogospodarskogo-kooperativu> (Accessed 29 March 2020).

2. Rudik, N.M. (2021), "Problems of agricultural cooperation development: macroeconomic aspect", *Tavrijs'kyj naukovyj visnyk. Seriya: Ekonomika*, vol. 5, pp. 47—58, available at: <http://www.tnv-econom.ksauniv.ks.ua/index.php/journal/issue/view/5> (Accessed 25 March 2021).

3. Agravery (2021), "Together to development: why investing in cooperatives becomes more reliable", available at: <https://agravery.com/uk/posts/show/razom-do-rozvitku-comu-investuvati-u-kooperativi-stae-nadijnise> (Accessed 25 March 2021).

4. Agravery (2020), "Decentralization through cooperation, or how communities change the country", available at: <https://agravery.com/uk/posts/show/decentralizacia-cerez-kooperaciuboo-ak-gromada-zaminue-derzavu> (Accessed 29 March 2021).

5. Malik, M.J. (2010), "Scientific and methodological support for the development of cooperation in the agricultural sector of the economy", *Ekonomika APK*, vol. 12, pp. 104, available at: http://eapk.org.ua/sites/default/files/eapk/2010/2010_12/10_12_22.pdf (Accessed 25 March 2021).

6. Cobia, D. W. (1989), "Distribution of Net Income", *Cooperatives in Agriculture*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, USA, pp. 221—242.

7. State Statistics Service of Ukraine (2021), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 20 April 2021).

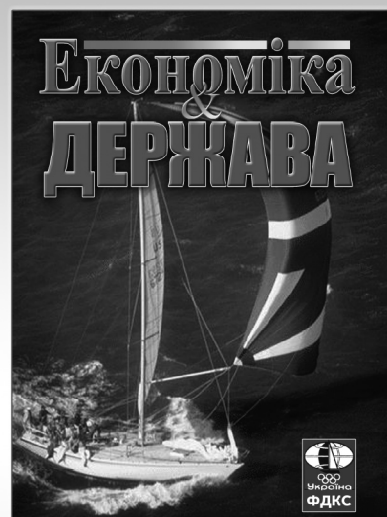
8. Rudik, N. (2020), "Potential of cooperation as a system of social and economic relations and the ways to realize it", *Agrosvit*, vol. 7, pp. 55—62.

9. Averchev, O. and Avercheva, N. (2020), "Directions of the efficiency improvement of land resources use on the farms", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 5, pp. 15—22. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.5.15

10. Verkhovna Rada of Ukraine (2020), The Law of Ukraine "About agricultural cooperation", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-20#Text> (Accessed 25 March 2021).

Стаття надійшла до редакції 05.05.2021 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

наукове фахове видання України

З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ

(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 338.43:005.334

Н. В. Кириченко,
к. е. н., доцент кафедри менеджменту та інформаційних технологій,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0003-1721-258X
Л. О. Алещенко,
асистент кафедри менеджменту та інформаційних технологій,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
ORCID 0000-0002-7119-2922

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.9—10.46

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ РИЗИК МЕНЕДЖМЕНТУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

N. Kyrychenko,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management
and Information Technologies, Kherson State Agrarian and Economic University
L. Aleschenko,
Assistant of the Department of Management and Information Technologies,
Kherson State Agrarian and Economic University

METHODICAL FUNDAMENTALS OF FORMATION OF THE RISK SYSTEM OF AGRICULTURAL ENTERPRISES MANAGEMENT

У статті досліджено складові ризику в аграрному секторі економіки країни, проведено аналіз параметрів бізнесу за видом економічної діяльності, запропоновано побудувати систему ризик менеджменту аграрного підприємства. Було запропоновано оригінальний підхід, за допомогою якого підприємство самостійно може здійснювати класифікацію власних ризиків, опираючись на відносно чіткі дефініції груп ризиків і специфіку діяльності. Основним елементом цього підходу є практичне розподілення ризиків за подальшими напрямом управління ними, тобто прив'язка класифікатора ризиків до власної системи управління ризиками.

У рамках запропонованої методики значну увагу приділено організаційним аспектам побудови системи ризик менеджменту аграрного підприємства, загалом організації структурного підрозділу з управління ризиками. Аналіз досвіду підприємств аграрного сектору показав гостру необхідність і важливість організації системи прийняття рішень всередині господарюючого суб'єкту на основі запропонованого п'яти етапного алгоритму побудови ефективної системи ризик менеджменту.

Specific features of the functioning of agricultural enterprises cause the presence of a significant number of risks, which in turn with a certain probability lead to the emergence of certain circumstances that negatively affect the activities and results of the industry. Thus, the first stage of risk assessment is to build a model of the market situation and determine its elements. In a risk situation, there are three main components: factors that affect the manifestation of risk, individual groups and types and consequences of risks.

In order for businesses to be able to quickly build the risk management process of their enterprise and organize the appropriate structural units to build a long-term risk management strategy in the study, we proposed to build a risk management system of the agricultural enterprise.

The proposed algorithm of integrated risk management contains five main stages:

1. Determining the feasibility of creating a risk management system (setting goals and objectives);
2. Identification of potential risks (information collection, classification and ranking of risks);
3. Risk assessment;
4. Selection and determination of methods of influence and coverage of risks;
5. Building a system for monitoring the effectiveness and adjusting policies and procedures based on monitoring results.

The article examines the components of risk in the agricultural sector of the economy, analyzes the parameters of business by type of economic activity, proposes to build a risk management system of an agricultural enterprise.

Thus, according to the results of research, an original approach was proposed, by which the company can independently classify its own risks, based on relatively clear definitions of risk groups and the specifics of the activity. The main element of this approach is the practical distribution of risks in the further direction of their management, in the binding of the risk classifier to its own risk management system.

Within the framework of the proposed methodology, considerable attention is paid to the organizational aspects of building a risk management system of an agricultural enterprise, the timeliness of the organization of the structural unit for risk management. Analysis of the experience of agricultural enterprises has shown the urgent need and importance of organizing a decision-making system within the business entity on the basis of the proposed five-step algorithm for building an effective risk management system.

Ключові слова: ризики аграрних підприємств, система ризик менеджменту, менеджмент, сільськогосподарське виробництво, ризик менеджмент.

Key words: risks of agrarian enterprises, risk management system, management, agricultural production, risk management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Специфічні особливості функціонування аграрних підприємств обумовлюють наявність значної кількості ризиків, які в свою чергу з визначеною вірогідністю ведуть до виникнення певних обставин що негативно впливають на діяльність і результати галузі. Таким чином, першим етапом оцінки ризиків є побудова моделі ринкової ситуації і визначення її елементів. У ситуації ризику можна виділити три основні складові: фактори, які впливають на прояв ризику, окремі групи та види і наслідки ризиків.

Для того щоб суб'єкти господарювання мали змогу оперативно вибудовувати процес управління ризиками свого підприємства та організовувати відповідні структурні підрозділи для побудови довгострокової стратегії управління ризиками в дослідженні нами запропоновано побудувати систему ризик менеджменту аграрного підприємства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням теоретичних і прикладних засад ризик менеджменту підприємств присвятили свої праці: М. Дем'яненко [1], В. Гросул [2], І. Єпіфанова [3], І. Макаренко [4], О. Терещенко [5], О. Андрушко [6], К. Цапко [7], Н. Бабіна [8] та інші.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження методичних основ формування системи ризик менеджменту аграрних підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Запропонована нами система ризик менеджменту аграрного підприємства представляє собою алгоритм дій по організації процесу

управління ризиками, що базується на чіткому представленні характеру ризиків, місці системи управління ризиками в загальній системі менеджменту підприємства, наборі доступного інструментарію для управління ризиками і розуміння специфіки агровиробництва під час розгляду питань управління ризиками.

Запропонований алгоритм комплексного управління ризиками містить п'ять основних етапів:

1. Визначення доцільності створення системи ризик менеджменту (встановлення мети та завдань).

2. Виявлення потенційних ризиків (збір інформації, класифікація і ранжування ризиків).

3. Оцінка ризиків.

4. Підбір і визначення методів впливу та покриття ризиків.

5. Побудова системи моніторингу ефективності та коригування політики і процедур за результатами моніторингу (рис. 1).

На першому етапі створення системи управління ризиками необхідно передусім визначити доцільність створення системи ризик менеджменту, з'ясувати найбільш придатний для підприємства вид системи (централізований, децентралізований, селективний або комплексний), сформувати бюджет на створення і використання системи ризик менеджменту та означити її користувачів. Ефективна реалізація першого етапу дасть змогу чітко сформулювати вимоги до кінцевого продукту системи, сконцентрувати увагу на найбільш критичних точках і цільовій орієнтації та зекономити ресурси.

Цілі та завдання управління ризиками можуть варіюватися в залежності від типу і спеціалізації підприємства, але мають бути визначені до того, як почнеться процес побудови системи.

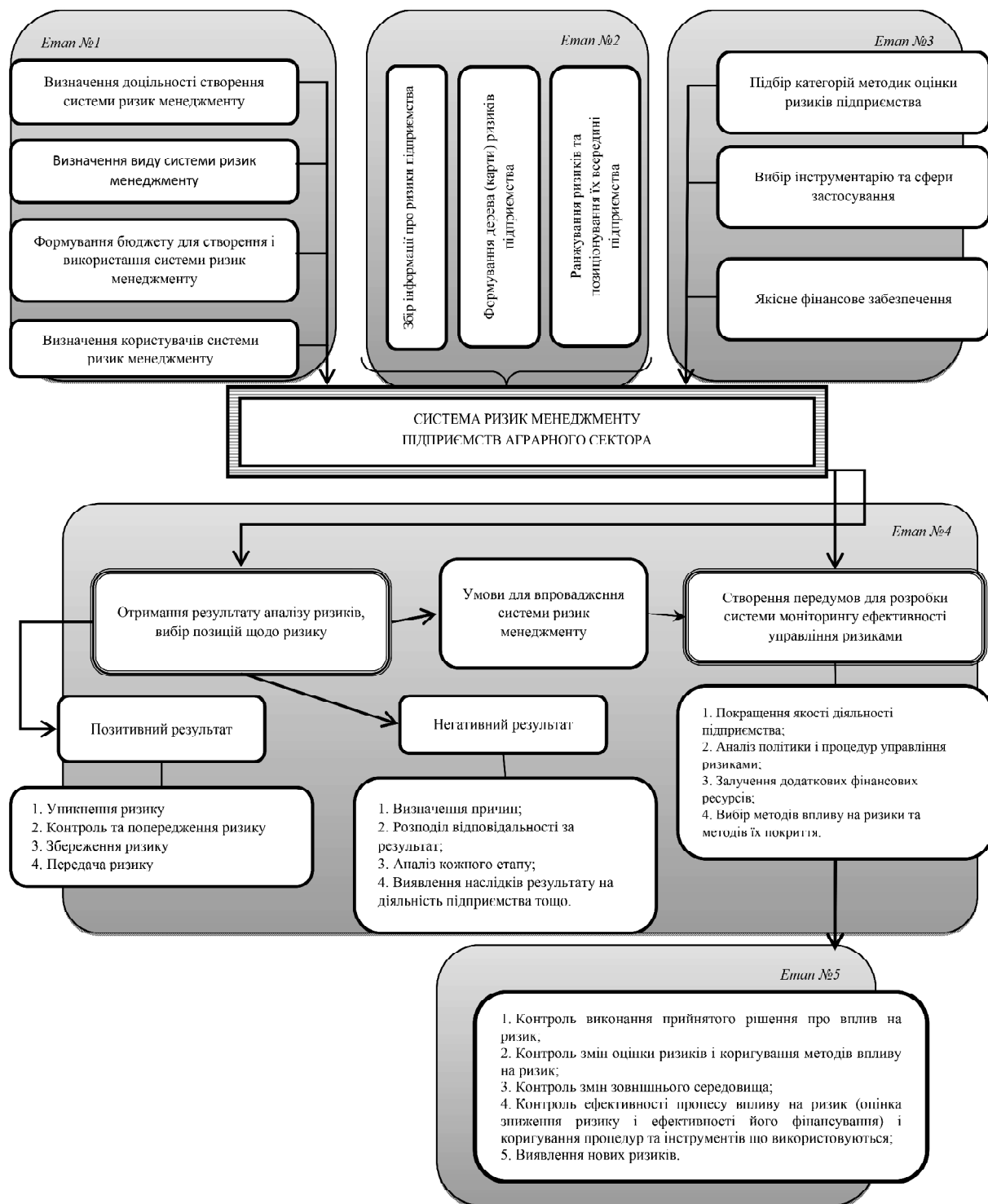

Рис. 1. Алгоритм побудови і функціонування системи ризик менеджменту аграрного підприємства

Джерело: складено авторами.

Виявлення потенційних ризиків є другим етапом загального алгоритму роботи з ризиками. Цей процес включає в себе: збір інформації про ризики підприємства; формування дерева (карти) ризиків підприємства; ранжування ризиків та позиціонування їх всередині підприємства тощо.

Так, згідно з результатами досліджень, нами було запропоновано оригінальний підхід, за допомогою якого підприємство самостійно може здійснювати класифікацію власних ризиків, опираючись на відносно чіткі дефініції груп ризиків і специфіку діяльності. Основним елементом цього підходу є практичне розподі-

Таблиця 1. Експертна оцінка ризиків підприємств аграрного сектору

Категорія ризиків	Наслідки	Оцінка ризику	% респондентів
1	2	3	4
Природно-кліматичні ризики: (агрометеорологічні події; гідрогеологічні надзвичайні події; захворювання тварин; хвороби та ураження рослин)	Негативний вплив на економічні результати діяльності підприємств аграрної сфери та зниження інвестиційної привабливості галузі; пошкодження, втрата майна в наслідок стихійного лиха; пошкодження, загибель посівів або тварин в результаті природних факторів або епідемій; вимушений простій чи перерва у виробничій діяльності внаслідок природних факторів і т.д.	Високий Помірний	74 26
Фінансові ризики: (кредитні ризики; інвестиційні ризики; податкові ризики; ризики планування; ризики ліквідності)	Негативний вплив на фінансове забезпечення підприємницьких структур; ризик втрати конкурентоздатності; зниження обсягів інвестицій в основні засоби та технології; недостатність коштів для покриття зобов'язань; помилки у веденні бухгалтерського та податкового обліку; невиконання бюджету по прибуткам; перебільшення поточних витрат над бюджетними тощо	Високий Помірний	80 20
Операційні ризики: (виробничі ризики; логістичні або транспортні ризики; екологічні ризики; ризики відповідальності; технологічні ризики)	Вимушений простій або перерва у виробничій діяльності внаслідок виробничих факторів; пошкодження або втрата можливості відновлення сільськогосподарської техніки; зростання витрат на виробництво продукції; збільшення собівартості одиниці продукції; нестійка урожайність сільськогосподарських культур; виробнича безпека та охорона праці; ризики пов'язані з модернізацією виробництва і впровадженням інновацій; пошкодження чи втрата при перевезенні вантажу; забруднення навколишнього середовища; зниження родючості ґрунтів; підвищення рівня відповідальності (фінансові санкції) тощо	Високий Помірний	82 18
Загальнопідприємницькі (Бізнес ризики): (стратегічні ризики; комерційні ризики; правові ризики; кадрові ризики; інформаційні ризики; політичні ризики)	Зниження рентабельності; поступовий захват долі ринку конкурентами; старіння процесів; нестача виробничих потужностей; стагнація галузі через відсутність висококваліфікованих кадрів; зменшення загальної чисельності сільського населення; зловживання посадовим становищем, розкрадання та шахрайство; втрата важливої інформації та суттєвих баз даних; недостатність інформаційного забезпечення прийняття рішень; негативні дії конкурентів і т.п.	Високий Помірний	77 23
Ринкові ризики: (ризики змін вартості агропродукції; ризики змін вартості на матеріали, паливо, сировину і т.д.; ризики змін вартості на тарифи; відсоткові ризики; валютні ризики)	Негативний вплив змін вартості продукції, матеріалів, тарифів на економічні та фінансові результати агропідприємств; збільшення відсоткових витрат по кредитним операціям з плаваючою процентною ставкою; довгострокове збільшення відсоткових ставок; підвищення операційних валютних ризиків тощо	Високий Помірний	71 29

Джерело: складено авторами.

лення ризиків за подальшими напрямом управління ними, тобто прив'язка класифікатора ризиків до власної системи управління ризиками.

Виходячи із запропонованого методу класифікації ризиків за групами, ми дійшли висновку, що для більш зручного їх виявлення і подолання аграрними підприємствами їх слід також узагальнити в окремі категорії, при цьому нами було здійснено опитування понад 115 респондентів із числа спеціалістів аграрного сектору, представників середнього і малого бізнесу, а також викладачів аграрного університету. В результаті анкетування за експертними оцінками, було виділено п'ять узагальнених категорій ризиків і їх наслідків (табл. 1).

За наведеними даними видно, що природно-кліматичні ризики та зв'язані з ними несприятливі природні фактори мають істотний вплив на результати підприємницької діяльності аграр-

ного сектору. Основними джерелами кліматичних ризиків є несприятливі агрометеорологічні обставини (засуха, заморозки, надмірні опади тощо), природні пожежі всіх видів, гідрологічні надзвичайні події (наводнення, підвищення рівня ґрунтових вод), інфекційні захворювання тварин і рослин. Стабільний вплив несприятливих природно-кліматичних факторів негативно впливає на виробничі та економічні результати діяльності підприємницьких структур аграрної сфери і позначається на інвестиційній привабливості галузі.

Фінансові ризики включають великий спектр ризиків (кредитні, податкові, ризики ліквідності та планування, інвестиційні тощо), дана категорія дуже значна для всіх галузей, особливо для аграрного сектору, такі ризики здебільшого чинять негативний вплив на фінансове забезпечення підприємницьких структур

і можуть сприяти втраті конкурентоздатності. Особливу увагу доцільно приділити інвестиційним ризикам, вони передбачають можливість погіршення фінансового положення підприємства через недостатні інвестиційні вкладення. Деякі аграрні підприємства мають дефіцит фінансових ресурсів, що в свою чергу впливає на можливості розвитку і удосконалення виробництва. Системне фінансування інвестиційного процесу повинно складатися в органічній єдності джерел фінансування інвестиційної діяльності та методів інвестування. До методів інвестування можна віднести: бюджетний, кредитний, самофінансування, а також комбінований. Основними джерелами фінансування для підприємств аграрного сектору є власні кошти, до яких ми можемо віднести нерозподілений прибуток, амортизаційні відрахування і кошти обласного і державного бюджетів. Залучаючи позиковий капітал, підприємства збільшують інвестиційні ризики. У ході реалізації інвестиційних проектів завжди можуть виникнути витрати або форс-мажорні обставини. Крім того, використовуючи позикові джерела фінансування, підприємство несе додаткові ризики, що пов'язані з обслуговуванням боргу, чим також збільшує інвестиційний ризик. Один із способів управління інвестиційними ризиками є грамотна оцінка найбільш ефективного способу нарощування основних засобів, при цьому необхідно оцінювати умови їх залучення і вартість пов'язану з цим фінансуванням. Необхідно порівняти чистий дисконтований дохід підприємства при різноманітних способах фінансування.

Операційні ризики являють собою ризики прямого чи опосередкованого збитку в результат неадекватних або не дієво побудованих виробничих процесів і систем, а також настання подій катастрофічного характеру, пов'язаних з основною виробничою діяльністю підприємства, тобто це ризики, пов'язані з виробничою діяльністю організації і її забезпечення. До основних операційних процесів аграрних підприємств нами були виділені:

1. Виробничий та технологічний процес (переробка і виробництво готової продукції, вирощування продукції рослинництва та тваринництва, обробіток ґрунту тощо).
2. Процес постачання сировини і матеріалів (забезпечення виробничого процесу).
3. Логістичні або транспортні процеси.
4. Процеси в плив на оточуюче середовище (внутрішнє і зовнішнє), включаючи відповідальність підприємств перед контрагентами та екологію.

В умовах нинішнього ринку величезну загрозу і водночас найбільші можливості складають загальнопідприємницькі або бізнес ризики. Вони пов'язані з веденням бізнесу. В залежності від специфіки підприємства склад даних ризиків може бути величезним. До основних негативних наслідків цієї категорії можна віднести: зниження рентабельності, поступовий захват долі ринку конкурентами, старіння процесів, нестача виробничих потужностей, стагнації галузі через низьку активність упровадження інновацій та відсутність висококваліфікованих кадрів, зловживання посадовим становищем, розкрадання і шахрайство, втрата важливої інформації та суттєвих баз даних, недостатність інформаційного забезпечення прийняття рішень й негативних дій конкурентів. Особливу увагу слід приділити в цій категорії стратегічним ризикам, які проявляються в діяльності підприємств і пов'язані з реалізацією стратегії. Стратегічні ризики можна поділити за типами: галузеві, технологічні, брендові, конкурентні, клієнтські, проектні, інноваційні тощо.

Особливу увагу опитані респонденти приділили ринковим ризикам, так як вважають, що вони мають істотний вплив на діяльність підприємств, оскільки несуть загрози пов'язані з коливанням ринкових факторів, таких як зміни вартості сировини або готової продукції, паливно-мастильних матеріалів, тарифів, несприятливих змін валютних курсів або відсоткових ставок тощо.

Третім етапом алгоритму побудови системи управління ризиками є їх оцінка. Проведення дослідження показало, що у сучасній економічній літературі існує досить великий спектр методик оцінки окремих ризиків, але здебільшого вони зорієнтовані як правило на діяльність фінансових установ. Зокрема, виділяють якісні та кількісні методи оцінки ризиків.

Якісний аналіз ризику вважається найскладнішим етапом оцінки, бо передбачає широке коло загальних питань за якими здійснюється знаходження джерел та причин ризику, виявлення та ідентифікація зон і видів ризику, визначення практичної користі й можливих негативних наслідків, які виникають у процесі реалізації робіт, процесів або проектів. Якісна оцінка, у більшості випадків, спрямована на процес виникнення ризиків, що потребує швидкого реагування. Така оцінка ризиків дозволяє визначити ступінь важливості ризику й обирати способи реагування на нього. Завдяки існуючій інформації, для різних категорій ризиків можна швидко і ефективно розставити пріоритети. Якісна оцінка ризику організації може

здійснюється за такими напрямками: за характером бізнесу; завдяки аналізу зовнішнього середовища; аналізу якості управління; характеру діяльності; стійкості роботи; стабільності фінансового стану підприємства тощо.

В основному якісний аналіз ризиків проводиться у два етапи, за якими:

1. Порівнюються очікувані позитивні результати та можливі негативні наслідки.

2. Визначається вплив прийнятих рішень на етапі розробки стратегії та з'ясовуються суб'єкти для яких буде вигідним виникнення того чи іншого ризику.

На практиці для якісної оцінки ризику найчастіше використовують експертні методи, що засновані на суб'єктивній оцінці очікуваних параметрів діяльності. Найпоширенішим методом є метод експертних оцінок, завдяки якому отримують необхідну інформацію щодо ризиків підприємства. Цей метод застосовують під час аналізу проблем, які не можливо формалізувати, через нестачу достовірної інформації, яка б дозволила використати більш точні та чіткі методи оцінювання рівня ризику.

Щодо кількісних методів, то вони передбачають оцінку ризику в абсолютному і відносному вираженні. В абсолютному вираженні ризик вимірюють частотою чи розмірами можливих збитків у грошовому еквіваленті. До найбільш універсальних і розповсюджених кількісних методів аналізу ризиків відносять: метод експертних оцінок, метод аналогій, метод дерева рішень, статистичний, аналітичний, рейтинговий методи тощо. Як правило, на практиці, використовують одразу кілька методів оцінки ризику для вибору найбільш оптимального та прийнятного варіанту.

Умовно всі методики, що частіш за все використовуються можна об'єднати в три категорії:

1. Статистичні — базуються на аналізі статистичних даних з використанням економікоматематичного моделювання, математичної статистики і теорії ймовірності. Характеризуються високою точністю розрахунків, можливістю змодельовати різні сценарії, але передбачають значні витрати на отримання інформації і проведення аналізу. А також є ймовірність виникнення ризику при визначенні адекватності обраної моделі. На практиці частіш за все використовують під час аналізу ринкових та інвестиційних ризиків.

2. Аналітичні — базуються на зборі та об'єктивному аналізі інформації й прийняті рішення, виходячи з комплексного аналізу як кількісних, так і якісних показників. Характеризуються

можливістю індивідуального набору показників для аналізу, використовуються досить широко, дозволяють досягати об'єктивної оцінки при не високій вартості, але через певний суб'єктивізм оцінок, не завжди можна вимірювати деякі показники. Досить часто використовуються дані методи при аналізі кредитних, операційних та інвестиційних ризиків.

3. Експертні — засновані на суб'єктивному аналізі кількісних характеристик з використанням методологій ранжування і порівняння оцінок. Відрізняються досить низькою вартістю і швидкістю отримання результатів, не вимагають збору величезної кількості інформації. Такі методи все ж мають ряд недоліків, бо сильно залежні від людського фактору (професійної компетентності експерта) і важкості отримання та прорахунку фінансового ризику. Використовуються при ризик аудиті виробничих ризиків, при складанні карти ризиків і виділенні пріоритетів.

Вибір методики, інструментарію та сфери застосування, визначається задачами, які стоять перед експертом, що здійснює перевірку загальної стратегії управління ризиками, а також планує бюджет на інфраструктуру управління ризиками.

На четвертому етапі, запропонованого нами алгоритму системи ризик менеджменту аграрного підприємства, передбачається здійснювати вибір методу покриття ризиків або впливу на них і створення передумов для розробки системи моніторингу ефективності управління ризиками. Попри наявність великої кількості методів впливу на ризики і інструментів, які при цьому можна використовувати, слід виділити чотири основних рішення в цій області. В рамках цих рішень можливі варіації по вибору інструментів, ступені впливу тощо, але принципово, під час аналізу ризиків менеджер повинен здійснити першочерговий вибір саме із запропонованих позицій.

1. Уникнення ризику — відмова від тих чи інших дій або прийняття рішень, що характеризуються високим ступенем ризику.

2. Контроль та попередження ризику — утримання ризику при активному впливі на нього зі сторони підприємства, що направлене на зниження ймовірності настання ризикового стану або зниження потенційного збитку від настання ризику.

3. Збереження ризику — використовується у випадках, коли рівень ризику знаходиться на прийнятному рівні, а вплив на нього не можливий або економічно не вигідний.

4. Передача ризику — передбачає передачу ризику третім особам у випадках коли

вплив на нього не можливий або економічно не вигідний, а рівень ризику перевищує допустимий рівень. Передача ризику частіш за все здійснюється при страхуванні, а також за допомогою фінансових ринків у випадках хеджування, або шляхом контрактних домовленостей.

П'ятий завершальний етап процесу управління ризиками, являє собою побудову системи моніторингу ефективності управління і коригування політики та процедур за результатами моніторингу. Основними цілями цього етапу є здійснення контролю за виконанням прийнятого рішення про вплив на ризик; контроль змін оцінки ризиків і коригування методів впливу на ризик; контроль змін зовнішнього середовища; контроль ефективності процесу впливу на ризик (оцінка зниження ризику і ефективності його фінансування) і коригування процедур та інструментів, що використовуються; виявлення нових ризиків.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У рамках запропонованої методики нами велику увагу приділено організаційним аспектам побудови системи ризик менеджменту аграрного підприємства, вчасності організації структурного підрозділу по управлінню ризиками. Аналіз досвіду підприємств аграрного сектору показав гостру необхідність і важливість організації системи прийняття рішень всередині господарюючого суб'єкту на основі запропонованого п'яти етапного алгоритму побудови ефективної системи ризик менеджменту.

Література:

1. Дем'яненко М.Я. Фінансова криза в аграрному секторі АПК. Економічні науки. Серія Облік і фінанси. 2010. № 7 (1). С. 408—414.
2. Гросул В.А. Механізм управління антикризовою стійкістю підприємства на основі методології когнітивного моделювання. Economic efficiency of business in the conditions of unstable economy: Collective monograph. — Aspekt Publishing, Taunton, MA, United States of America, 2015. — P. 37—45.
3. Єпіфанова І.Ю. Сутність антикризового управління підприємства. Економіка та суспільство. 2016. № 2. С. 265—269.
4. Макаренко І.О. Алгоритм антикризового управління підприємством. Актуальні проблеми економіки. 2005. № 3. С. 104—109.
5. Терещенко О.О. Інститут фінансового контролінгу — інноваційна платформа для кор-

поративних фінансів і контролінгу. Бухгалтерський облік і аудит. 2014. № 5. С. 52—53.

6. Андрушко О.Б. Аналіз моделей діагностики кризового стану та загрози банкрутства підприємства. Вісник Національного університету "Львівська політехніка": Збірник наук. Праць Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. № 547. 2005. С. 9—21.

7. Цапко К.О. Дослідження наукових підходів до визначення та оцінки кризового стану підприємства. Управління розвитком. № 2. 2012. С. 173—176.

8. Бабіна Н.О. Антикризовий фінансовий контролінг як фактор забезпечення економічної безпеки підприємства. Ефективна економіка: електронне наукове фахове видання. № 5. 2014. URL: www.economy.nayka.com.ua

References:

1. Davydova, Yu.Yu. (2016), "Problems of anti-crisis management of the enterprise", *Simvol nauki*, vol. 2, pp. 91—93.
 2. Epifanova, I.Y. and Oranskaya, N.O. (2016), "The essence of crisis management of the enterprise", *Ekonomika i suspil'stvo*, vol. 2, pp. 265—269.
 3. Kamneva, A.V. (2014), "Research of existing tools and models of crisis management at the enterprise", *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy mashynobudivnoi haluzi*, vol. 4, pp. 15—27.
 4. Knaus, R.R. (2016), "The essence and principles of crisis management", *Novoe slovo v nauke: perspektyvy razvytyia*, vol. 4-2, pp. 112—115.
 5. Kryvda, O.V. Kirichenko, S.O. and Dubnets, V.P. (2019), "Conceptual principles of strategic management of foreign economic activity of the enterprise", *Efektivna ekonomika*, vol. 5, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7078> (Accessed 27 May 2020).
 6. Kuznetsova, E.S. (2012), "The essence of crisis management and the principles of its implementation", *Efektivna ekonomika*, vol. 10, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1488> (Accessed 14 January 2021).
 7. Tulchynska, S.O. Solosich, O.S. and Tulchynsky, R.V. (2020), "Research of directions of minimization of influence of risk factors on activity of the municipal enterprises of social sphere of Kiev on an example of the municipal enterprise "Ray", *Ahrosvit*, vol. 5, pp. 25—30.
 8. Tulchynska, S.O. and Chorniy, B.P. (2016), "Diagnosis of the main components of the strategic potential of electricity distribution companies", *Ekonomichnyj visnyk NTUU "KPI"*, vol. 13, pp. 85—93.
- Стаття надійшла до редакції 05.05.2021 р.*

УДК 331.5

Ю. М. Заволока,

к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин та адміністрування,
Кременчуцький інститут ВНЗ "Університет імені Альфреда Нобеля", м. Кременчук
ORCID ID: 0000-0002-3616-1725

А. В. Івко,

старший викладач кафедри міжнародних економічних відносин та адміністрування,
Кременчуцький інститут ВНЗ "Університет імені Альфреда Нобеля", м. Кременчук
ORCID ID: 0000-0002-4083-3678

М. В. Сідненко,

старший викладач кафедри міжнародних економічних відносин та адміністрування,
Кременчуцький інститут ВНЗ "Університет імені Альфреда Нобеля", м. Кременчук
ORCID ID: 0000-0003-3280-8496

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.9—10.53

ВПЛИВ РЕЦЕСІЇ, ВИКЛИКАНОЇ ПАНДЕМІЄЮ COVID-19, НА СТАН БЕЗРОБІТТЯ ТА РИНОК ПРАЦІ

Yu. Zavaloka,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International
Economic Relations and Administration, Kremenchuk Institute of Alfred Nobel University, Kremenchuk

A. Ivko,

Senior Lecturer of the Department of International Economic Relations and Administration,
Kremenchuk Institute of Alfred Nobel University, Kremenchuk

M. Sidnenko,

Senior Lecturer of the Department of International Economic Relations and Administration,
Kremenchuk Institute of Alfred Nobel University, Kremenchuk

THE INFLUENCE OF RECESSION CAUSED BY THE COVID-19 PANDEMIC ON UNEMPLOYMENT AND LABOUR MARKET

Спалах COVID-19 став безпрецедентним шоком для багатьох країн світу, при чому не тільки для тих, що розвиваються, але й для розвинених. Економічні наслідки пандемії величезні і можуть стати ще більш значними в майбутньому, бо призвели до істотних змін на ринку праці не тільки по відношенню до зайнятості найманих працівників, а й в області стійкості функціонування самих роботодавців.

У статті проведено аналіз впливу економічної кризи, спровокованої пандемією, на ринок праці та розглянуто поточну ситуацію на ринку праці, що дозволяє виявити:

- динаміку і структуру безробіття;
- наявність негативних тенденцій (зниження заробітної плати й скорочення зайнятості);
- найбільш важливі адаптаційні механізми, що забезпечують стійкість попиту на робочу силу в умовах пандемії.

Significant changes in the labour market in the context of a new coronavirus infection spread have affected most countries in the world economy and led to the mass closure of enterprises around the globe and the cessation of most production.

The traditional labor market has changed, demand for labour by many professions has fallen sharply, the number of unemployed people has increased, while the society needs health workers and volunteers to provide social services to vulnerable groups.

The labour market is a kind of an indicator reflecting the economy quality. The price of labour resources is directly dependent on the efficiency of all production, commercial, financial and economic processes functioning, as, on the one

hand, it determines the level of the working population welfare and purchasing power, and on the other hand — characterizes the level of economic efficiency of any business activity.

Although it is too early to make final conclusions, it has already become obvious that the consequences of the COVID-19 pandemic on the labour markets are very far-reaching and in different ways affect many, and possibly most, people. The current situation has led to a sharp increase in the workload and working hours, as well as to the change of organization forms and working conditions in certain industries and areas of activity, while in some other sectors recruitment has been suspended. The closure of many enterprises, as well as the mass layoffs were the first negative results of isolation resulting in an outbreak of a pandemic.

The most affected are those whose work can not be done remotely, for example, service workers (beauty salons, hairdressers, cleaning companies, etc.), airline companies and so on. This group also includes workers whose activities are not of strategic importance to the economy.

Thus, it can be noted that unemployment is growing faster among the most vulnerable groups — in particular, people with informal employment or business, women with family responsibilities, migrant workers, manual workers and those whose professions and industries have suffered the most.

In this regard, it can be concluded that after the COVID-19 pandemic, the labour market, as well as the economic space, will undergo considerable alterations and will no longer be in its former "pre-crisis" state. And those socio-economic macro- and micro-processes that are observed in the society today will lead to essential changes in the labor market, for which we must be morally and economically prepared.

Ключові слова: безробіття, ринок праці, рецесія, робоча сила, зайнятість, роботодавці, економічний простір.

Key words: unemployment, labour market, recession, labour force, employment, employers, economic space.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасному суспільстві проблема безробіття не є новою, завжди існував певний відсоток працівників, які стають тимчасово безробітними в перервах між роботою, оскільки роботодавці шукають відповідних працівників, а працівники шукають кращу роботу. Але у ситуації, яка склалася сьогодні, безробіття неминуче та є однією з найбільш значущих проблем не тільки в країнах, що розвиваються, а й у розвинених країнах, бо призводить до масової бідності, до зниження заробітної плати, загрожує соціальній та політичній стабільності.

Зі слів генерального секретаря ООН Антоніу Гутерріш на форумі Нобелівської премії миру, ми стоїмо перед обличчям найсильнішої глобальної рецесії за вісім десятиліть. Соціально-економічні наслідки пандемії коронавірусу величезні й продовжують множитися, світ може зіткнутися з найбільшим економічним спадом за останні 80 років [1].

Пандемія COVID-19 вплинула на всі рівні соціального-економічного життя у планетарному масштабі та поставила перед наукою та практикою низку якісно нових викликів та завдань.

Зокрема, значний вплив пандемія спричинила на рівень безробіття, як в окремих країнах, так і в глобальному вимірі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження впливу рецесійних процесів, викликаних пандемією COVID-19, на основні показники соціально-економічного розвитку проводились та проводяться низкою науковців: Aysegul Sahin, Murat Tasci and Jin Yan [2], Nicolas Petrosky-Nadeau and Robert G. Valletta [3], Muneeb Ahmad, Yousaf Ali Khan, Chonghui Jiang, Syed Jawad Haider Kazmi, Syed Zaheer Abbas [4], A. Bowen Garrett and Anuj Gangopadhyaya [5], А. Лавриненко, В. П'ята і О. Ахметов [6], І.В. Заюков, О.В. Кобилянський [7], Л.Л. Шамілева, О.О. Хандій [8], В.І. Кифяк, Н.В. Лесько [9] тощо.

На думку Дядика Т.В. та Писаренко С.В.: "Безробіття — складне соціально-економічне явище. І хоча можна знайти певні позитивні моменти безробіття (конкуренція, що змушує роботодавців збільшувати зарплату та покращувати умови праці у боротьбі за кращих працівників, а найманих працівників — підвищувати свої особистісні та професійні характеристики у боротьбі за кращі робочі місця), у більшій мірі безробіття має негативний вплив на всі сторони життя суспільства — економіку, політику, соціально-трудова відносини. ... Безробіття поглиблює і так загострене почуття несправедливої диференціації доходів насе-

Рис. 1. Динаміка рівня безробіття у світі за даними Міжнародної організації праці, % від загальної робочої сили

Джерело: сформовано колективом авторів на платформі обробки публічних даних Всесвітнього Банку [12].

лення в нашій країні, соціального розшарування, є причиною зростання алкоголізму, наркоманії, розлучень, злочинності, самогубств. Крім того, меганегативним наслідком та головною "ціною" зростання безробіття для держави є вагоме скорочення потенційного внутрішнього продукту і національного доходу" [10, с. 35].

Крім того, актуальність дослідження підтверджується перманентними звітами, дослідженнями, моніторингами та іншими матеріалами Міжнародної організації праці при ООН (далі — МОП) [11].

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідити вплив пандемії COVID-19 на всесвітню ситуацію на ринку праці та динаміку розвитку процесів у сфері трудових взаємин на найближчу перспективу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Пандемія коронавірусу завдала більш ніж відчутного удару по економіці всіх країн світу та радикально змінила всесвітній ринок праці. Цілі галузі залишилися поза грою, сотні тисяч підприємств закрилися повністю або частково.

Згідно з даними МОП, глобальний дохід від робочої сили (до врахування заходів підтримки доходів) у 2020 році, за оцінками, зменшився на 8,3 відсотка, що становить 3,7 трлн дол., а загальний робочий час у четвертому кварталі

скоротився на 4,6 відсотка, що еквівалентно 130 мільйонам штатних робочих місць [11].

На рисунку 1 представлено рівень безробіття в світі, який у 2020 році значно зріс у порівнянні з попередніми роками і склав 6,471 % від загальної чисельності робочої сили, й дана тенденція зберігається.

Для більш точного інтерпретування результатів аналізу статистичних даних Міжнародної організації праці необхідно враховувати особливості методології оцінки зайнятості цією організацією у питаннях дослідження безробіття, а саме: стандартне визначення безробітних — це особи, які не мають роботи, шукають роботу та готові приступити до роботи в даний час, включаючи людей, які втратили роботу або добровільно кинули роботу. Особи, що не шукали роботу, але мають домовленості про майбутню роботу, також вважаються безробітними. В основі цього показника лежить робоча сила або економічно активна частина населення, а не загальна чисельність населення. Цей ряд є частиною оцінок МОП і узгоджений для забезпечення порівняльності по країнах і в часі з урахуванням відмінностей в джерелах даних, колі охоплення, методології та інших факторів, специфічних для країни. Оцінки засновані в основному на репрезентативних національному рівні обстеженнях робочої сили, при цьому інші джерела (перепису населення та оцін-

Таблиця 1. Країни з найбільшим приростом безробіття у 2020 році у порівнянні з 2019 роком, ранжовані у порядку зменшення приросту безробіття, %

№	Країна (в дужках – на англійській мові)	Показник безробіття у % на:		Зміна рівня безробіття за 2020-2019 роки, %
		2019 рік	2020 рік	
1	Коста Ріка (Costa Rica)	11,49	17,08	+5,59
2	Панама (Panama)	4,74	10,23	+5,49
3	Колумбія (Colombia)	9,96	15,44	+5,48
4	Сполучені Штати Америки (United States)	3,67	8,31	+4,64
5	Кувейт (Kuwait)	2,41	6,79	+4,38
6	Багамські острови (Bahamas)	10,11	14,41	+4,30
7	Чилі (Chile)	7,29	11,51	+4,22
8	Гондурас (Honduras)	5,57	9,39	+3,82
9	Канада (Canada)	5,66	9,48	+3,82
10	Американські Віргінські Острови (U.S. Virgin Islands)	8,09	11,84	+3,75

Джерело: сформовано колективом авторів на підставі публічних даних Всесвітнього Банку [13].

ки, представлені на національному рівні) використовуються тільки при відсутності даних обстежень.

Аналізуючи дані рисунка 1, доходимо висновку, що рівень безробіття у світі у 2020 році досяг найвищого рівня за останні 20 років та навіть перевищив рівні 2009 року, коли спостерігалася відлуння світової фінансово-економічної кризи 2008 року, та кризи 2001—2003 років (так званої бульбашки доткомів). Це є свідченням того, що на відміну від світової фінансової кризи, криза COVID-19 вплинула на ринки праці у всьому світі, що призвело до більшої втрати робочих місць та зростання безробіття скрізь, включаючи країни з низьким та середнім рівнем доходу, які не зазнали такого сильного удару під час попередніх криз.

Також було проведено дослідження зміни темпів приросту рівня безробіття країн світу у 2020 році у порівнянні з 2019 роком. У таблиці 1 наведені країни з найбільшим приростом безробіття, які ранжовані у порядку зменшення приросту безробіття у %.

Крім того, було досліджено країни з найнижчим приростом безробіття у світі протягом 2019—2020 років (табл. 2).

Дані таблиць 1 та 2, як це не парадоксально, демонструють, що низький рівень безробіття може приховувати значну бідність в країні, в той час як високий рівень безробіття може мати місце в країнах з високим рівнем економічного розвитку і низьким рівнем бідності. У країнах без безробіття та, відповідно, без соціальних допомог, люди заробляють собі на життя незахищеною працею. У країнах з добре розвинутою мережею соціального захисту працівники можуть дозволити собі чекати підходящої або бажаної роботи. Але високе і стійке безробіття вказує на серйозну неефективність розподілу ресурсів.

Сучасна криза, яка викликана коронавірусною інфекцією, спричинила величезні збої на ринку праці та завдала значних втрат, перш за все малому бізнесу. Малі підприємства, зазвичай, створюють значно більшу кількість робочих місць, але при цьому їх частка у ВВП значно менша. Саме така ситуація й спостері-

Таблиця 2. Країни з найменшим приростом безробіття у 2020 році у порівнянні з 2019 роком, ранжовані у порядку зменшення безробіття, %

№	Країна (в дужках – на англійській мові)	Показник безробіття у % на:		Зміна рівня безробіття за 2020-2019 роки, %
		2019 рік	2020 рік	
1	Сербія (Serbia)	10,40	9,08	-1,32
2	Монголія (Mongolia)	5,31	4,33	-0,98
3	Італія (Italy)	9,95	9,31	-0,64
4	Бурунді (Burundi)	1,42	0,80	-0,62
5	Греція (Greece)	17,31	16,85	-0,46
6	Молдова (Moldova)	5,10	4,71	-0,39
7	Іран (Iran, Islamic Rep.)	11,14	10,96	-0,18
8	Кіпр (Cyprus)	7,07	7,21	+0,14
9	Камбоджа (Cambodia)	0,13	0,31	+0,18
10	Франція (France)	8,44	8,62	+0,18

Джерело: сформовано колективом авторів на підставі публічних даних Всесвітнього Банку [13].

гається у реаліях сьогодення: скорочення рівня ВВП виявляється незначним, але рівень безробіття суттєвим — це і є однією з важливих проблем, наслідки якої будуть супроводжувати нас ще не один рік.

За даними МВФ на початок 2021 року майже 15 % всієї робочої сили в 35 країнах (приблизно 97,3 млн осіб) перебуває під високим ризиком звільнення або скорочення, за прогнозами Міжнародної організації праці ризик безробіття зросте майже для 1 мільярда працездатного населення планети [11; 14].

Найважче пандемія позначилася на окремих галузях:

- Туризм вже фактично зупинився й найближчі перспективи цієї галузі туманні.

- Майже в такому ж стані організатори дозвілля, спортивні та розважальні установи.

- У разі зменшилися обсяги міжнародних пасажирських перевезень.

- Постраждала роздрібна продаж непродовольчих товарів й послуг.

Також пандемія розділила працівників на три категорії:

- життєво необхідний для організацій персонал, який працює на місцях (співробітники, зайняті в доставці, медпрацівники, працівники продовольчих магазинів, сільськогосподарські працівники);

- віддалені працівники, які можуть працювати дистанційно і, ймовірно, збережуть свої робочі місця;

- працівники, звільнені тимчасово або остаточно — в основному з секторів, які найбільше постраждали від кризи.

Всі ці категорії працівників вже сьогодні стикаються зі зміною методів роботи і потребують додаткового навчання: персонал, який працює на місцях, повинен піклуватися про свою фізичну безпеку, ті працівники, які працюють віддалено, повинні навчитися працювати он-лайн та, можливо, замислитися про свою перекваліфікацію.

Особливо жорстко пандемія COVID-19 вплинула на тих, кому ще тільки належить прокласти свою професійну дорогу — це студенти, яким ще до пандемії вдалося домовитися про працевлаштування або проходження практики, тепер вони залишилися не при справах. Деяким відразу оголосили про відмову, плани по найму інших відтермінувалися на невизначений час. Врешті-решт, більшість студентів вважають, що організація навчального процесу з використанням дистанційних форм навчання негативно вплинула на якість їх освіти, що також ускладнить їх працевлаштування в майбутньому.

Отже, криза COVID-19 посилила відключення молоді від ринку праці, висвітливши надто реальний ризик втраченого покоління, тим самим підриваючи перспективи на майбутнє.

Значні зміни на ринку праці спостерігаються й серед жінок та чоловіків. В усьому світі та в усіх регіонах жінки постраждали від втрати робочої сили більшою мірою, ніж чоловіки. На глобальному рівні втрата зайнятості для жінок становить 5 % у 2020 році проти 3,9 % для чоловіків [11].

Аналізуючи ці ж показники в абсолютних цифрах та зважаючи на стійкий гендерний розрив у рівнях участі в робочій силі, втрати для чоловіків більш значущі (80 мільйонів), у порівнянні з жінками (64 мільйони), але жінки частіше стають економічно неактивними, тобто випадають із числа робочої сили [11].

Проте нинішня криза внесла й позитивні зміни на ринок праці. До списку найбільш затребуваних професій, не надпрестижних у довірусну епоху, попали ті скромні професії, що мають відношення до забезпечення громадян продуктами харчування та всім іншим, необхідним для життя.

Також завдяки поширенню віддалених форм зайнятості, набули розвитку нові технології організації бізнес-процесів. До того ж криза стимулювала багато компаній до використання нових цифрових і управлінських технологій в області комунікації, захисту даних, організації роботи.

Згідно з доповіддю Future of Jobs 2020 ("Майбутнє робочих місць 2020") на Всесвітньому економічному форумі (ВЕФ), який відбувся у 2020 році, до 2025 року нові технології знищать 85 млн робочих місць і створять замість них 97 млн нових. Але нові робочі місця будуть з'являтися значно повільніше, ніж очікувалося раніше, а старі почнуть зникати, навпаки, швидше [15].

Близько 76,9 % компаній по всьому світу уже зараз готові залишити своїх співробітників на віддаленому режимі роботи, 73,1 % збираються прискорити цифровізацію бізнес-процесів, 57,7 % прискорюють автоматизацію, а 38,5 % прискорять організаційну трансформацію. Попри це, більшість керівників сумніваються, що перехід на дистанційну роботу здатний підвищити продуктивність праці та прогнозують, що нинішній спосіб роботи негативно вплине на її продуктивність [15].

За даними опитування керівників вищої ланки, відповідальних за кадрову політику, стратегію та інновації в компаніях, які працюють у провідних країнах світу та різноманітних галу-

зях економіки й соціальної сфери, в період підйому світової економіки після пандемії COVID-19 очікується, що серед найбільш затребуваних будуть фахівці з аналізу даних, зі штучного інтелекту й машинного навчання, з цифрового маркетингу й стратегії та з автоматизації. А попит на фахівців з введення даних, секретарів, бухгалтерів, заводських робітників, адміністраторів, механіків, навпаки, буде зменшуватися. Крім того, у найближчі п'ять років майже 40 % працюючих доведеться пройти перекваліфікацію, а більше 70 % — придбати нові навички, як-от: критичне мислення, вміння аналізувати і знаходити комплексне рішення проблем, навички самоврядування та активного навчання, стресостійкість та гнучкість [15].

Також, на думку експертів ВЕФ, пандемія COVID-19 вперше після кризи 2008—2009 рр. значно посилила нерівність на ринку праці та зупинила зростання зайнятості й прискорила розвиток четвертої промислової революції й загальну цифровізацію.

ВИСНОВКИ

У зв'язку з вище зазначеним можна зробити висновки, що світ вступив у 2021 рік, стикаючись з безпрецедентною кризою робочих місць, доходів та підвищеним рівнем невизначеності. Хоча є сподівання, що найближчим часом відбудеться потужне економічне відновлення із впровадженням вакцинації проти COVID-19, але існує й ризик нерівномірного відновлення, що призведе до негативних наслідків у найближчі роки.

Але зважаючи на те, що на сьогодні неможливо спрогнозувати, коли саме закінчиться ця епідемія та які наслідки вона спричинить, передбачити й прорахувати істинний масштаб економічних наслідків як для ринку праці, так і для всієї економіки не можливо. Ймовірно, що велика кількість робочих місць пропаде, а безробіття в найближчі кілька років стане вищим. І це може стати основною проблемою наслідків пандемії.

Тому всій світовій спільноті необхідно зосередитися на підтримці відновлення економік, передусім, звертаючи увагу на зайнятість, доходи, права працівників та соціальний діалог, орієнтований на людиновідновлення.

Література:

1. Nobel Peace Prize Forum 2020. International Cooperation after COVID-19: Multilateralism and Global Governance in the Wake of the Corona Pandemic. [Online]. URL: [https://www.nobelpeaceprize.org/Nobel-Peace-Prize-](https://www.nobelpeaceprize.org/Nobel-Peace-Prize-Forum-International-Cooperation-after-COVID-19)

[Forum-International-Cooperation-after-COVID-19](https://www.nobelpeaceprize.org/Nobel-Peace-Prize-Forum-International-Cooperation-after-COVID-19) (дата звернення 01 квітня 2021 року).

2. Aysegul Sahin, Murat Tasci, and Jin Yan. The Unemployment Cost of COVID-19: How High and How Long? Economic commentary. Number 2020-09. May 7, 2020. DOI: 10.26509/frbc-ec-202009. URL: <https://www.clevelandfed.org/en/newsroom-and-events/publications/economic-commentary/2020-economic-commentaries/ec-202009-unemployment-costs-of-covid.aspx> (дата звернення 02 квітня 2021 року).

3. Nicolas Petrosky-Nadeau & Robert G. Valletta. An Unemployment Crisis after the Onset of COVID-19. FRBSF Economic Letter, Federal Reserve Bank of San Francisco, vol. 2020 (12), p. 1—5.

4. Ahmad M., Khan Y.A., Jiang C., Kazmi S.J.H., Abbas S.Z. The impact of COVID-19 on unemployment rate: An intelligent based unemployment rate prediction in selected countries of Europe. Int J Fin Econ. 2021; 1—16. [Online]. URL: <https://doi.org/10.1002/ijfe.2434> (дата звернення 02 квітня 2021 року).

5. Garrett A. Bowen and Gangopadhyaya, Anuj. How the COVID-19 Recession Could Affect Health Insurance Coverage (May 4, 2020). [Online]. URL: <https://ssrn.com/abstract=3598558> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3598558> (дата звернення 02 квітня 2021 року).

6. Лавриненко А., П'ята В., Ахметов О. Вплив пандемії COVID-19 на ринок праці України. Збірник наукових праць ЛОГОС. Жовтень. 2020. Вип. 1. С. 43—44. DOI: 10.36074/09.10.2020.v1.11.

7. Заюков І.В., Кобилянський О.В. Сучасні світові та вітчизняні тенденції зайнятості з урахуванням впливу COVID-19. Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2020. № 5. С. 17—25.

8. Шамілева А.А., Хандій О.О. Оцінка впливу фінансово-економічної кризи та пандемії COVID-19 на національний ринок праці. Економічний вісник Донбасу. 2020. № 3 (61). С. 177—182. DOI: 10.12958/1817-3772-2020-3(61)-177-182.

9. Кифяк В.І., Лесько Н.В. Соціально-економічний аналіз безробіття в Україні. Економіка та держава. 2019. № 1. С. 100—103. DOI: 10.32702/2306-6806.2019.1.100.

10. Дядик Т.В., Писаренко С.В. Стан зайнятості та безробіття в Україні. Агросвіт. 2017. № 8. С. 35—41.

11. International Labour Organization. COVID-19 and the world of work. Seventh edition. 25 January 2021. [Online]. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_767028.pdf (дата звернення 01 квітня 2021 року).

12. The World Bank. Unemployment, total (% of total labor force). Public Data. [Online]. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?end=2020&start=2000&view=chart> (дата звернення 01 квітня 2021 року).

13. The World Bank. Unemployment, total (% of total labor force). Public Data. [Online]. URL: <https://api.worldbank.org/v2/en/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?downloadformat=excel> (дата звернення 15 квітня 2021 року).

14. Mariya Brussevich, Era Dabla-Norris, Salma Khalid. Who will Bear the Brunt of Lockdown Policies? Evidence from Tele-workability Measures Across Countries. International Monetary Fund. June 12, 2020. [Online]. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2020/06/12/Who-will-Bear-the-Brunt-of-Lockdown-Policies-Evidence-from-Tele-workability-Measures-Across-49479> (дата звернення 15 квітня 2021 року).

15. The Future of Jobs. Report: World Economic Forum Platform for Shaping the Future of the New Economy and Society. October, 2020. [Online]. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf (дата звернення 15 квітня 2021 року).

References:

1. Nobel Peace Prize Forum (2020), "International Cooperation after COVID-19: Multilateralism and Global Governance in the Wake of the Corona Pandemic", available at: <https://www.nobelpeaceprize.org/Nobel-Peace-Prize-Forum-International-Cooperation-after-COVID-19> (Accessed 01 April 2021).

2. Sahin, A. Tasci, M. and Yan, J. (2020), "The Unemployment Cost of COVID-19: How High and How Long?", Economic commentary, vol. 2020-09, available at: <https://www.clevelandfed.org/en/newsroom-and-events/publications/economic-commentary/2020-economic-commentaries/ec-202009-unemployment-costs-of-covid.aspx> (Accessed 02 April 2021). DOI: 10.26509/frbc-ec-202009

3. Nicolas Petrosky-Nadeau and Robert. G. Valletta. (2020), "An Unemployment Crisis after the Onset of COVID-19", FRBSF Economic Letter, Federal Reserve Bank of San Francisco, vol. 12, pages 1—5, May.

4. Ahmad, M. Khan, YA. Jiang, C. Kazmi, SJH. and Abbas, SZ. (2021), "The impact of COVID-19 on unemployment rate: An intelligent based unemployment rate prediction in selected countries of Europe", available at: <https://doi.org/10.1002/ijfe.2434> (Accessed 02 April 2021)

5. Garrett, A. Bowen and Gangopadhyaya, Anuj. (2020), "How the COVID-19 Recession Could Affect Health Insurance Coverage",

available at: <https://ssrn.com/abstract=3598558> (Accessed 02 April 2021). <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3598558>

6. Lavrynenko, L. Piata, V. and Akhmetov O. (2020), "The impact of the COVID-19 pandemic on the labor market of Ukraine", Zbirnyk naukovykh prats АГОС [Collection of scientific papers АГОС], vol. 1, pp. 43—44. DOI: 10.36074/09.10.2020.v1.11.

7. Zaiukov, I.V. and Kobylanskyj, O.V. (2020), "Current global and domestic employment trends, taking into account the impact of Covid-19", Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu, vol. 5, pp. 17—25.

8. Shamileva, L.L. and Khandij, O.O. (2020), "Assessment of the impact of the financial and economic crisis and the COVID-19 pandemic on the national labor market", Ekonomichnyj visnyk Donbasu, vol. 3, no. 61, pp. 177—182. DOI: 10.12958/1817-3772-2020-3(61)-177-182.

9. Kyfjak, V. and Lesko, N. (2019), "Socio-economic analysis of unemployment in Ukraine", Ekonomika ta derzhava, vol. 1, pp. 100-103. DOI: 10.32702/2306-6806.2019.1.100.

10. Diadyk, T.V. and Pysarenko, S.V. (2017), "The state of employment and unemployment in Ukraine", Agrosvit, vol. 8, pp. 35—41.

11. International Labour Organization (2021), "COVID-19 and the world of work. Seventh edition", available at: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_767028.pdf (Accessed 01 April 2021).

12. The World Bank (2021), "Unemployment, total (% of total labor force). Public Data", available at: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?end=2020&start=2000&view=chart> (Accessed 01 April 2021).

13. The World Bank (2021), "Unemployment, total (% of total labor force). Public Data", available at: <https://api.worldbank.org/v2/en/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?downloadformat=excel> (Accessed 15 April 2021).

14. Brussevich, M. Dabla-Norris, E. Khalid, S. (2020), "Who will Bear the Brunt of Lockdown Policies? Evidence from Tele-workability Measures Across Countries", available at: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2020/06/12/Who-will-Bear-the-Brunt-of-Lockdown-Policies-Evidence-from-Tele-workability-Measures-Across-49479> (Accessed 15 April 2021).

15. World Economic Forum (2020), "The Future of Jobs. Report 2020", available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf (Accessed 15 April 2021).

Стаття надійшла до редакції 11.05.2021 р.

УДК 311.21:004

Н. П. Юрчук,

к. е. н., доцент кафедри комп'ютерних наук та економічної кібернетики,

Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця

ORCID ID: 0000-0002-7987-9390

С. С. Кіпоренко,

асистент кафедри комп'ютерних наук та економічної кібернетики,

Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця

ORCID ID: 0000-0001-5045-5052

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.9—10.60

РОЗВИТОК ТЕХНОЛОГІЙ BIG DATA В УМОВАХ ЦИФРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

N. Yurchuk,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Computer Science and Economic Cybernetics, Vinnytsia

National Agrarian University, Vinnytsia

S. Kiporenko,

Assistant of the Department of Computer Science and Economic Cybernetics,

Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsia

DEVELOPMENT OF BIG DATA TECHNOLOGIES IN THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATIONS

У статті досліджено сутність великих даних, доведено актуальність їх використання в умовах цифровізації усіх сфер діяльності суспільства. Здійснено порівняльний аналіз Data Science та Big Data. Визначено, що характеристиками для великих даних сьогодні є фізичний об'єм, швидкість приросту даних, необхідність їх швидкої обробки, здатність обробляти дані різних типів, достовірність, життєздатність, цінність, змінність та візуалізація.

Охарактеризовано основні принципи роботи з Big Data: горизонтальна масштабованість, відмовостійкість, локальність даних. Встановлено, що основними джерелами Big Data є корпоративні відомості, дані з різноманітних вимірювальних пристроїв, потоки повідомлень із Інтернету.

Досліджено, що великі дані використовуються за такими напрямками: інформаційні технології, промисловість, сільське господарство, енергетика, банківські і фінансові послуги, медицина та охорона здоров'я, торгівля, маркетинг, експлуатація та обслуговування складного обладнання, логістика, туризм, телекомунікації, житлово-комунальне господарство, електронне урядування, освіта, наукові дослідження та інші. Акцентовано увагу на основних напрямках використання Big Data у сільському господарстві. Розглянуто тенденції розвитку великих даних та аналітики.

The article investigates the essence of big data, proves the relevance of their use in the context of digitalization of all spheres of society. A comparative analysis of Data Science and Big Data was performed. The characteristics of big data today are determined to be physical volume, data growth rate, the need for fast data processing, the ability to process different types of data, reliability, viability, value, variability and visualization. The basic principles of working with Big Data are described: horizontal scalability, fault tolerance, data locality. These principles differ from those of traditional, centralized, vertical storage models for well-structured data. It is established that Big Data is created by a person who leaves an information trace. The main sources of Big Data are corporate information (archives, internal company data, etc.), data from various measuring devices (IoT sensors, audio and video recorders, smart gadgets, smartphones, cellular communications, etc.), message flows from the Internet (social communities, forums, blogs, websites, media, etc.).

It is investigated that big data are used in the following areas: information technology, industry, agriculture, energy, banking and financial services, medicine and health care, trade, marketing, operation and maintenance of complex equipment, logistics, tourism, telecommunications, housing utilities, e-government, education, research and others. The defining characteristics of big data are, in addition to their physical volume, others that emphasize the complexity of the task of processing and analyzing this data. Emphasis is placed on the main areas of use of Big Data in agriculture. The biggest direction of their introduction today is the technology of precision agriculture, which allows not only to increase

crop yields, but also significantly reduce the unproductive costs of fuels and lubricants, seeds and fertilizers. In recent years, the technology of robotic milking of dairy cows has become widespread, which allows you to effectively manage resources and product flows, while optimizing unproductive costs. The main trends in the development of big data and analytics are considered.

Ключові слова: Big Data, великі дані, дані, інформація, знання, джерело даних, цифровізація.
Key words: Big Data, big data, data, information, knowledge, data source, digitization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Цифровізація сьогодні охоплює всі сфери людської діяльності: від промисловості, банківської діяльності, аграрного виробництва, торгівлі до освіти, науки, невиробничої сфери.

Цифровізація економіки, розвиток інформаційного суспільства сприяє зростанню потреби в інформаційних продуктах і послугах. Сьогодні інформація є важливим і стратегічним активом, що впливає на управління підприємствами та ефективність їх функціонування.

Двадцять років ХХІ ст. називають добою Big Data (великих даних, ВД), адже разом із цифровізацією, штучним інтелектом і машинним навчанням, хмарними технологіями, інтернетом речей, технології Big Data вважаються основою четвертої промислової революції (Industry 4.0, I4.0).

Новітні тренди у роботі з великими даними обіцяють нам яскраве майбутнє. Вже зараз ми спостерігаємо, як Google та Facebook використовують великі дані, щоб аналізувати поведінку споживачів та пропонувати кращі сервіси. У прийдешніх роках, впроваджуючи хмарні технології, квантові обчислення та інші тренди, все більше компаній зможуть опанувати великі дані на користь свого бізнесу [1].

Доступність великих даних дозволяє отримати широкий спектр інформації про об'єкт та середовище. З'являється можливість побудувати замкнений комп'ютеризований цикл планування і керування. Вихід ВД на ринок ІТ-продуктів дозволяє кардинально оновити технології й практику підготовки й обґрунтування важливих рішень. Нова технологія рішень будується як комп'ютерна, з визначальною роллю даних (data-driven), що дозволяє позбутися консерватизму й суб'єктивізму у керуванні. Рішення для керівництва фірми виробляються як прямий результат аналізу й переробки комплексу різноманітних релевантних даних (наприклад, про процеси продаж, поведінку споживачів, про діяльність підрозділів фірми тощо) [2].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питання технологій Big Data, їх можливостей, особливостей використання сьогодні дос-

ліджується у працях багатьох науковців. Власне інтерес до великих даних і бізнес аналітики виник порівняно недавно, адже і дефініція Big Data почала використовуватися з 2008 р. Кліффордом Лінчем. Зростання зацікавленості відбулося у 2011 р. після випуску консалтинговою компанією McKinsey доповіді "Великі дані: наступний рубіж в інноваціях, конкуренції та продуктивності"

Зарібіжні науковці приділяють значну увагу даному феномену. В останні роки з'явилася достатня кількість і вітчизняних науковців, що досліджують технології Big Data. Зокрема, Балабанов О.С. у [2], розглядає основні напрями, задачі та типи результатів глибокого аналізу великих (комп'ютеризованих) даних і показує практичне значення великих даних та великої аналітики як фундаменту створення нових комп'ютерних технологій планування і керування у бізнесі. Задорожна Р.П. у [3] з'ясує передумови виникнення, сутності та особливостей Big Data як різновиду даних, що виникли внаслідок розвитку комп'ютерних технологій.

Аналіз технологій для роботи з великими даними та IoT, а також пошук оптимального рішення цієї проблеми здійснено у праці Тимошина Ю.А. і Гохкаленко С.Д. [6].

Значне зростання темпів збору і накопичення Big Data у різних галузях діяльності суспільства актуалізує подальші дослідження.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Ефективне використання Big Data можливе лише за умов розуміння можливостей і тенденцій розвитку даної технології, що й визначає мету дослідження.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Характерною особливістю сучасного "оцифрованого" життя стала поява Big Data — "великих даних", які наразі привертають до себе все більше уваги і стають предметом вивчення дедалі ширшого кола дослідників — від аналітиків даних до економістів, соціологів, маркетологів, медиків і т.д.

На перший погляд, судячи з назви, йдеться просто про значні за розміром інформаційні масиви. Однак великий обсяг — лише одна з

Таблиця 1. Порівняльний аналіз Data Science та Big Data

Традиційний Data Science	Big Data
Поступовий аналіз невеликих пакетів даних	Аналіз всього масиву доступних даних
Сортування та редагування даних перед аналізом	Дані аналізують в початковому вигляді
Початкове припущення і тестування відносно даних	Пошук взаємозв'язків та самостійне отримання результатів
Спочатку дані збирають, опрацюють і зберігають, і лише потім аналізують	Аналіз даних в реальному часі по мірі їхнього надходження

Джерело: [7].

особливостей феномену Big Data, у якому, з одного боку, знайшли втілення комп'ютерно-інформаційні тренди останніх десятиріч; з іншого — він сам здатен впливати й реально трансформувати існуючі уявлення та напрацьовані впродовж тривалого часу практики й моделі поведінки як окремих індивідів, так і складних організаційних структур [3].

У п'ятому принципі Фундаментальних принципів щодо офіційної статистики розглядається доступ до даних, у ньому зазначено, що "дані для статистичних цілей можуть братися з усіх типів джерел, будь то статистичні обстеження або адміністративні картотеки. Статистичні установи повинні вибирати джерело з урахуванням міркувань якості, оперативності, витрат і тягаря, що лягає на респондентів". Цей принцип може тлумачитися як включення доступу до "великих" даних [4].

Великі дані (Big Data) — це стала сфера технологій, яка, попри її порівняно нещодавнє розповсюдження, поширена в багатьох сферах бізнесу та відіграє суттєву роль в розвитку компанії. До цієї сфери відноситься обробка саме великого об'єму інформації, яку важко обробити традиційними способами [5].

Велика кількість ІТ-науковців висловлюють думку, що пік Big Data, який почався декілька років тому, пройшов та інтерес спеціалістів до цієї області значно спав. Вони пояснюють це тим, що технології для рішення цих задач розвиваються швидше ніж області застосування. Вхідними даними для обробки є структуровані та неструктуровані дані, найчастіше логи програм та різні повідомлення які генеруються автоматично. Вони вважають ці дані сміттям, який корисний у випадку некоректної роботи програми, виконання транзакцій та ін.

Погоджуємося з думкою Ю. А. Тимошин, С. Д. Гохкаленко, що за цими технологіями майбутнє, тому що вони допомагають скласти загальну картину глобальних процесів, як-от: переміщення товарів, моніторинг систем з різноманітними типами датчиків та зробити їх більш ефективними [6].

Доступність ВД (великих даних) дозволяє отримати широкий спектр інформації про об'єкт та середовище. З'являється можливість побудувати замкнений комп'ютеризований цикл планування і керування. Вихід ВД на ринок ІТ-продуктів дозволяє кардинально оновити технологію й практику підготовки й обґрунтування важливих рішень. Нова технологія рішень будується як комп'ютерна, з визначальною роллю даних (datadriven), що дозволяє позбутися консерватизму й суб'єктивізму у керуванні. Рішення для керівництва фірми виробляються як прямий результат аналізу й переробки комплексу різноманітних релевантних даних (наприклад, про процеси продаж, поведінку споживачів, про діяльність підрозділів фірми тощо). Підготовка планів, прогнозування наслідків рішень і дій, а також інші аналітичні дослідження мають безпосередньо ґрунтуватися на аналізі масивів емпіричних даних. Актуальна задача — ідентифікація потрібної адекватної моделі "об'єктивними" методами на основі зібраних даних спостережень. Шукана модель приречена бути емпіричною (за витоками) та феноменологічною (за змістом і формою подання) [2].

Великі дані дають можливість обробити всю доступну інформацію за один раз. Традиційний підхід — аналізувати невеликі "порції" даних поступово.

Інформацію Big Data аналізують у початковому вигляді. Традиційна обробка вимагає попереднього відбору, сортування та класифікації даних.

Великі дані — це пошук по всьому обсягу інформації та робота з результатами пошуку. Традиційний аналіз стартує з гіпотези, і вже потім її перевіряють щодо наявних даних.

Велика перевага Big Data — актуальність, оскільки аналіз відбувається в реальному часі. За традиційного підходу дані збирають, редагують, зберігають певний час і лише після цього беруться до аналізу [7].

У таблиці 1 здійснено порівняння Big Data і Data Science.

Швидко зростаючий мобільний трафік даних, хмарний обчислювальний трафік, а також швидкий розвиток таких технологій, як штучний інтелект (ШІ) та Інтернет речей (IoT), все це сприяє збільшенню обсягу та складності наборів даних. На рисунку 1 наведено використання великих даних і штучного інтелекту згідно з проведеним опитуванням компанії Statista company factsheet [8].

За даними Statista company factsheet в опитуванні 2021 року 48,5 % респондентів заяви-

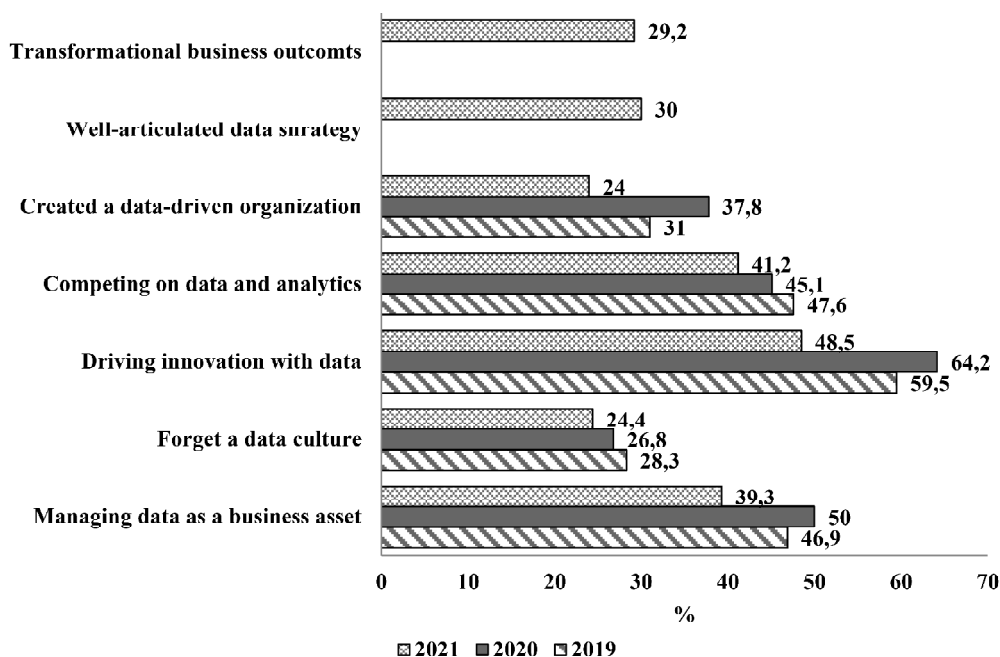

Рис. 1. Використання Big Data і штучного інтелекту компаніями у США і світі у 2019–2021 рр., %

Джерело: побудовано авторами за даними [8].

ли, що впроваджують інновації за допомогою даних.

Очікується, що у 2021 р. витрати на системи центрів обробки даних складуть 237 мільярдів доларів США, що на 7,7% більше, ніж у попередньому році. Загальний ринок ІТ зазнав спаду у 2020 році через негативний економічний вплив, спричинений пандемією коронавірусу (COVID-19), але з тих пір ринок відновився.

Розширені інструменти аналітики, як-от: прогнозна аналітика та видобуток даних, допомагають отримати корисні дані з даних та генерувати бізнес-аналітику. Очікується, що обсяг ринку програмного забезпечення для бізнес-аналітики та аналітики складе близько 14,5 млрд доларів США в 2022 р.

Колокації центрів обробки даних — це, як правило, великі центри обробки даних, які

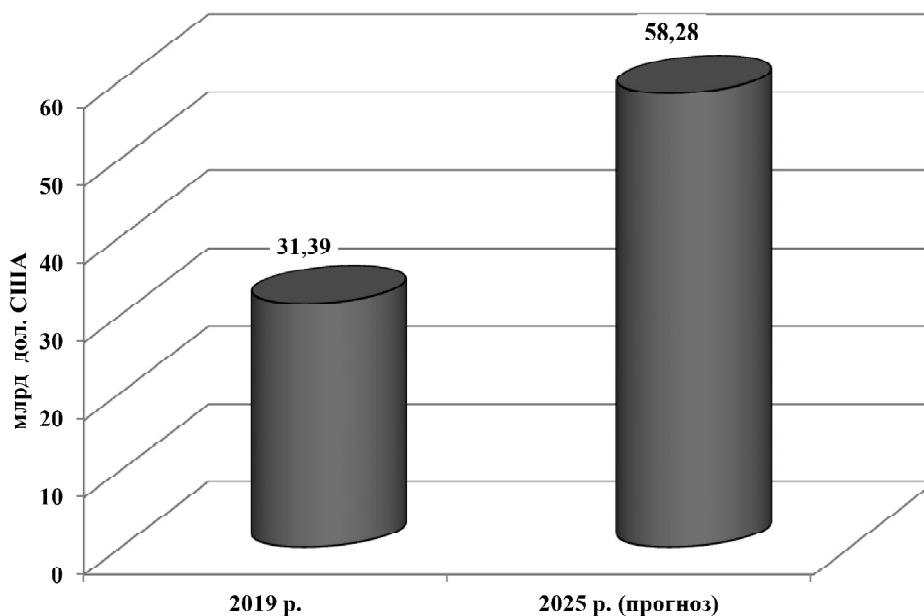

Рис. 2. Дохід ринку глобальних центрів обробки даних, млрд дол. США

Джерело: побудовано авторами за даними [8].

містять обчислювальні ресурси компаній-клієнтів і забезпечують необхідний простір, безпеку, потужність та мережеві з'єднання. Найбільшими конкурентами у цій сфері є Equinix, Digital Reality та China Telecom, на які припадало 24% загального доходу у 1 кварталі 2021 р. У 2019 році загальний дохід від ринку центрів обробки даних колокації склав близько 31,39 млрд доларів США (рис. 2) [8].

Очікується, що доходи центрів обробки даних збільшаться до понад 58 млрд доларів США у 2025 року.

У підході до роботи з великими даними використовується машинне навчання, для того, щоб комп'ютер сам шукав результати опрацьованих даних. Наприклад, якщо раніше аналітики мали масив даних про покупки одного користувача інтернет-магазину, потрібно було самим робити припущення. Скажімо, аналітики вирішували, що покупець — фанат комп'ютерних ігор. Якщо ця гіпотеза підтверджувалась, на основі цих даних можна робити прогноз щодо наступних покупок і пропонувати клієнту знижки на товари цієї категорії. Але подібних гіпотез може бути безліч і така робота займала величезну кількість часу. Натомість за допомогою Machine learning алгоритмів, комп'ютер сам аналізує і видає результат з обробленої інформації [9].

Визначальними характеристиками для великих даних є, окрім їх фізичного об'єму, й інші, які підкреслюють складність задачі обробки і аналізу цих даних. Набір даних VVV (volume, velocity, variety — фізичний об'єм, швидкість приросту даних і необхідність їх швидкої обробки, здатність обробляти дані різних типів) був розроблений компанією Meta Group у 2001 році з метою вказати на рівну значимість управління даними по всім трьом аспектам.

У подальшому з'явилась інтерпретація з чотирьох V (додалась veracity — достовірність), п'ятю V (viability — життєздатність і value — цінність), семи V (variability — змінність та visualization — візуалізація). Але компанія IDC, наприклад, інтерпретує саме четверте V як value (цінність), підкреслюючи економічну доцільність обробки великих обсягів даних у відповідних умовах [10].

На рисунку 3 зазначені принципи роботи з Big Data.

Виходячи з вищезазначених визначень, основні принципи роботи з великими даними такі:

Горизонтальна масштабованість. Це — базовий принцип обробки великих даних. Як вже

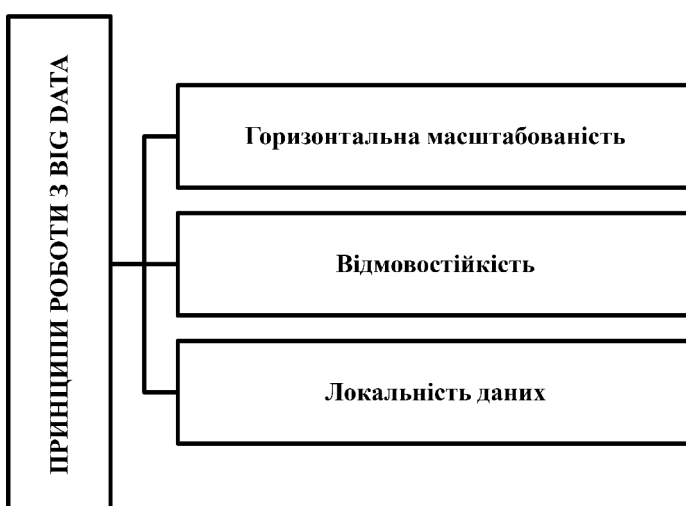

Рис. 3. Основні принципи роботи з Big Data

Джерело: узагальнено авторами за [10].

було зазначено, великих даних з кожним днем стає все більше. Відповідно, необхідно збільшувати кількість обчислювальних вузлів, за якими розподіляються ці дані, при чому обробка має відбуватись без погіршення продуктивності.

Відмовостійкість. Цей принцип витікає з попереднього. Оскільки обчислювальних вузлів у кластері може бути багато (іноді десятки тисяч) та їх кількість, не виключено, буде збільшуватись, зростає ймовірність виходу машин з ладу. Методи роботи з великими даними мають враховувати ймовірність таких ситуацій і передбачати превентивні заходи.

Локальність даних. Оскільки дані розподілені по великій кількості обчислювальних вузлів, то, якщо вони фізично знаходяться на одному сервері, а обробляються на іншому, витрати на передачу даних можуть бути невиправдано великими. Тому обробку даних бажано проводити на тій же машині, на якій вони зберігаються.

Ці принципи відрізняються від тих, які характерні для традиційних, централізованих, вертикальних моделей зберігання добре структурованих даних. Власне, для роботи з великими даними розробляються підходи і технології [10].

Big Data створює людина, яка залишає за собою інформаційний слід. Основними джерелами Big Data є корпоративні відомості (архіви, внутрішні дані компаній, тощо), дані з різноманітних вимірювальних пристроїв (IoT-датчиків, аудіо— та відеореєстраторів, розумних гаджетів, смартфонів, стільникового зв'язку тощо), потоки повідомлень із Інтернету (соціальних спільнот, форумів, блогів, сайтів, ЗМІ, тощо).

Big Data сьогодні використовуються у багатьох сферах людської діяльності: інформаційні технології, промисловість, сільське господарство, енергетика, банківські і фінансові послуги, медицина та охорона здоров'я, торгівля, маркетинг, експлуатація та обслуговування складного обладнання, логістика, туризм, телекомунікації, житлово-комунальне господарство, електронне урядування, освіта, наукові дослідження та інші.

Величезні обсяги накопичених даних, що динамічно зростають, дозволяють здійснювати якісні аналіз, оцінку та прогнозування майже у будь-якій галузі.

Сучасний бізнес розуміє, що без власної ІТ-стратегії і стратегії управління даними подальший ефективний розвиток неможливий.

Завдяки аналітиці великих даних компанії здійснюють оптимізацію продажів і логістики, краще вивчають потреби клієнтів і, як результат, розробляють найцікавіші для них пропозиції. Все це сприяє зростанню прибутковості бізнесу.

ІТ-компанії, банківський і телекомунікаційний бізнес одними з перших почали використовувати Big Data у своїй діяльності. У цих сферах накопичується найбільший обсяг даних: у банків — через транзакції, у телекому — через геодані, у ІТ-компаній — через історії запитів.

Зараз всі великі компанії застосовують аналітику Big Data. У США з цією технологією працює понад 55% компаній з різних сфер. У Європі та Азії затребуваність Big Data трохи нижче — близько 53%. Фахівці зазначають, що у бізнесі за п'ять останніх років використання великих даних збільшилося у три рази.

Зростаючий інтерес бізнесу до Big Data пояснюється просто. Компанії, котрі ігнорують технології великих даних, почали помічати у себе упущену вигоду. Наприклад, у цьому зізналася одна з провідних корпорацій з виробництва спецтехніки в світі Caterpillar. За підрахунками у 2014 році її дистриб'ютори щорічно упускали від 9 до 18 млрд дол. США прибутку тільки через те, що не впроваджувалися технології обробки великих даних. У Caterpillar понад 3,5 млн одиниць техніки оснащено датчиками, які збирають дані про стан ключових вузлів, їх режими роботи і ступень зносу. Це допомагає власникам оптимізувати використання техніки, управляти витратами на технічне обслуговування.

Впровадження Big Data у бізнес не є панацеєю — аналізовані відомості не дадуть відповіді на всі виклики, які стоять перед компанією. Big Data знаходить рішення для бізне-

су в залежності від того, які саме дані збирає компанія.

Найбільша залізнична компанія США Union Pacific Railroad за допомогою Big Data поліпшила систему управління ризиками — число сходжень потягів з рейок знизилося на 75%. Для цього компанія почала збирати дані з термометрів, акустичних і візуальних сенсорів, встановлених на дні кожного локомотива, відомості про погодні умови, стан гальмівних систем, GPS-координати потягів. На основі цих відомостей будуються інтелектуальні моделі, які дозволяють відстежувати стан коліс, залізничного полотна і передбачати сходження потягів з рейок за кілька днів або навіть тижнів до можливого інциденту. Цього часу достатньо для того, щоб оперативно усунути проблеми, уникнути пошкоджень потягів і затримки інших потягів [11].

Одними з перспективних сфер впровадження Big Data є аграрна галузь.

За прогнозами ФАО, до 2050 року населення планети збільшиться до 9 млрд. людей. Зростання виробництва продовольства повинно скласти 70%, зокрема, пшениці — на 40 %, м'яса — на 230%, щоб прогодувати людство у 2050 році. Це завдання необхідно вирішувати, одночасно борючись з бідністю і голодом, використовуючи наявні природні ресурси найефективніше із врахуванням змін клімату. Щоб прогодувати таку кількість людей, світове виробництво продовольства необхідно збільшити на 70% [12].

У цих умовах Big Data дозволить ефективніше використовувати матеріальні і людські ресурси — відомості, отримані із датчиків ґрунту, тракторів з GPS-трекером і місцевих метеорологічних каналів. Комплексний аналіз таких даних дозволяє оптимізувати внесення насіння, добрив, пестицидів, гербіцидів та підвищувати тим самим ефективність виробництва.

За даними аналізу звіту Бостонської консалтингової групи і сайту AgFunder, серед інвестиційних пріоритетів, які на думку представників провідних світових агрокорпорацій і експертів з інвестицій венчурних компаній, що спеціалізуються на технологіях для сільського господарства, отримали суттєвий поштовх і розвиток останніми роками. Передусім увагу привертають ті з них, які пов'язані з великими масивами даних Big Data та їх аналітикою; а також безпекою і якістю продуктів харчування; біотехнологіями; апаратними засобами для оптимізації технологічних рішень; сенсорами, датчиками і засобами зв'язку та навігації.

При цьому інформаційні технології аналізу і структурування Big Data нині зосереджені

Рис. 4. Основні напрями використання Big Data у сільському господарстві

Джерело: сформовано авторами.

у найрізноманітніших сферах сільськогосподарського виробництва. Це і системи обслуговування обладнання для тваринницьких ферм, точного внесення добрив, засобів захисту рослин, сівби сільськогосподарських культур у рослинництві. Фактично ця сфера діяльності охоплює кожен із 4 етапів обробки великих масивів даних: фіксацію, збір, аналіз і вироблення можливих подальших дій. Усе це вимагає ефективної взаємодії різних систем — обладнаних GPS навігаторами і сенсорами технічних засобів, програмних засобів бухгалтерського обліку. Останній аспект особливо важливий. Адже, наприклад, без наявності чіткої системи обліку і планування господарської діяльності неможливо об'єктивно оцінити ефективність роботи агробізнесу та адаптувати стратегію економічної діяльності підприємства до швидких змін кон'юнктури ринкового середовища [13].

В Україні інформаційні технології Big Data поступово розповсюджуються у багатьох сферах діяльності, в тому числі безпосередньо у сільському господарстві. Найбільшим напрямом їх впровадження сьогодні є технології точного землеробства, які дозволяють не тільки підвищити врожайність сільськогосподарських культур, але й також суттєво знизити непродуктивні витрати паливо-мастильних матеріалів, насіння посівного матеріалу і добрив.

Точне землеробство є одним з інноваційних трендів розвитку вітчизняного сільського гос-

подарства, в основі якого лежить ідея про те, що оброблюваний простір є неоднорідний, а кожна окрема ділянка поля вимагає окремого догляду. Завдяки цьому досягається мінімізація витрат основних виробничих ресурсів через надходження потрібної аграрію уточненої інформації від використання наземних датчиків, а також ГІС супутникової навігації при проведенні комплексу польових робіт. Адже фактично можна вносити, наприклад, добрива тільки на ті місця, які цього вимагають відповідно до агрохімічного стану родючості ґрунту, насіння без суттєвих перевитрат згідно з рекомендованою нормою висіву. Відповідно це забезпечує досить значну економію на кожен гектар агроугідь, і в масштабах господарства відображується на зростанні його прибутковості.

Останніми роками у вітчизняному агробізнесі набули значного поширення поряд із системами точного землеробства і технології роботизованого доїння молочних корів, які дозволяють ефективно управляти ресурсами та товарними потоками, оптимізуючи при цьому непродуктивні витрати. Їх функціональною особливістю є широке використання технологій "Інтернету речей" у поєднанні з Big Data, які дозволяють у режимі реального часу керувати виробничими процесами і вести їх моніторинг [13].

На рисунку 4 узагальнено напрями використання Big Data в аграрній сфері.

Світова аналітична компанія Gartner, яка щороку публікує результати власних досліджень у сфері цифрових технологій визначили десять напрямів розвитку галузі даних та аналітики у 2021 році [14]:

1. Розумніший, відповідальніший, масштабований штучний інтелект (ШІ). Розумніший, більш відповідальний, масштабований штучний інтелект дозволить покращити алгоритми навчання, системи інтерпретації та скоротити час для оцінки. Компанії почнуть вимагати набагато більше від систем ШІ, і їм потрібно буде з'ясувати, як масштабувати технології.

2. Набір даних та аналітика. Завданням набору даних та аналітики, є використання компонентів із наявних рішень для даних, аналітики та штучного інтелекту з метою швидкого створення гнучких і зручних інтелектуальних додатків, що дозволить керівництву встановити зв'язок між виявленими інсайтами і діями, які вони повинні виконати.

3. Структура даних як основа. Оскільки дані стають дедалі складнішими, а цифровий бізнес розширюється, структура даних — це архітек-

тура, яка підтримуватиме дані та аналітику.

4. Від великих даних до малих та широких. Малі та широкі дані, на відміну від великих даних, можуть бути корисними для вирішення ряду задач компаній. Широкі дані, за допомогою методів "Х-аналітики", дозволяють аналізувати та поєднувати різноманітні малі та різноманітні широкі, неструктуровані та структуровані джерела даних для покращення контекстної обізнаності та рішень. Малі дані, можуть використовувати моделі даних, які вимагають менше даних, але все одно пропонують корисну інформацію. Тому необхідно обирати такі аналітичні методи, які можуть більш ефективно використовувати наявні дані, а також надавати більш глибокі інсайти на менших обсягах даних.

5. XOps. Метою XOps (дані, машинне навчання, модель, платформа) є досягнення ефективності та економії від масштабу за допомогою найкращих практик DevOps, а також забезпечення надійності, повторного використання та відтворюваності, зменшуючи при цьому дублювання технологій і процесів та забезпечуючи можливість автоматизації. Ці технології дозволять масштабувати прототипи та забезпечать гнучку конструкцію та інтегрованість керованих систем прийняття рішень.

6. Інтелектуальне прийняття рішень. Інтелектуальна система прийняття рішень включає великий діапазон прийняття рішень, включаючи звичайну аналітику, штучний інтелект та складні програми адаптивної системи. Інтелектуальні інженерні рішення застосовуються не тільки до окремих рішень, але і до ланцюжка рішень, групуючи їх у бізнес-процеси чи мережі негайного прийняття рішень, що дозволяє компаніям швидше отримати рішення, необхідні для стимулювання дій бізнесу [14].

7. Дані та аналітика як основна функція бізнесу. Керівники підприємств починають розуміти важливість використання даних та аналітики для пришвидшення цифрових бізнес-ініціатив. Замість того, щоб бути другорядним фокусом, доповненням окремою командою, дані та аналітика перетворюються в основну функцію. Дані та аналітика стають загальним активом бізнесу, орієнтованим на бізнес-результати.

8. Графи зв'язують все. Графи сьогодні лежать в основі найсучасніших можливостей обробки даних і аналітики, вони служать для пошуку взаємозв'язків між людьми, місцями розташування, речами і подіями в найрізноманітніших масивах даних, моделей машинного навчання та ШІ.

9. Розширення можливостей споживачів. Традиційно більшість бізнес-користувачів використовують попередньо визначеними інформаційними панелями і досліджують дані вручну, що може призводити до неправильних висновків та помилкових рішень і дій. Однак Gartner вважає, що, у подальшому, ці інформаційні панелі будуть замінені автоматизованими, розмовними, мобільними та динамічно генерованими статистичними даними, адаптованими до потреб користувача та доставленими до місця споживання.

10. Дані та аналітика на периферії. Підтримка даних, аналітики та інших технологій присутня і у периферійних обчислювальних середовищах, тобто поза традиційними центрами обробки даних та хмарних середовищ, які наближені до активів фізичного світу і не належать до сфери діяльності ІТ-відділів. Це зменшує або усуває затримку рішень, орієнтованих на дані, і забезпечує більшу цінність у реальному часі [14].

ВИСНОВКИ

Технології Big Data передбачають роботу з величезними масивами інформації. Використання Big Data дозволить використати нерелізований потенціал для підвищення ефективності, розробки нових бізнес-моделей у різних сферах суспільної діяльності. Технології Big Data у розвинутих країнах вже стають звичними, вітчизняний ринок великих даних та бізнес-аналітики ще розвивається та має значний потенціал в умовах цифрових трансформацій, що відбуваються. Big Data може стати одним із драйверів цифрових технологій в умовах інформаційного суспільства.

Література:

1. Entering the Future: Top Big Data Trends to Define Upcoming Years. URL: https://www.intelligence.com/future-big-data-trends/?_ga=2.146932407.1029102768.1620842007-108721363.1618380113
2. Балабанов О.С. Аналітика великих даних: принципи, напрямки і задачі (огляд). Проблеми програмування. 2019. № 2. С. 47—68. DOI: <https://doi.org/10.15407/pp2019.02.047>
3. Задорожна Р.П. Big data — новий інформаційний феномен цифрової епохи. Економіка та управління АПК. 2016. № 1—2. С. 64—72.
4. Fundamental Principles of Official Statistics (A/RES/68/261 from 29 January 2014). URL: <https://unstats.un.org/unsd/dnss/gp/fundprinciples.aspx>

5. Аналитический обзор рынка Больших Данных. URL: <http://www.ipoboard.ru/files/cms/5e3af134b9942559eb802ea93a1c9050>

6. Тимошин Ю.А., Гохкаленко С.Д. Цільове застосування та основні тенденції сумісного впровадження Big Data та IoT. International scientific journal. 2016. № 3. С. 89—94.

7. Big Data: що це таке та як працює. URL: <https://hub.kyivstar.ua/news/big-data-shho-cze-take-ta-yak-praczuje/>

8. Statista company factsheet. URL: <https://www.statista.com/>

9. Великі Дані: Що Це Таке і Де Цьому Навчитися. URL: <https://itcluster.lviv.ua/velyki-dani/>

10. Big Data (Великі дані). URL: <https://www.it.ua/knowledge-base/technology-innovation/big-data-bolshie-dannye>

11. Действительно большие данные: как big data помогает компаниям зарабатывать. URL: <https://thebell.io/dejstvitelno-bolshie-dannye-kak-big-data-pomogaet-kompaniyam-zarabatyvat>

12. 2050: прокормить на треть больше людей. URL: fao.org/news/story/ru/item/35677/icode/

13. Кернасук Ю.В. BIG DATA: Інноваційні можливості підвищення прибутковості агробізнесу. Агробізнес сьогодні. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/idei-trendy/item/8396-big-data-innovatsiini-mozhlyvosti-pidvyshchennia-prybutkovosti-ahrobiznesu.html>

14. Panetta Kasey. From artificial intelligence to small data and graph technology, data and analytics leaders should think about leveraging these trends/ URL: <https://www.gartner.com/smarterwithgartner/gartner-top-10-data-and-analytics-trends-for-2021/>

References:

1. The official site of Software Development Company Intellias (2021), "Entering the Future: Top Big Data Trends to Define Upcoming Years", available at: https://www.intellias.com/future-big-data-trends/?_ga=2.146932407.1029102768.1620842007-108721363.1618380113 (Accessed 20 April 2021).

2. Balabanov, O.S. (2019), "Big Data Analytics: principles, trends and tasks (a survey)", Problems in programming, vol. 2, pp. 471-68. DOI: <https://doi.org/10.15407/pp2019.02.047>

3. Zadorozhna, R.P. (2016), "Big Data — a new information phenomenon of digital epoch", Aic economics and management, vol. 1—2, pp. 64—72.

4. The official site of Statistics Division of the United Nations Department of Economic and Social Affairs (2021), "Fundamental Principles of Official Statistics (A/RES/68/261 from 29 January

2014)", available at: <https://unstats.un.org/unsd/dnss/gp/fundprinciples.aspx> (Accessed 21 April 2021).

5. The official site of IPOboard (2021), "Analytical review of the Big Data market", available at: <http://www.ipoboard.ru/files/cms/5e3af134b9942559eb802ea93a1c9050> (Accessed 22 April 2021).

6. Tymoshyn, Yu.A. and Hokhkalenko, S.D. (2016), "Intended use and major trends of the joint implementation of Big Data and IoT", International scientific journal, vol. 3, pp. 89—94.

7. The official site of Kyivstar Business Hub (2021), "Big Data: what it is and how it works", available at: <https://hub.kyivstar.ua/news/big-data-shho-cze-take-ta-yak-praczuje/> (Accessed 22 April 2021).

8. The Statistics Portal Statista company factsheet (2021), "Statistics", available at: <https://www.statista.com/>, (Accessed 28 April 2021).

9. The official site of Lviv IT Cluster (2021), "Big Data: What It Is and Where to Learn It", available at: <https://itcluster.lviv.ua/velyki-dani/> (Accessed 25 April 2021).

10. The official site of IT-Enterprise (2021), "Big Data", available at: <https://www.it.ua/knowledge-base/technology-innovation/big-data-bolshie-dannye> (Accessed 26 April 2021).

11. The official site of the Bell project (2021), "Really big data: how big data helps companies make money", available at: <https://thebell.io/dejstvitelno-bolshie-dannye-kak-big-data-pomogaet-kompaniyam-zarabatyvat> (Accessed 26 April 2021).

12. The official site of Food and Agriculture Organization of the United Nations (2021), "2050: A third more mouths to feed", available at: <http://www.fao.org/news/story/en/item/35571/icode/> (Accessed 28 April 2021).

13. Kernasiuk, Yu.V. (2020), "BIG DATA: Innovative opportunities to increase the profitability of agribusiness", Ahrobiznes S'ohodni, [Online], available at: <http://agro-business.com.ua/agro/idei-trendy/item/8396-big-data-innovatsiini-mozhlyvosti-pidvyshchennia-prybutkovosti-ahrobiznesu.html> (Accessed 28 April 2021).

14. The official site of Global Research and Advisory Company Gartner (2021), "From artificial intelligence to small data and graph technology, data and analytics leaders should think about leveraging these trends", available at: <https://www.gartner.com/smarterwithgartner/gartner-top-10-data-and-analytics-trends-for-2021/> (Accessed 26 April 2021).

Стаття надійшла до редакції 15.05.2021 р.

УДК 631.1

О. В. Самофал,
аспірант кафедри менеджменту і права,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0002-9739-7651

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.9—10.69

ВПЛИВ ПАНДЕМІЧНОЇ КРИЗИ НА СИСТЕМУ МАРКЕТИНГУ ДРІБНОТОВАРНИХ ВИРОБНИКІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ

O. Samofal,
Postgraduate student of the Department of Management and Law,
Dnipro State Agrarian and Economic University

THE INFLUENCE OF THE PANDEMIC CRISIS ON THE MARKETING SYSTEM OF SMALL-SCALE AGRICULTURAL PRODUCERS IN UKRAINE

Статтю присвячено вивченню впливу пандемічної кризи на систему маркетингу дрібнотоварних виробників сільськогосподарської продукції в Україні. Охарактеризовано актуальний критичний стан таких виробників сільськогосподарської продукції внаслідок довготривалого впливу сучасної пандемії та антипандемічних заходів, які були розроблені з метою зниження кількості соціальних контактів. Проведено опитування власників особистих селянських господарств та малих фермерських господарств з різноманітною спеціалізацією з метою встановлення основних наслідків, яких вони зазнають. Виявлено, що найбільше такі виробники страждають від обмежувальних адміністративних заходів, зокрема, закриття ринків та ярмарок, де вони звикли реалізовувати дрібні партії продукції. Запропоновано шляхи мінімізації таких наслідків та рекомендовано базові орієнтири формування маркетингової політики виходу з постпандемічної кризи для українських дрібнотоварних виробників сільськогосподарської продукції.

The article is about studying the impact of pandemic crisis on the marketing of small-scale agricultural producers in Ukraine. The current critical condition of such agricultural producers due to the long-term impact of the modern pandemic and anti-pandemic measures have been developed to reduce the number of social contacts is described. A survey of owners of private and small-scale farms with different specialization to establish pandemic effects they experience has been conducted. It was established that such producers mostly suffer because of restrictive administrative measures, including the closure of markets and fairs, where they used to sell small batches of their products. The forced reduction of social contacts, the outflow of resources for administrative measures related to the prevention and treatment of diseases, the introduction of partial or complete cessation of business activities in retail and restaurant business have led to a sharp decline in sales of agricultural products. In order to study the impact of the pandemic crisis on the activities of small-scale agricultural production in Ukraine and the world, a study was conducted, which consisted of two stages. The first stage is an analytical review of scientific and statistical publications by Ukrainian and foreign authors on the problems of the current impact of the pandemic on the economy of small-scale agriculture. The second stage of the study is telephone interviews with 60 small farmers of various specializations from different regions in the East, West, South, North and Center of Ukraine. The sample of respondents was conducted through invitations with the help of local governments and activists. Summarizing the results of the farmers' survey, it is possible to identify the following elements of the negative

impact of the pandemic crisis on the economic activity of small agricultural producers, in particular on its marketing component. The article proposed ways of minimizing these effects and recommended basic guidelines forming marketing policy out of the post pandemic crisis for small-scale Ukrainian agricultural producers.

Ключові слова: дрібнотоварні виробники, сільськогосподарська продукція, маркетинг, пандемія, криза, кооперація.

Key words: small-scale producers, agricultural products, marketing, pandemic, crisis, cooperation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Поточна пандемічна криза призвела до суттєвого погіршення соціально-економічного стану більшості населення світу. Вимушене зниження інтенсивності соціальних контактів, відтік ресурсів на адміністративні заходи, пов'язані із профілактикою поширення та лікування захворювань, запровадження режимів часткового або повного припинення підприємницької діяльності у сферах роздрівної торгівлі та ресторанного бізнесу призвели до різкого зменшення обсягів реалізації сільськогосподарської продукції.

На додачу до визначених аспектів для більшості малих фермерів залишаються невирішеними проблеми інфраструктури сільських територій, недоступність дешевих кредитних ресурсів та якісної медичної допомоги. Сукупність актуальних викликів середовища життя та бізнесу дрібнотоварних сільськогосподарських виробників робить їх дуже незахищеними, та знижує їх вклад до внутрішнього валового продукту агропромислового сектору та продовольчої безпеки світу загалом.

На підтримку дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва необхідно звернути увагу на поточне проблемне становище малих фермерів та посилити дослідження перспективних шляхів їх підтримки з боку соціально-економічних державних та недержавних інститутів.

Отже, актуальним є визначення впливу пандемічної кризи на діяльність дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва в Україні та світі, а також огляд перспективних змін маркетингових стратегій таких фермерів для подолання економічних наслідків кризи.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Попри досить ефективну реалізацію основних функцій агропромисловим сектором України, зокрема, забезпечення продовольчої безпеки країни, підвищення експортного потенціалу сільськогосподарської продукції, дослідники завжди звертали увагу на наявність структурних деформацій у такому комплексі. Негативний вплив таких деформацій, перш за все, відчувають дрібнотоварні виробники сільськогосподарської продукції на результатах своєї діяльності. Кризові прояви пандемії тільки підсилили ці та інші виклики, які потрібно переборювати найменш захищеній верстві сільськогосподарських виробників.

Так, О.М. Бородіна та І.Г. Прокопа досліджували актуальні процеси інституалізації та модернізації дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва, які у своїй праці оцінили потребу в коштах для фінансування першочергових маркетингових заходів щодо згаданих процесів у дрібнотоварному сільськогосподарському виробництві, а також охарактеризували результативність таких заходів. Автори дійшли висновку, що необхідно розробити комплекс заходів для підтримки маркетингових систем для малих форм господарювання в сільському господарстві, яка б охоплювала весь аграрний сектор за прикладом державних програм, що діють у Польщі [1].

В.І. Гордєєв досліджує юридичні аспекти реалізації прав у фермерських господарствах, зокрема, практичні проблеми, що виникають при маркетингу власної продукції [2].

А.Ю. Мельник присвячує багато своїх робіт діяльності особистих селянських господарств, зокрема, перспективам їх трансформації у агробізнесові господарства та розвитку маркетингових заходів [3].

Ю.С. Амеліна присвячувала свої роботи дослідженню маркетингових стратегій дрібнотоварних сільськогосподарських виробників органічної плодоовочевої та ягідної продукції, її висновки та рекомендації можуть бути корисними у актуальній ситуації у випадку рішення сертифікації виробництва за органічними стандартами [4].

Питання дослідження впливу пандемії на економіку є актуальними вже протягом двох років, оскільки українські вчені і науковці в усьому світі намагаються виявити оптимальні шляхи відновлення та розвитку світового господарства з урахуванням нових умов господарювання.

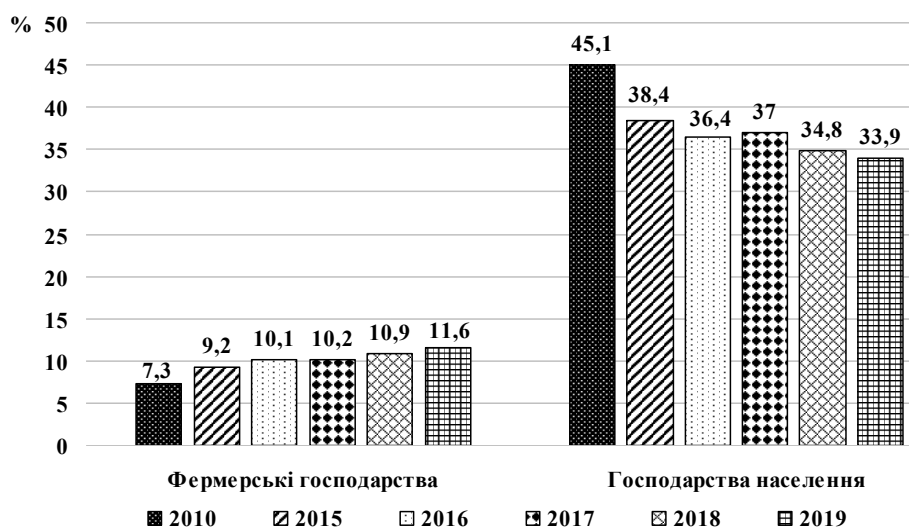

Рис. 1 Долі фермерських та особистих селянських господарств у структурі виробництва продукції сільського господарства, 2010—2019 рр.

Джерело: [8, с. 52].

Наприклад, Національний інститут стратегічних досліджень у своєму огляді діяльності малих форм сільськогосподарського виробництва в умовах пандемії назвав такі ризики, що потребують уваги:

- уніфікація практик аграрного виробництва через зменшення обсягів доступних ресурсів;
- підвищення уваги з боку учасників аграрного ринку через старт ринкового обігу сільськогосподарських земель;
- зниження рівня переробки та рівня товарності сільськогосподарської продукції;
- неефективність традиційних маркетингових заходів та збільшення витрат на такі заходи;
- зменшення доступності логістичних потужностей тощо [5, с. 12].

Згадані аспекти сприяють збільшенню витрат та зменшенню доходів дрібнотоварних фермерів, що негативно впливає на стан таких фермерів, зокрема, виробників плодоовочевої продукції, молока та молочної продукції.

Інтенсивність досліджень щодо дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва в Україні та світі протягом останніх років збільшилась, проте недостатньо дослідженою залишається маркетингова складова діяльності дрібнотоварних фермерів.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — дослідити основні аспекти впливу пандемічної кризи на діяльність дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва та виявити існуючі та перспективні стратегії маркетингу таких виробників в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

За оцінками Міжнародного валютного фонду, у 2020 році ВВП України зменшився на 8,2%, що в свою чергу негативно вплинуло на агропромисловий сектор, зокрема, і на доходи та рівень життя дрібнотоварних сільськогосподарських виробників.

Для потреб поточного дослідження коло дрібнотоварних сільськогосподарських виробників представлено такими групами: власники земельних ділянок для ведення особистого селянського господарства та власники фермерського господарства.

Для оптимальної оцінки вкладу фермерських господарств та особистих селянських господарств у агропромисловий комплекс, розглянемо їх долі у структурі виробництва продукції сільського господарства у 2010—2019 рр. (рис. 1).

Протягом десяти досліджуваних років ці дві групи сільськогосподарських виробників змінили власну долю у структурі виробництва продукції сільського господарства. Так, у випадку фермерських господарств, їх доля зросла на 4,3 в. п., а у випадку господарств населення спостерігається протилежна тенденція — доля таких виробників зменшилася на 11,2 в. п. [6, с. 48].

До початку актуальної пандемії у 2019 році спостерігалось поживалення активності на ринку дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва в Україні. На користь цього твердження виступає розширення площ насаджень культур, у вирощуванні яких відіграють ключову роль господарства населення. Крім

того, розширювався потік інвестування у такі засоби виробництва як теплиці і парники.

Так, у 2020 р. господарства населення виробили понад 98 % реалізованої картоплі, понад 85% овочевих культур відкритого і закритого ґрунту, а також понад 87 % плодово-ягідних культур. Лідерами України з виробництва плодоовочевої продукції є Миколаївська та Херсонська області, виробляючи понад 19% від такої продукції [6, с. 212].

Попри певне розширення виробничих потужностей дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва, цього все одно недостатньо для задоволення зростаючого попиту на таку продукцію в Україні, оскільки частки імпорту на відповідних ринках також зростають. Так, якщо у 2018 р. частка імпортних овочів складала майже 15%, то у 2020 р. — майже 30%, що становило понад 175 млн євро [6, с. 342].

З метою вивчення аспектів впливу пандемічної кризи на діяльність дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва в Україні та світі було проведено дослідження, яке складалося з двох етапів.

Перший етап — це аналітичний огляд наукових та статистичних публікацій від українських та іноземних авторів, присвячених проблемам актуального впливу пандемії на економіку дрібнотоварного сільського господарства.

Другим етапом дослідження є телефонні інтерв'ю з 60 дрібними фермерами різноманітних спеціалізацій з різних областей на Сході, Заході, Півдні, Півночі і в Центрі України. Вибірка респондентів проводилася через запрошення за допомогою органів місцевого самоврядування та активістів.

Підсумовуючи результати проведеного опитування фермерів, можна виділити такі елементи негативного впливу пандемічної кризи на економічну діяльність дрібнотоварних виробників сільськогосподарської продукції, зокрема на її маркетингову складову.

Так, одним з найбільш згадуваних негативних наслідків пандемії є зниження обсягів реалізації вирощеної та готової продукції. Особливо гостро це відчувають фермери, що реалізують на ринках сезонну овочеву та ягідну продукцію з коротким строком зберігання. Більшість сільськогосподарської продукції, зокрема, овочів, фруктів та ягід на ринок потрапляють невеликими партіями різної якості та рівня товарності, а отже, на цьому етапі значно ускладнюються процеси формування та реалізації великих партій такої продукції для мережеских маркетів. Слід зазначити, що фермери, які спеціалізуються на вирощуванні зерно-

вих та олійних культур, в рамках якого не передбачено тісних контактів та зборів великої аудиторії, постраждали від критичних аспектів пандемії значно менше, ніж фермери інших спеціалізацій.

Відповіддю на такий виклик може бути стратегія збільшення збутових партій продукції за допомогою організації маркетингових груп з представників дрібнотоварного фермерства на території однієї або декількох громад. Активна діяльність такої групи може з часом перерости у організовану кооперативну структуру з постійним ядром членів та членкинь, що у результаті змінить звичну маркетингову парадигму дрібнотоварних виробників сільськогосподарської продукції. Зокрема, формування пропозиції гуртової партії продукції, яка може задовольнити попит мережеских супермаркетів та локальних продуктових магазинів, дозволить мінімізувати їх логістичні та інші типи витрат. Додатковою прерогативою діючого кооперативу може бути офіційна фандрейзингова активність, оскільки одним з пріоритетним напрямів актуальної державної підтримки фермерських господарств є розвиток обслуговуючої сільськогосподарської кооперації [8]. Втім, для організації та запуску обслуговуючого кооперативу потрібні фінансові ресурси, а в українських реаліях доступ до таких ресурсів у дрібнотоварних виробників лежить через проекти міжнародної технічної допомоги [7].

Наступним аспектом, який хвилює фермерів, є майже безперервні протиепідеміологічні обмежувальні заходи, які значно обмежують, а у часи повних "локдаунів" і забороняють масові заходи, до яких відносять і продуктові ярмарки та стаціонарні ринки.

У випадках, коли гуртовий маркетинг не можна застосовувати для вирішення згаданої проблеми, необхідно максимізувати присутність продавців і покупців онлайн. Проте вірогідним є те, що така збутова стратегія буде застосована усіма безпосередніми конкурентами дрібних виробників, тому їх онлайн маркетингова стратегія має включати потужні комунікаційну складову для розширення клієнтської аудиторії онлайн супермаркетів, які реалізують сільськогосподарську продукцію. Наступним кроком розвитку онлайн активності фермерів може бути їх участь у онлайн-ярмарках, що дасть змогу збільшити торговий оборот і збільшити кількість каналів збуту.

Проте з розширенням практики застосування онлайн торгівлі пов'язаний наступний проблемний аспект, що відчувають на собі дрібно-

товарні фермери з приходом пандемії, а саме: необхідність активно використовувати месенджери, соціальні мережі, різноманітні платформи та платіжні системи. Для багатьох опитаних швидко та активне залучення нових для них інструментів є некомфортним, що понижує ефективність заходів Інтернет-маркетингу, які залучаються безсистемно.

Адаптація до нових умов господарювання для дрібнотоварних агровиробників може проходити власними силами або за підтримки державних та недержавних інституцій. Основним трендом змін маркетингової стратегії у даному випадку має бути підвищення рівня онлайн та електронної грамотності для дрібних агровиробників або менеджерів їх маркетингових груп та кооперативів. Важливими є навички створення в соціальних мережах спеціалізованих сторінок та груп для місцевих продавців, а також потенційних покупців сільськогосподарської продукції.

Наступною проблемою, з якою зіштовхнулися дрібнотоварні сільськогосподарські виробники у період антипандемічних адміністративних заходів, є необхідність утилізації продукції, яка не знайшла свого покупця, оскільки більшість опитаних фермерів не забезпечені потужностями для зберігання товарних партій овочевої чи плодової продукції. Крім того, продукція, яка має короткий строк реалізації, має бути утилізована, враховуючи принципи екологічної політики громади. Сучасні сільські громади не дозволяють заковування продукції у непридатних та непризначених для цього місцях, а організовані звалища стягують оплату за послуги утилізації.

Таку проблему можна спробувати вирішити через такий маркетинговий захід, як організація продуктового банку. Нині логістичні ланцюги порушені, зокрема і в сільській місцевості, а люди, що хворіють, або не мають змоги виїхати за продуктами все одно потребують продовольчого забезпечення. У зв'язку з цим, продуктові банки, організовані під патронатом органів місцевого самоврядування, орієнтовані на нагромадження та зберігання сільськогосподарської продукції дрібнотоварних сільськогосподарських виробників, зможуть хоча б частково задовольнити потреби у продуктах харчування населення літнього віку та хворих людей, які постійно або тимчасово не працюють внаслідок впровадження карантинних заходів.

Підсумовуючи результати опитування щодо аспектів негативного впливу пандемічної кризи на систему маркетингу дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва в Україні

та запропоновані шляхи їх нівелювання, можна зробити висновок, що стратегія виходу з цієї кризи має базуватися на таких рекомендаціях:

- потрібно формувати комплекс заходів для відновлення темпів локальної та експортної реалізації продукції дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва;

- необхідна модернізація та переобладнання стаціонарних ринків у відповідності до вимог безпеки продавців і покупців для відновлення процесу інтенсивної реалізації сезонної продукції;

- промоція застосування альтернативних ринків реалізації сезонної аграрної продукції, зокрема із залученням мережі Інтернет.

Для реалізації маркетингової стратегії виходу з пандемічної кризи дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва важливим є кооперація та координація зусиль усіх пов'язаних соціально-економічних інституцій, зокрема, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, а також ініціативності та ефективної організації самих виробників.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Проведений аналіз теоретичного базису основного питання дослідження показав, що українські дрібнотоварні сільськогосподарські виробники з початком поточної пандемії зустрічаються з посиленням негативного впливу вже звичних та нових викликів, що підкреслює актуальність дослідження цього впливу на маркетингові стратегії таких виробників.

Практична частина дослідження, що полягала у опитуванні 60 українських фермерів, продемонструвала, що найбільшого негативного впливу зазнали виробники плодоовочевої продукції та молока у порівнянні з виробниками зернових та олійних культур через масив обмежувальних протипандемічних заходів. Так, вони потерпають від неможливості реалізувати вже вирощену, утилізувати зіпсовану продукцію та перелаштувати своє виробництво із залученням Інтернет-технологій.

Головними орієнтирами маркетингових заходів для формування стратегії виходу із постпандемічної кризи для дрібнотоварних сільськогосподарських виробників є комплекс заходів для відновлення темпів локальної та експортної реалізації продукції, переобладнання стаціонарних ринків у відповідності до вимог безпеки продавців і покупців, промоція альтернативних ринків та просторів реалізації сезонної аграрної продукції, зокрема із залученням мережі Інтернет.

Дослідження наслідків пандемії для економічного розвитку галузі сільського господарства буде перспективним у найближчі декілька років до моменту відновлення допандемічного рівня ефективності, а також важливим є пошук нових бізнес-моделей для малих сільськогосподарських виробників в умовах загрози нових пандемій.

Література:

1. Бородіна О.М., Прокопа І.Г. Подолання структурних деформацій в аграрному секторі України: інституціалізація і модернізація малотоварного сільськогосподарського виробництва. Економіка України. 2015. 4 (641).
2. Гордєєв В.І. Проблема постійного землекористування фермерських господарств. Теорія та практика сучасної юриспруденції: матеріали ХХІІ науково-практичної конференції. Х.: ФОП Бровін О.В., 2019. С. 229—232.
3. Мельник Л.Ю. Стан і перспективи трансформації особистих селянських господарств у агробізнесові господарства. Агросвіт. 2016. № 8. С. 9—14.
4. Амеліна Ю.С. Економічний розвиток сільськогосподарських підприємств органічного овочівництва та плодівництва: дис. канд. екон. наук: 08.0.04. Дніпропетровськ, 2016. 216 с.
5. Україна після коронакризи — шлях одужання. Під ред. Я.А. Жаліла. Центр економічних і соціальних досліджень. 2020. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-06/tezi_virus.pdf
6. Сільське господарство України: Статистичний збірник. 2019/Відп. О.М. Прокопенко. Київ, Державна служба статистики, 2020. 246 с. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
7. Bezus R., Burtak S., Volovyk I., Kriuchko L. (2020). Financing of Ukrainian dairy service cooperatives. Scientific Papers. Series "Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural development", vol. 20 (4), pp. 111—118.
8. Bezus R., Bilotkach I. (2018) Development of organic farmers' cooperatives: USA, EU and

Ukraine. Baltic Journal of Economic Studies. Vol. 4. p. 24—31.

References:

1. Borodina, O. M. and Prokopa, I. H. (2015), "Measures against the structural deformations of agricultural sector of Ukraine: institutionalization and modernizing of small-scale agricultural production", *Ekonomika Ukrainy*, 4 (641).
 2. Hordieiev, V. I. (2019), "The issue of sustainable farm land lording. Theory and practice of law", *Zbirka dopovidej na Mizhnarodnij yuridichnij konferentsii* [Conference Proceedings of the International Law Conference], Kharkiv National Law University, Kharkiv, Ukraine, pp. 229—232.
 3. Mel'nik, L. Yu. (2016), "The state and perspectives of transformation of private farms into agricultural enterprises", *Ahrosvit*, vol. 8, pp. 9—14.
 4. Amelina, Yu. S. (2016), "Economic development of agrarian enterprises in organic olericulture and pomiculture", Abstract of Ph.D. dissertation, Economics of enterprises, Dnipro State Agrarian and Economic University, Dnipro, Ukraine.
 5. The official site of Center for economic and social research (2020), "Ukraine after the corona crisis — the way of healing", available at: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-06/tezi_virus.pdf (Accessed 2 April 2021).
 6. State Statistics Service of Ukraine (2019), *Sil's'ke hospodarstvo Ukrayiny: Statystychnyy zbirnyk, 2020* [Agriculture of Ukraine: Statistical yearbook, 2020], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.
 7. Bezus R. Burtak S. Volovyk I. and Kriuchko L. (2020), "Financing of Ukrainian dairy service cooperatives", *Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural development*, vol. 20 (4), pp. 111—118.
 8. Bezus R. and Bilotkach I. (2018), "Development of organic farmers' cooperatives: USA, EU and Ukraine", *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 4, p. 24—31.
- Стаття надійшла до редакції 23.04.2021 р.*

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА